

T.C.

SELÇUK ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

İKTİSAT ANABİLİM DALI

İKTİSAT BİLİM DALI

ZİYA GÖKALP'İN İKTİSADİ FİKİRLERİ

Zehra İNAL ŞENGÜL

YÜKSEK LİSANS TEZİ

DANIŞMAN

Dr. Öğr. Üyesi Rahime Hülya ÖZTÜRK

Konya-2024

Bu çalışma, 18.10.2024 tarihinde aşağıdaki jüri tarafından İKTİSAT Anabilim Dalı İKTİSAT Bilim Dalı Programında Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

**Savunma
Tez Jürisi**

Dr. Öğr. Üyesi Rahime Hülya ÖZTÜRK (Danışman)
Selçuk Üniversitesi
Akşehir İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi

Prof. Dr. F. Nur YORGANCILAR ATATOPRAK
Selçuk Üniversitesi
Akşehir İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi

Yasemin TELLİ ÜÇLER
Necmettin Üniversitesi
Uygulamalı Bilimler Fakültesi

TEŞEKKÜR

Ziya Gökarp'in iktisadi fikirleri ile ilgili yapılacak bir çalışmanın literatürü zenginleştireceğini belirterek, bu konunun seçilmesinde ve sınırlandırılmasında bana önerileri ile yol gösteren ve çalışmamın bu aşamaya gelebilmesi için her türlü desteği veren danışman hocam sevgili Dr. Öğr. Üyesi R. Hülya Öztürk'e akademik katkılarından dolayı teşekkürlerimi sunmayı borç bilirim.

Her aşamada eğitimin önemini hatırlatan, eğitim hayatım boyunca maddi ve manevi desteğini esirgemeyen babam Hüseyin İnal ve annem Sevim İnal'a minnettar olduğumu belirtmek isterim. Ara verdiğim yüksek lisansa tekrar başlamak için teşvik eden eşim Ahmet Şengül'e teşekkür ederim. Çalışmanın temelini oluşturan Ziya Gökarp'in dergi ve gazetelerdeki yazılarını Osmanlıca orijinalinden çevirmeme yardımcı olan kardeşim Esra İnal'a sonsuz teşekkür ederim. Çalışmamı kolaylaştırmak için sabırla bekleyen kızım Büşra Şengül'e ayrıca teşekkür ederim.

Zehra İNAL ŞENGÜL

Konya, 2024

İÇİNDEKİLER**Sayfa No**

Tez Kabul Formu	i
Teşekkür	ii
İçindekiler	iii
Özet	vi
Abstract	viii
Giriş	1

BİRİNCİ BÖLÜM**ZİYA GÖKALP'İN HAYATI**

1.1. Ziya Gökalp'in Hayatı ve Kişiliği	5
1.2. Ziya Gökalp'in Entelektüel Biyografisi	5
1.2.1. Diyarbakır Yılları	6
1.2.2. İstanbul Yılları	12
1.2.3. Selanik Yılları	14
1.2.4. Malta Yılları	16
1.3. Ziya Gökalp ve Türkiye'de Sosyal Düşünce	19
1.4. Ziya Gökalp'in Sosyolog Kimliği	24
1.5. Dönemin Toplumsal ve Siyasal Gelişmeleri	28
1.6. Milli İktisat	31
1.6.1. Tekin Alp	33
1.6.2. Yusuf Akçura	35
1.6.3. Ahmet Muhiddin Bey	37
1.6.4. Kirkor Zohrab Efendi	38
1.6.5. Ahmed Midhat Efendi	38
1.6.6. Akyığıtzâde Musa Bey	39

1.6.7. Ziya Gökalp	41
1.7. Ziya Gökalp'in Eserlerinde ve Yazınlarında İktisat	42
1.7.1. Diyarbekir Gazetesi	43
1.7.2. İslam Mecmuası	44
1.7.3. İktisadiyat Mecmuası	45
1.7.4. Yeni Mecmua	47
1.7.5. Türk Yurdu Mecmuası	48
1.7.6. Küçük Mecmua	50
1.7.7. Yeni Gün Gazetesi	51
1.7.8. Cumhuriyet Gazetesi	52

İKİNCİ BÖLÜM

ZIYA GÖKALP'İN İKTİSADİ FİKİRLERİ

2.1. Ziya Gökalp'in İktisadi Yaklaşımlarının Kaynağı.....	54
2.2. Ziya Gökalp'te Milli İktisat Görüşlerinin İzleri	57
2.2.1. Friedrich List ve Milliyetçi İktisat Sistemi.....	70
2.2.2. Ziya Gökalp ve Milli İktisat.....	74
2.3. Ziya Gökalp'te İktisadi Solidarizm, Korporatizm ve Meslek Zümreleri	89
2.3.1. Fransız Solidarist Düşünce.....	89
2.3.1.1. Solidarizmin Tanımı ve Gelişimi.....	90
2.3.1.2. Ziya Gökalp'e Göre Solidarizm.....	93
2.3.2 Korporatizm (Meslekçilik)	97
2.3.3. İş Bölümü, Uzmanlaşma ve Meslek Zümreleri	103
2.3.3.1. Meslek Ahlakı Sorunu.....	111
2.3.3.2. Gökalp'in Meslek Ahlakı Sorununa Çözüm Önerileri.....	112

2.4. Ziya Gökalp'in Tasarruf, Ticaret, İşçiler, Burjuva ve Millî Sanayileşme Hakkındaki Görüşleri	118
2.5. Ziya Gökalp'in Devletçilik yahut Devlet Kapitalizmi Hakkındaki Görüşleri	126
2.6. Ziya Gökalp'in Özel Teşebbüs ve Mülkiyet Hakkındaki Görüşleri	132
2.7. Ziya Gökalp'in Yabancı Sermaye Hakkındaki Görüşleri	137
2.8. Ziya Gökalp'te İktisadi Liberalizm ve Marksizm Eleştirisi	139
SONUÇ	144
KAYNAKÇA	150

T. C.
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Adı Soyadı	Zehra İNAL ŞENGÜL
Numarası	144226001012
Ana Bilim / Bilim Dalı	İktisat/İktisat
Programı	Tezli Yüksek Lisans
Tez Danışmanı	Dr. Öğr. Üyesi R. Hülya ÖZTÜRK
Tezin Adı	Ziya Gökalp'in İktisadi Fikirleri

ÖZET

Osmanlı Devleti'nin çöküş dönemi olarak kabul edilen son yılları siyasi, ekonomik ve toplumsal olarak sorunların arttığı çalkantılı bir dönem olmuştur. Bu dönemde tartışılan fikir ve uygulamalar, Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşunda hedeflenen politikaların temelini oluşturmaktadır. Tartışılan bu fikirlerin başında gelen milli iktisat kavramı dönemin yöneticileri ve ekonomi alanında ilmi bilgisi olan ve olmayan tüm aydınlarının odak noktasıdır. Çünkü siyasi serbestlik isteyen İttihat ve Terakki Cemiyeti mensupları ekonomik bağımsızlık olmadan siyasi bağımsızlığın bir anlam ifade etmeyeceğini belirtir. İttihat ve Terakki Cemiyeti yönetiminde bulunduğu ilk yıllarda 1908-1913 arasında liberal politikalar uygulamıştır. Bu politikaların gayrimüslim-yabancı girişimcileri zenginleştirirken, yerli üreticilere zarar verdiği ve Müslüman-Türk halkını fakirleştirdiği görülmüştür. Bu nedenle milli iktisat savunucuları tarafından yapılan baskıya kayıtsız kalamayan yönetim 1914-1918 yılları

arasında milli iktisat politikalarını uygulamaya geçirmiştir. Cemiyet mensuplarından pek çoğu milli iktisadı savunsa da, Ziya Gökalp bu isimler arasındaki en ateşli savunuculardan biridir. Milliyetçi kimliği ile tanınan Gökalp için en önemli alan iktisadi milliyetçiliktir. O'na göre bağımsız bir milli ekonomi toplumsal, askeri ve siyasi bağımsızlığı da beraberinde getirir.

İktisadi tüm fikirlerini milli iktisat politikaları temelinde geliştiren Gökalp, bu düşüncelerini dergi ve gazetelerde yazdığı yüzlerce makale ile dile getirmiştir. Ziya Gökalp üzerinde yapılan pek çok araştırma Gökalp'in edebiyatçı ve sosyolog kimliği üzerinedir. Ekonomi alanında da fikirlerini belirten Gökalp için bu alanda yapılan araştırmalar sınırlıdır. *Ziya Gökalp'in İktisadi Fikirleri* başlıklı bu çalışma Gökalp'in iktisadi olarak ele aldığı konulardan yola çıkarak hazırlanmış, kendi yazdığı makale ve kitaplar birincil kaynak olarak kullanılmış ve orijinalinden tarafımızca çevrilmiştir. Gökalp'in geçmişte savunduğu, önce savunup sonra dönemin koşullarına göre uyarlayarak değiştirdiği, günümüz Türkiye'sinin kuruluş aşamasında yol gösterici olarak kabul edilen iktisadi fikirlerini kapsayan bir çalışmadır.

Anahtar Kelimeler: Ziya Gökalp, Milli İktisat, Solidarizm, Korporatizm, Liberalizm, İkinci Meşrutiyet, İttihat ve Terakki Cemiyeti.

T. C.
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Adı Soyadı	Zehra İNAL ŞENGÜL
Numarası	144226001012
Ana Bilim / Bilim Dalı	İktisat/İktisat
Programı	Tezli Yüksek Lisans
Tez Danışmanı	Dr. Öğr. Üyesi R. Hülya ÖZTÜRK
Tezin Adı	Ziya Gökalp's Economic Ideas

ABSTRACT

The last years of the Ottoman Empire, which are considered the period of collapse, were a turbulent period in which political, economic and social problems increased. The ideas and practices discussed during this period form the basis of the policies targeted in the establishment of the Republic of Turkey. The concept of national economy, which is one of the most discussed ideas, is the focus of the administrators of the period and all intellectuals with or without scientific knowledge in the field of economics. Because members of the Committee of Union and Progress, who want political freedom, state that political independence does not mean anything without economic independence. The Committee of Union and Progress implemented liberal policies in its first years in power, between 1908 and 1913. It has been observed that these policies enrich non-Muslim-foreign entrepreneurs, while harming domestic

producers and impoverishing Muslim-Turkish people. For this reason, the administration, which could not remain indifferent to the pressure made by national economy advocates, implemented national economic policies between 1914 and 1918. Although many members of the society defend the national economy, Ziya Gökalp is one of the most passionate advocates among these names. The most important area for Gökalp, known for his nationalist identity, is economic nationalism. According to him, an independent national economy brings with it social, military and political independence.

Gökalp, who developed all his economic ideas on the basis of national economic policies, expressed these ideas in hundreds of articles he wrote in magazines and newspapers. Many studies on Ziya Gökalp are about his identity as a man of letters and sociologist. For Gökalp, who also expresses his ideas in the field of economics, research in this field is limited. This study titled *Ziya Gökalp's Economic Ideas* was prepared based on the economic issues that Gökalp dealt with, and the articles and books he wrote were used as primary sources and translated by us from the original. It is a study that covers the economic ideas that Gökalp defended in the past, first defended and then changed by adapting them according to the conditions of the period, and which are considered guiding in the founding phase of today's Turkey.

Key Words: Ziya Gokalp, National Economy, Solidarism, Corporatism, Liberalism, Second Constitution, Committee of Union and Progress.

GİRİŞ

Ziya Gökalp'in yaşadığı 1876-1924 yılları Osmanlı Devleti için iç kargaşanın, savaşın ve toprak kayıplarının arttığı çöküş dönemine denk gelir. Ziya Gökalp, fikirleri ve görüşleri dikkate alınan, bu fikirleri siyasal ve toplumsal alanlarda uygulamaya geçirilen bir sosyologdur. Gökalp'in fikirlerini değerlendirebilmek için yaşadığı dönemin de iyi tahlil edilmesi gerekir. Bu dönemde yaşanan zorluklar Ziya Gökalp'in fikirlerinin ve sosyolojik yaklaşımlarının şekillenmesinde etkili olmuştur.

Fransız İhtilali ile gelişen milliyetçilik fikri, 19. yüzyıldan itibaren tüm dünyayı etkisi altına almış, bu durumdan en çok etkilenenler ise çok uluslu devletler olmuştur. Pek çok etnik kökenden vatandaşı bulunan Osmanlı Devleti de bu durumdan nasibini almıştır. Milliyetçilik fikri devlet içindeki etnik grupların ayaklanarak bağımsızlık istemelerine neden olunca, Osmanlı aydınları devleti bu durumdan kurutacak ve yıkılmasını engelleyecek çare arayışına girmişler ve tek çarenin batılılaşmaktan geçtiğini söylemişlerdir. (Erverdi vd., 1979: 28). Batı karşısında düşülen durumdan çıkabilmek için batının tekniğini alıp Osmanlı Devleti'nin çağdaştırılması gerektiğini söyleyen aydınlardan biri olan Ziya Gökalp, tamamen batılılaşmaya karşı çıkararak tüm fikirlerini dönemseller şartlara göre belirlemiş ve gerektiğinde revize etmiştir.

19. yüzyıldan itibaren liberalizme duyulan yoğun ilgi nedeniyle dünya genelinde liberal politikaların uygulama alanları artmıştır. Bu dönemde Osmanlı Devleti'nde artan batılılaşma isteği dönemin aydınlarının ve yöneticilerinin fikirlerine de yansımış, batılılaşma yolunun liberalizmden geçtiğine inanmışlardır. Her alandaki "bırakınız yapsınlar, bırakınız geçsinler" ilkesi ekonomi alanında da etkili olmuştur. Ancak gelişmemiş ülkeler için liberalizmin ekonomiye verdiği zararlar son dönem Osmanlı aydınlarından Ahmed Midhat Efenfi, Akyığıtzade Musa Bey, Tekin Alp, Ziya Gökalp gibi isimler tarafından eleştirilmiştir. Bu isimler liberalizmin terk edilmesi ve milli iktisat politikalarının uygulanması gerektiğini belirtmişlerdir. (Toprak, 1995: 3-4).

Dönemin aydınlarından olan Ziya Gökalp'in Türk düşünce alanındaki faaliyetleri, ölümünün ardından çeşitli şekillerde ele alınarak incelenmiştir. Bu

incelemelerde Gökalp'in ele aldığı her konuda referanslarını belirlerken kendine has bir yol izlediği ve sosyolog olmasından kaynaklı olarak her konuya toplumsal açılarından yaklaştığı görülmüştür. Ziya Gökalp'in yazı hayatını dört bölüme ayırmak mümkündür. Diyarbakır'da başlayan ve İstanbul'a gittiği zaman aralığını kapsayan yıllar (1894-1900) yazı hayatının ilk yıllarını oluşturur. Gökalp'in ilk yazı hayatı lise zamanlarına denk gelir, ilk yazısını 1894 yılında kaleme almıştır. İlk gençlik yıllarını kapsayan bu dönemde yönetime karşı takındığı tavırlar ve yaptığı eleştiriler nedeniyle Gökalp birtakım soruşturmalar geçirmiş ve hapis cezası almıştır. Tekrar Diyarbakır'a döndüğü sürede başlayan ikinci dönem Selanik yıllarını da içine alır (1900-1910). Selanik dönemi Gökalp'in düşünceleri için dönüm noktasıdır. Selanik'ten İstanbul'a dönen Gökalp, Darülfünun'da sosyoloji kürsüsü kurarak ders vermiş aynı zamanda İttihat ve Terakki Cemiyeti'ndeki çalışmalarını sürdürmüştür. Selanik dönüşünden Malta sürgününe kadar devam eden bu dönem (1913-1919) yazı hayatının üçüncü dönemi olarak kabul edilir. Son yazı dönemi ise Malta sürgünü dönüşünü ve Millî Mücadele'nin devam ettiği yılları (1921-1924) kapsar¹.

Gökalp pek çok dergi ve gazetede yazılar yazmış, duygularını ve fikirlerini bu yazılarında dile getirmiştir. Diyarbakır'da yayınlanan Peyman Gazetesi ile başlayan yazı serüveni Cumhuriyet Gazetesi'nde son bulmuştur. Onlarca dergi ve gazetede yüzlerce yazı kaleme almış, bu yazılarının hepsinde toplumu ve değişen sosyal şartları, bu değişimlerin ortaya çıkardığı ekonomik, sosyolojik, hukuki, felsefi, ahlaki, tarihi, dini, siyasi vb. gelişmeleri anlatmaya çalışmıştır. Hemen hemen her konuda fikirlerini aktarmış ve çözüm önerileri sunmuştur. Bu nedenle yazıları oldukça geniş yelpazededir. Yazılarının çok çeşitli olması Türk toplumuna bir hedef ve amaç göstererek milli ve bağımsız bir devlet kurulmasını sağlamak içindir.

Birinci Dünya Savaşı'nın ortaya çıkardığı koşullar nedeniyle bu dönemde ekonomi alanıyla ilgili olan ve olmayan birçok düşünür iktisadi konular hakkında kafa yormuştur. Bu düşünürlerden biri olan Ziya Gökalp'in benimsediği iktisat anlayışına ışık tutmak, bu fikirlerinin temelindeki etkenleri anlamak ve önerdiği yaklaşımları

¹ Detaylı bilgi için bkz. Şevket BEYSANOĞLU (1956). Ziya Gökalp'in İlk Yazı Hayatı, İstanbul: Şehir Matbaası.

irdelemek amacıyla hazırlanan bu çalışma, bir edebiyatçı ve sosyolog olarak tanıdığımız Ziya Gökalp'in iktisadi görüşlerini de öğrenmeye olanak tanıyacaktır.

Ziya Gökalp ile ilgili edebi alanda pek çok çalışma yapılmış olmasına rağmen, sadece edebiyat ile ilgilenmediği bilinmektedir. Bugünkü Türkiye'nin temelini oluşturan birçok önemli fikri bulunur. Hatta devlet adamları da dahil olmak üzere hiç kimseye nasip olmayacak şekilde devlet politikası haline gelen fikirlerin sahibi olmayı başaramıştır. Bir iktisatçı olmayan ve iktisadın ayrıntıları ile ilgilenmeyen Ziya Gökalp, sosyolog olarak toplumsal incelemelerde bulunmuş ve bu incelemelerde gelişmek isteyen Türk toplumunun ekonomiye kayıtsız kalamayacağı düşüncesiyle iktisat hakkında da bazı fikirler paylaşmıştır. Ziya Gökalp ile ilgili iktisat alanında yapılan az sayıda çalışmaya zenginlik kazandıracak olması bu çalışmanın önemini oluşturmaktadır. Çalışmada konunun içeriğine uygunluğu açısından "iktisadın ne olduğu" ile ilgili detaylı tanımlar değil, "gündelik yaşamda iktisadın ne işe yaradığı" ile ilgili işlevsel tanımlar üzerinde durulmuştur.

Her düşünce ortaya çıktığı zamanın şartlarına göre oluşur ve gelişir. Bu çalışmanın konusunu Ziya Gökalp'in yaşadığı dönemde ele aldığı fikirleri ve günümüze de etki etmiş olan iktisadi düşünceleri oluşturmaktadır. Her ne kadar günümüze kadar ulaşan fikirleri olsa da konunun geçmiş zamanda gerçekleşiyor olması, sadece yazılı kaynaklarla çalışılıyor olması, zamanın koşullarına dikkat ediliyor olsa bile tam olarak anlaşılmasının ve aktarılmasının mümkün olamaması bu çalışmanın sınırlılığının en büyük boyutudur. Ayrıca Ziya Gökalp'in kaleme almış olduğu Türk Medeniyet Tarihi kitabının 5. kısmında ve diğer bazı makalelerinde değindiği İslamiyet'ten önceki Türk ekonomik hayatıyla ilgili düşünceleri bu çalışmanın kapsamı dışında tutulmuştur.

Çalışmanın teorik kısmında ekonomi, tarih, ve sosyoloji literatüründen yararlanılmıştır. Genel bilgiler için Ziya Gökalp hakkında yazılan kitap, ansiklopedi, makale ve tez gibi basılı ve basılı olmayan kaynaklardan yararlanılmış olsa da, çalışmanın asıl kaynağını Ziya Bey'in bizzat dergi ve gazetelerde iktisadi fikirlerini paylaştığı yazıları oluşturmuştur. Devlet arşivleri incelenerek erişilen bu yazıların tarafımızca Osmanlıca aslından birebir çevrilerek yazılması çalışmada doğrudan

atıfların fazla olmasına neden olmuştur. Ayrıca metin içerisinde bahsedilmesi zorunlu olan fakat çalışmanın aslını oluşturmeyen konular ile ilgili incelenebilecek kaynaklar dipnotlar şeklinde belirtilmiştir.

İki bölümden oluşan çalışmanın birinci bölümü Ziya Gökalp ile ilgili genel bilgilerden oluşmaktadır. Bu bölümde Gökalp'in kişiliği, entelektüel biyografisi, Diyarbakır, İstanbul, Selanik ve Malta arasında geçen yılları, ülkedeki sosyolojik düşüncenin serüveni ve Gökalp'in sosyolog kimliği, Ziya Bey'in yaşadığı dönemdeki toplumsal ve siyasi gelişmeler incelenmiştir. Çalışmamızın ikinci bölümünde ele alacağımız Ziya Gökalp'in iktisadi fikirlerinin temelini oluşturan milli iktisat konusu hakkında genel bilgiler verilmiş, milli iktisat teorisinin hayata geçirilmesi gerektiğini savunan diğer aydınlarla ilgili kısa bir değerlendirme yapılmıştır. Yine ikinci bölümde iktisadi yazılarından sıkça yararlandığımız Ziya Gökalp'in bu yazılarını yazdığı dergi ve gazeteler hakkında genel bilgiler verilmiş, transkripsiyonu yapılan yazılar hakkında kısa değerlendirmeler yapılmıştır.

Çalışmanın ikinci bölümü Ziya Bey'in iktisadi görüşlerini incelemek üzerine düzenlenmiştir. Liberalizmi reddeden Ziya Gökalp, ekonomik bağımsızlığı kazanabilmenin tek yolu olarak milli iktisat politikalarının benimsenmesi gerektiğini savunur. Genellikle solidarizm, korporatizm, devlet himayesi gibi yaklaşımlar ile iktisadi fikirlerini açıklar. Çalışmada bu yaklaşımlar esas olarak kabul edilmiştir. Ayrıca bu yaklaşımların temelinde iş bölümü, uzmanlaşma ve meslek zümreleri, meslek ahlakı, tasarruf, ticaret, işçi ve burjuva sınıfları, milli sanayileşme, özel teşebbüs ve mülkiyet hakkı, yabancı sermaye gibi konularla ilgili görüşlerine yer verilmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

ZİYA GÖKALP'İN HAYATI

1.1. Ziya Gökalp'in Hayatı ve Kişiliği

Meşrutiyet ve Cumhuriyet zamanında yetişmiş olan, babasının isteği üzerine asıl adı Mehmet Ziya olarak verilen Ziya Gökalp, 23 Mart 1876 yılında Diyarbakır/Melik Ahmed Mahallesi'nde dünyaya gözlerini açmıştır (Tuncay, 1978: 17). Ailesinin ikinci oğlu olarak dünyaya gelen Ziya Gökalp'in annesi Pirinççizâde Zeliha Hanım (1856-1923) ev hanımıdır. Babası Müftüzâde Mehmet Tevfik Efendi (1851-1890) ise Vilayet Evrak Memuru, aynı zamanda da Diyarbakır Resmî Gazetesi'nin matbaa müdürü ve baş yazarı iken, gösterdiği başarılarından dolayı önce Nüfus Müdürlüğü'ne daha sonra da İl İdare Meclisi Üyeliği'ne atanmıştır. Bir müftünün oğlu olan dedesi Mustafa Sıtkı Bey zamanın Nusaybin Kaymakamı'dır. Çermik eşrafının tanınanlarından Hacı Ali Ağa büyük dedesi olup Ziya Gökalp'in bilinen en büyük atasıdır. Ali Ağa Çermik'ten Diyarbakır'a göç ederek yerleşmiştir (Şapolyo, 1943: 9).

1.2. Ziya Gökalp'in Entelektüel Biyografisi

Yaşadığı döneme ve topluma karşı hassasiyetle yaklaşan Gökalp, bu dönem düşüncelerinde köklü bir değişimin yapılması gerektiğine inanarak demokrasi, batılılaşma, ekonomik özgürlük gibi konularla yakından ilgilenmiştir.

Eğitiminde ve düşüncelerinde kendisini etkileyen üç ana unsur vardır. Bunlardan ilki okullarında batı yanlısı öğretmenlerinden almış olduğu batı kültürü, ikincisi amcası Hasip Efendi'den öğrendiği ve doğu kültürü sayılan İslam-Tasavvuf âlimlerinin eserleri, üçüncüsü ise ilerleyen dönemde okuyacağı Namık Kemal'in eserlerinden esinlendiği milliyetçiliktir (Tutar, 2014: 5).

Zorunluluktan gitmiş olduğu Baytar Mektebi dışında herhangi bir yüksek eğitimi olmayan veya Avrupa'ya gitmemiş olan Gökalp'in tüm ilmî bilgisi kendisinin çabasıyla oluşmuştur. Herhangi bir eğitim almadan, kendi çabalarıyla ilmî ve fikrî

çalışmalar yapmış olması düşünülürken, Gökalp'i otodidaktik bir yazar olarak adlandırmak yerinde olacaktır. Okumayı her zaman çok sevmiş ve çocukluğundan itibaren bulduğu her şeyi okumuştur. Doğu-Batı fark etmeksizin okuyan, hatta özellikle bu iki düşünceyi, "Türkçülük" özelinde sentezleyen Gökalp, bugün "Gökalpçi düşünce" olarak adlandırılan fikirleri oluşturmuştur. Felsefeden sosyolojiye, sanattan tarihe, edebiyattan ekonomiye birçok alanda fikir sahibi olmuş ve bu fikirlerini kitaplarında, dergi ve gazetelerde aktarmaya çalışmıştır.

1.2.1. Diyarbakır Yılları

İlkokul için 1883 yılında Diyarbakır'da bulunan Mercimek Örtmesi Mahalle Mektebi'ne yazılan Gökalp, ortaokulu da yine aynı şehirde bitirmiştir (Şahin, 2009: 47). 1886 yılında Diyarbakır Mekteb-i Rüşdiye-i Askeriye'ye (Askeri Ortaokul) başlayan Gökalp, bu okulda öğretmenlerinin ve müdürlerinin etkisinde kalarak hürriyet ve devrimcilik fikirlerine yönelmiştir. Öğrencilerine hürriyet ve devrimcilik fikirlerini telkin eden bu öğretmenlerin başında, okul müdürü olan Kolağası İsmail Hakkı Bey (İsmail Hakkı Paşa) gelmektedir (Korkmaz, 1994: 19). İsmail Hakkı Bey Ziya Gökalp'e Fransızca dersleri vermiş, Fransızcasını geliştirmesine yardımcı olmuştur (Göksel 1952: 4). Gökalp'in batılı eserlerle tanışmaya başlaması Fransızca öğrenmesi sayesinde mümkün olmuştur (Karakaş, 2008: 437). Ziya Gökalp 1889 yılında ilk devrimci şiirlerini yazmaya başlamıştır (Parla, 1993: 34). Babası Mehmet Tevfik Efendi'nin de öldüğü yıl olan 1890 yılında Askeri Rüşdiye'yi bitirmiştir (Şapolyo, 1943: 9). İstanbul'a giderek burada eğitimini tamamlamak isteyen Ziya Gökalp, bu haylini maddi imkânı olmadığı için gerçekleştirememiş, bir yıl beklemek zorunda kalmış, evde kendi imkanlarıyla okumaya ve kendini geliştirmeye devam etmiştir (Parla, 1993: 33).

1891 yılında Diyarbakır İdadî Mülkiye'nin (Sivil Lise) ikinci sınıfına kayıt yaptırarak dört yıl boyunca eğitimini Diyarbakır'da tamamlamıştır (Parla, 1993: 33). Ziya Gökalp'in hürriyet mücadelesi ve siyasi macerası da bu okulda başlamıştır (Korkmaz, 1994: 17). Burada okul derslerinin yanı sıra ders dışı yayınları da okumuştur. Özellikle Namık Kemal, Ziya Paşa, Ahmet Mithat Efendi, Muallim Naci gibi isimlerin yazı ve şiirleri özellikle dikkatini çekmiştir (Şapolyo, 1943: 16).

Keşfettiği bu yazarlar ve yaptığı araştırmalar, O'nun fikir hayatının şekillenmesinde önemli rol oynamıştır. Yine kendi araştırmaları sonucunda karşılaştığı “ilm-i kelam”ı merak eden Gökalp'in din konusuna duyduğu merak da bu yıllarda başlamıştır. Bu merakı daha sonra amcasından aldığı İslami eğitim ve terbiyeyle pekiştirmiştir (Abdülkadiroğlu, 1985: 93).

1894 yılında Mülkiye'yi tamamlayacağı sırada, dönemin Sultanı İkinci Abdülhamid hakkında attığı sloganlar nedeniyle, henüz 17 yaşındayken bir ceza almış fakat daha sonra aile dostları ve öğretmenleri aracılığıyla bu cezadan kurtulması sağlanmıştır. Aynı yıl mezun olması gerekirken eğitimin yedi yıla çıkarılması neticesinde Gökalp kendi isteği ile okuldan ayrılmıştır. Öğrenimine devam edebilmek için İstanbul'a gitmeyi istese de bu isteği bir zaman ertelenmiştir (Tuna, 2011: 17).

Yeni Mecmua'da kaleme aldığı “Müntezir ve Muta'azzî Müeyyideler” adlı yazıda çocukluk dönemindeki eğitim ve okul hayatını şu şekilde anlatır (Gökalp, 1918: 307): *“Ben çocukken bazılarına göre çok tembel, bazılarına nazaran da çok çalışkandım. Mektebin derslerine hiç çalışmazdım. Fakat geceli gündüzlü meşgul olduğum bir şey varsa o da kitap okumaktı. (...) Ders kitapları ise ruhuma vecd veren canlı hayalleri, müşahhas fikirleri muhtevi olmadığı için ruhumu sıkardı, mücerred fikirlerden mürekkep ilim lisanının medresevî mantığını ise hiç anlayamıyordum. Fakat başkalarına anlatmak mecburiyeti beni uğraştıra uğraştıra mücerredatı anlatmağa alıştırdı... Benim, askerî rüşdiyesindeki bu tezdalı hayattan kazanmış olduğum duygu şu oldu: Resmî makamların mutaazı reislerin takdir yahut takbihine kıymet vermeme! Filhakika, ben bu devreden sonra, ferdlerin ne medihlerine, ne de zemlerine ehemmiyet vermedim. (Vanite) den kurtulabilmek için felsefî mütalaalardan gördüğüm fayda kadar, çocukluk hayatına ait bu tecrübelerden de menfaat gördüm. (...) Bilâhare askerî rüşdiyesini bitirdikten bir iki sene sonra mülkiye idadisine girdim. Orada, aramızda büsbütün başka bir ruhiyet husule geldi. Burada insanlığın şerefini, seciyenin mahiyetini başka türlü anlamaya başladık. Ruhumuzda millet, vatan mefkûreleri, hürriyet, müsavat aşkları uyanıyor; insanların dayak yemek gibi bir zilletten münezzeh olması lâzım geldiğine dair bir kanaat doğuyordu. (...) Rüştiyede çocukluğun oyundan duyduğu vecdle dersleri istediği cehd arasında yaşatan*

mütevellit bir tezad vardı. İdadide ise umumî cemiyet muhitinde husule gelen vatancılık ve hürriyetçilik cereyanları mektebe de nüfuz ederek idare ile çarpışıyordu. ”

Ziya Gökalp okullarda öğrenmiş olduğu Fransızca'yı kendi imkanlarıyla ilerletmiş, amcası Hacı Hasip Efendi'den de Arapça ve Farsçayı öğrenmiştir. Çocukluk yıllarında babasından duyarak öğrendiği dini/tasavvufi ilimleri Hasip Efendi sayesinde geliştirmiş, İbn-i Sina, İbn-i Rüşd, Farabi, İmam Gazali, Muhiddin-i Arabi, Mevlâna Celaleddin-i Rumi gibi İslam filozoflarının eserleriyle bizzat tanışma imkânı bulmuştur (Parla, 1993: 33). İslam filozoflarının eserleri başlangıçta Gökalp'in fikirleri için yeterli gelmiştir. Fakat devrimcilik ruhu geliştikçe yeni ufuklar arayan Gökalp, bu eserlerin artık kendisi için yeterli olmayacağını anlamıştır. Gökalp'in başlangıçta ağır basan İslami fikirleri, sonradan hürriyet fikirlerinin etkisiyle Türkçülük üzerine yoğunlaşmış ve yönünü doğudan batıya çevirmiştir. Ancak doğu mütefekkirlerinden aldığı İslami fikirleri ve batı filozoflarından aldığı modern fikirleri hiçbir zaman birbirinden ayırmayan Gökalp, doğu-batı sentezi yaparak bu zıt fikirleri kendi düşünceleri doğrultusunda birleştirmeyi başarmıştır (Vakkasoğlu, 1980: 15-16).

Ziya Bey'e göre batı ülkelerinin kültürü alınamaz, çünkü kültür o ülkeye özgü din, dil, ahlâk, aile, töre, sosyal yaşam, toplumsal olaylara karşı verdiği tepkiler, hukuk sistemi, sanat gibi unsurları içeren millî değerler bütünüdür. O'na göre kendi yolumuzu çizebilmek ve dört başı mamur bir Türk milleti ortaya çıkarabilmek için batının sadece medeniyetini (tekniğini) alarak kendi din, kültür, ahlâk ve sanatımızla birleştirmemiz, kendi medeniyetimizi ve kültürümüzü inşa etmemiz gerekmektedir (Baltacıoğlu, 1966: 12). Ulus ve kültür kavramlarının birleşmesiyle “ulusal kültür” kavramını ele alan Gökalp, batının kültürü değil sadece medeniyeti alındığı takdirde halkın bunu içselleştirebileceğini ve ancak bu şekilde batı medeniyetinin yakalanabileceğini savunur (Tokluoğlu, 2013: 114). Ziya Bey'e göre batı medeniyetini yakalayabilmek ve çağdaş medeniyetler konumuna yükselebilmek için ne yapılırsa yapılsın, öncelikle halkın bu fikirleri benimsemesi gerekmektedir. Bu ise ancak batı medeniyetinin Türk kültürü ile birleştirilmesiyle sağlanabilir. Her şeyiyle tamamen batıyı örnek almak (taklit etmek) Türk halkında kesinlikle işe yaramaz. Çağdaşlaşmak isteyen toplumlar

öncelikle kendi halkının ideallerini tanımalıdır. Ziya Gökalp bu durumu kültürel Türkçülük olarak tanımlamaktadır (Berkes, 1954: 383).

Ziya Gökalp'in öğrencilik yaşamını oluşturan üç temel ayak vardır. Bunlardan birincisi batının müsbet ilimlerini öğrendiği klasik okul hayatı, ikincisi yazdıkları eserleri ve fikirleriyle kendisine vatanperverlik, hürriyet gibi konuları anlamasında yardımcı olan Namık Kemal, Ziya Paşa gibi isimler, üçüncüsü ise doğunun kültürünü ve filozoflarını kendisine anlatan amcası Hacı Hasip Efendi'dir. Gökalp kendisine etki eden bu üç tesiri hayatında sentezleyip birleştirmeyi başarmıştır. Okul hayatı sayesinde sistematik ve metotlu çalışmayı bilen ve batı kültürünü tanıyan, Namık Kemal sayesinde vatanperver ve milliyetperver, Hacı Hasip Efendi sayesinde ufku açık bir alim ve filozof haline gelen Ziya Bey, artık müsbet ilimli, doğu felsefeli, vatanperver bir Türkçü olarak dünyaya bakabilen biri haline gelmiştir (Şapolyo, 1943: 17).

1894-95 yıllarında lisede bulunan batı yanlısı öğretmenlerinin fikirleri ve ailesinde gördüğü İslami yaklaşımlar arasında sıkışıp kalan ve kişisel felsefesinde hayattaki yaklaşımının hangisine yakın olduğunu kestiremeyen Ziya Gökalp, girdiği depresyon sonucunda silahla intihar girişiminde bulunmuş, kafatasındaki mermi çıkarılmamış olsa da ölümden kurtarılmıştır (Parla, 1993: 34). O zamanlar girdiği ruh halini Ziya Gökalp Küçük Mecmua'da yazdığı "Felsefi Vasiyetler II- Hocamın Vasiyeti" isimli yazısında şöyle anlatmaktadır (Gökalp, 1922: 4): *"İdadî'de bir taraftan tabîî ilimler okumaya, diğer cihetten kelâm dersleri almaya başladık. Maneviyât noktayı nazarından, biri müs'bet, diğeri menfî elektriğine malik olan bu iki makûs cereyân, ruhun fezâsında her müsademe ettikçe, hakikat şimşekleri yerine reybîlik yıldırımları fırlamaya başladı. Ruhun içinde, müsbet hakikatlerle sevgili mefkûrelerim, her gün daha büyük bir şiddetle çarpışıyorlardı... Geçirdiğim dehşetli buhranı burada uzun uzadıya yazacak değilim. Yalnız, bu buhranın beni fiilen, intihara sevk ettiğini, birçok seneler dâm'üs-sihre mübtelâ ettiğini, vücuden zayıflatarak bir kadîd haline koyduğunu söylemek, buhranın şiddetini göstermeye kâfidir. Uzvi' hiçbir hastalığım, içtimâî hiçbir sıkıntım yoktu. Bütün ıztıraplarımın menbai felsefi düşünüşlerimdi. O zaman, «hakikat-ı kübrâ» adını verdiğim büyük hakikati bulabilsem hiçbir derdim kalmayacağına emindim..."*

İntihar olayından sonra 1895 yılının yaz tatilinde Diyarbakır'a gelen, Erzincan Askeri İdadiye' de okuyan Gökâlâp'in kardeşi Nihat, kardeşinin üzgün olduğunu ve İstanbul'a gitme isteğini görür (Heyd, 1980: 20). Gökâlâp, İstanbul'a gitmesini istemeyen amcası Hasip Efendi'ye haber vermeden gizlice hazırlanarak, önce kardeşiyle Erzurum'a daha sonra da tek başına İstanbul'a kaçar (Şapolyo, 1943: 38). Parasız bir şekilde İstanbul'a giden Gökâlâp, mecburen ücretsiz yiyecek ve kalacak yer veren tek eğitim kurumu olan Baytar Mektebi'ne kaydını yaptırmıştır (Heyd, 1980: 20).

Baytar Mektebi'ni ve derslerini bir formalite olarak gören Gökâlâp için asıl önemli olan, gizli derneklerin toplantıları ve fikirleri idi. 1897 yılında Gökâlâp ve arkadaşlarının, dönemin padişahına karşı yaptıkları gösteri, sıkı denetim altında tutulmalarına neden olmuştur (Heyd, 1980: 21). İstanbul'da 3 yıl süren eğitiminin ardından bir gün okul yönetiminin yaptığı aramada Gökâlâp'in dolabında kendilerince zararlı sayılan Fransızca kitaplar bulmuşlar, bu nedenle de Ziya Bey'i tutuklatmışlardır. Kısa süre sonra bazı öğretmenlerinin yardımıyla hem hapisten kurtarılmış hem de okuldan atılması önlenmiş olsa da artık dikkatleri üzerine çekmiştir. 1898 yılının yazında ziyaret için gittiği Diyarbakır'da, gizli derneklere elde ettiği bazı yayınları elde bulundurma, devlet aleyhinde söylediği sözler ve yaptığı eylemler nedeniyle, "yasaklı yayınları okuma ve zararlı derneklere üye olma" suçlarından tutuklanarak hapse mahkûm edilmiştir. Tutukluluk süresi bittikten sonra İstanbul'a döndüğünde de okuldan uzaklaştırıldığını öğrenmiştir. 1899 Mart ayında padişah aleyhinde yazdığı mektup ve yazılar nedeniyle tekrar tutuklanan Gökâlâp Taşkışla'da on ay kalır (Olgun, 1976: 7-8). Burada kendisine çok istediği halde Kur'an-ı Kerim'den başka hiçbir kitap verilmemiştir (Korkmaz, 1994: 31). Ziya Gökâlâp'in Taşkışla'yı itikaf hayatı olarak nitelendirdiğini, intihar olayını ve yaşadığı buhranı unuttuğunu Küçük Mecmua'da yazdığı "Pîrimin Vasiyeti" isimli makalesinde şu sözlerinden anlayabiliriz (Gökâlâp 1922: 1): "*318 senesinin on ayını Taşkışla'da geçirdim. Askerle dolu bir koğuşun elbise deposu içinde geçen bu on aylık itikâf hayatı beni ruhî buhranlarımdan ebedî surette kurtardı.*"

Tutukluluk süresi biten Ziya Gökalp, “zaptiye gözetiminde bulundurulmak üzere” tekrar Diyarbakır'a sürgüne gönderilir. Bu dönemde amcası Hasip Efendi'nin kızı Vecihe Hanım ile evlenmiş ve Diyarbakır'a yerleşmiştir (Erişirgil, 1951: 53). Gökalp, burada Askeri Rüştiye'de verilecek Fransızca dersleri için öğretmen alınacağını duyarak girdiği sınavda Farsça öğretmenliği yapmaya hak kazanmış, 1908 inkılâbına kadar kısa bir süre Askeri Rüştiye'de öğretmenlik yapmış olsa da (Göksel, 1952: 5), hakkında yapılan şikâyet ve jurnaller neticesinde kısa süre sonra görevden çıkartılmıştır (Beysanoğlu, 1956: 14). Bunun dışında da kısa zamanlı memurluklar yapmıştır. Bu kısa süreli çalışma hayatının dışında kalan tüm vaktini okumaya ayırmıştır (Göksel, 1952: 5). Hasip Efendi'den kızına kalan yüklü miktardaki miras dolayısıyla, Gökalp artık maddi zorluklardan kurtulmuş ve tüm vaktini okumalarına ayıracak zamanı bulabilmiştir. Ancak siyasetten ayrı kaldığı bu dönem fazla uzun sürmemiştir. Gökalp bu dönemde hem Diyarbakır'daki siyasi sürgünlerle hem de İstanbul ve Avrupa'da bulunan hürriyet ve meşrutiyet fikirleri ağır basan cemiyetlerle iletişim kurmuştur. Bu cemiyetlerin dönemin hükümeti ve mevcut ülke durumu ile ilgili bastırdıkları broşür ve kitapçıkları çoğaltarak herkese dağıtan Gökalp, yine bir takibe girmiş olsa da dönemin Belediye Başkanı olan dayısı Pirinççizâde Arif Efendi tarafından bu takipten kurtulmuştur. (Beysanoğlu, 1956: 13-14).

Gökalp, 1903 yılında Diyarbakır Ticaret Odası'nda memur olarak çalışmaya başlamış, 1904 yılında Vilayet Meclisi Kâtipliği yapmış, 1907 yılında ise Ticaret Odası Başkatipliği'ne getirilmiştir. Çalışırken aynı zamanda 1904-1908 yılları arasında Diyarbakır Vilayet Gazetesi'nde Başyazarlık yapmıştır (Parla, 1993: 36). 1910 yılında Diyarbakır Vilayeti Maarif (Milli Eğitim) Müfettişi olarak görev yapan Gökalp, bu görevde fazla kalmamış yine aynı yıl İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Selanik'te yapılan kongresine Diyarbakır delegesi olarak katılmıştır. Burada tüm delegelerin saygısını kazanan Gökalp, Merkezi Umum Azalığı'na seçilmiştir (Duru, 1975: 1).

Gökalp'in yaşadığı dönemde Diyarbakır'da farklı etnik grupların bulunması² ve sürgün bölgesi olarak kullanılması, burayı İkinci Abdülhamit'e karşı bir muhalefet merkezi haline getirirken aynı zamanda siyasi ve entelektüel olarak da canlanmasına neden olmuştur. Çeşitli sebepler nedeniyle dönemin yönetimine aykırı görüşler bildiren pek çok aydın ve devlet erkânı buraya sürülmüş, her türlü düşüncenin temsilcisi buraya gelmiş, Diyarbakır bu hareketlilik sayesinde Anadolu'nun Selanik'i gibi görülmüştür. Ayrıca Sultan İkinci Abdülhamit'in kurdurduğu Hamidiye Alayları'nın merkezlerinden biri olan Diyarbakır, azınlık gruplar için stratejik öneme sahip olmuştur. Tüm bu nedenlerden dolayı, siyasi olarak canlılık arz eden Diyarbakır'da doğup büyüyen Gökalp, hem dönemin sorunlarını gözlemleyebilme şansı elde etmiş hem de muhalif kişilerle yakın temas kurma imkânına kavuşmuştur (Karakaş, 2008: 437-439).

1.2.2. İstanbul Yılları

1909 yılında İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Selanik'te yapılacak olan büyük kongresine katılmak için Diyarbakır'dan ayrılan Gökalp, bu kongreye katıldıktan sonra İstanbul'a gelmiştir. Burada Darülfünun (İstanbul Üniversitesi) Ulum-i Diniyye-i ve Edebiyat Şubeleri'nde "İlm-i Ruh" ders öğreticiliği vekaletine atanmış, fakat birkaç ders verdikten sonra "600 kuruş maaş ve vekalet suretiyle İstanbul'da geçinemeyeceği" gerekçesiyle bu görevden istifa etmiştir (Korkmaz, 1994: 105). 1910 yılında Diyarbakır İl Milli Eğitim Müfettişliği görevine atandığı için memleketine geri dönmüştür (Olgun, 1976: 10).

1912'de çıkan Balkan Savaşı nedeniyle İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin merkezi İstanbul'a taşınmış, Ziya Gökalp aynı yıl ailesini de yanına alarak tekrar İstanbul'a yerleşmiştir. Yine aynı yıl yapılan seçimlerde Ergani Madeni'nden milletvekili olarak seçilmiştir (Heyd, 1980: 26). Meclisin feshine kadar geçen 4 aylık süreçte milletvekili olarak görev yapmıştır. Meclisin feshinden sonra yazılarına ağırlık vererek birçok dergi ve gazetede düşüncelerini aktarmıştır.

² Detaylı bilgi için bkz. Şevket BEYSANOĞLU (1963): Bütün Cepheleriyle Diyarbakır, Diyarbakır Ticaret ve Sanayi Odası Yayınları.

Gökalp, 1913-15 yılları arasını kendisi için çok yoğun, yazın hayatı için çok verimli bir şekilde geçirmiştir. Türk Yurdu Dergisi'nde yazı işleri müdürlüğü yapmış bunun yanı sıra İslam Mecmuası, İctimaiyat Mecmuası, Halka Doğru, Yeni Mecma gibi dergilerde birçok yazısı yayınlanmış, ayrıca makalelerinin ve şiirlerinin bulunduğu 3 kitap basılmıştır (Heyd, 1980: 27). Bu yıllarda “Türk Ocağı”na girmek ve “Türk Yurdu” dergisinde yazılar yazmak Ziya Gökalp'in aklında şekillenmiş olan “Türkçülük Akımını” kuvvetlendirmesinde etkili olmuştur (Şapolyo, 1943: 97).

Bu dönemde Darülfünun ve Edebiyat Fakülteleri'nde verilecek derslerin müfredatı ve okutulacak kitaplar Gökalp'in önerileri doğrultusunda belirlenmiştir (Binbaşoğlu, 1995: 121). Bu dönemde kendisine Maarif Nazırlığı (Millî Eğitim Bakanlığı) görevi teklif edilmesine rağmen Gökalp kabul etmemiş, Edebiyat Fakültesi'nde yürüttüğü İctimaiyat (Sosyoloji) Müderrisliği görevinde kalmayı tercih etmiştir. Bu göreviyle beraber Gökalp İstanbul Üniversitesi'ndeki ilk sosyoloji profesörü olma unvanını kazanmıştır (Gürsoy ve Çapcıoğlu, 2006: 91).

Hukuk, ekonomi, sosyal, kültür, toplum gibi konularla ilgilenen Gökalp, derviş tarikatları, Türk lonca tarihi, öncelikle Türkiye'deki Ermeniler başta olmak üzere azınlık sorunu gibi konuları özellikle incelemiştir. İttihat ve Terakki Cemiyeti liderlerinin isteği üzerine milli terbiye konulu bir rapor hazırlayan Gökalp, İstanbul Üniversitesi'nin, kütüphane ve medreselerin iyileştirilmesi konusunda da aktif olarak rol almıştır. Üniversite hocası olarak öğrenciler üzerinde nüfuzu artan Gökalp, sosyoloji hocalığının ardından 1915 yılında Darülfünun'nda profesör olarak görev yaparken, yine aynı üniversitede iktisat profesörü olarak görev yapan Yusuf Kemal ile birlikte İktisat Derneği'ni kurmuşlar ve dernekte iktisat ve sosyal-toplumsal konular üzerine dersler vermişlerdir. 1917 yılında vakıflar ve aile hukuku konusunda ıslahat yapılması, medreselerin kapanması ve Şeyhülislam müessesesinin lağvedilmesi gerektiğini açıklayan uzun bir uyarı teklifi sunmuştur. Bu tekliflerin büyük bir bölümü kabul edilerek, Birinci Dünya Savaşı'nda dönemin hükümeti tarafından yürürlüğe koyulmuştur (Heyd, 1980: 27-28). 1919 yılına kadar devam eden bu dönemde, ictimaiyat ilminin yerleşmesi ve Türkçülük fikrinin gelişerek ülkeye yayılması Gökalp'in önemle üzerinde durduğu iki hedefidir (Altın, 2010: 495).

Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı'nda yenilgiye uğramasıyla, Gökalp'in İstanbul'daki çalışmaları da biter. Bütün arkadaşları İstanbul'u terk ederken O, arkadaşlarının uyarılarına aldırmandan ders vermeye devam eder. Fakat İstanbul'un işgaliyle beraber tutuklanarak Malta'ya sürülür (Şapolyo, 1943: 132).

1.2.3. Selanik Yılları

Osmanlı Devleti'nin Balkanlar'da bulunan beş vilayetinden biri olan ve vilayetler arasında en fazla Müslüman nüfusun bulunduğu Selanik, İkinci Meşrutiyet'in ilanında bir kale görevi üstlenmiştir (Çolaker, 2022: 105). İkinci Meşrutiyet'in ilanı ile beraber, arkadaşlarıyla kurmuş oldukları Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti Diyarbakır Şubesi'nin başına geçerek, fiilen siyaset hayatına atılan Gökalp (İnalçık, 2016: 87), 18 Eylül 1909 yılında Selanik'te yapılacak genel kongreye davet edilmiş ve partinin Genel Kurul üyeliğine seçilmiştir (Şahin, 2009: 49). Selanik'e yerleşen Gökalp yine burada da aktif olarak gazetecilik yapmıştır (Heyd, 1980: 25).

Genel Kurul üyeliği Gökalp için dönüm noktalarındandır. İttihat ve Terakki Cemiyeti 1918 yılında kendini feshedene kadar bu görevi yürütmeye devam etmiştir. Selanik Gökalp için, batı sosyolojisini ve felsefesini inceleyerek kendini geliştirebildiği, fikirlerini şekillendirebildiği, baskı altında kalmadan siyasal ve düşünsel çabalarını, hedeflerini değerlendirebildiği bir yer olmuştur. Bu hedefler kapsamında burada konferanslar vermiş, kütüphaneler kurmuş, İttihat ve Terakki İdadisi'ni kurarak burada müfredata ilk kez İçtimaiyat dersini koymuş ve bu alanda kendisi ders vermiştir. Bu sayede sosyoloji biliminin ülkemizde fikir ve eğitim hayatına girişi sağlanmıştır. Selanik'te Yeni Felsefe Mecmuası ve Genç Kalemler Mecmuası'nda yazılar yayınlamıştır. Ziya Bey için Selanik'in bir diğer önemi ise "Gökalp" soyadını burada almasından kaynaklanır (Karakaş, 2008: 446).

Küçük yaşlarından itibaren ülkenin geleceğini düşünerek çabasını bu yolda ilerleten ve kendisinden "Heyecan ve hislerimin babası Namık Kemal, fikirlerimin babası Ziya Gökalp'tir.." diyerek övgüyle bahseden Mustafa Kemal'le burada karşılaşmışlardır. 1909 yılında İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Selanik'te yaptığı

kongrede karşılaştan ikili birbirleriyle kaynaşmış ve aynı fikirleri savunmuştur. Fakat Gökalp, Türklük fikriyle önderlik ettiği ve kurulması için fikirleriyle katkıda bulunduğu yeni Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşunun ilk yıldönümü kutlamasına sayılı günler kaldığı sırada vefat etmiştir (Karaveli, 2008: 13-14).

1908 İhtilali'nin organize edildiği ve ilk fitilinin ateşlendiği yer olan Selanik, ihtilali buradan komuta eden İttihat ve Terakki Cemiyeti için merkez konumundaydı. Bu özelliği nedeniyle “Kâbe-i Hürriyet” olarak adlandırılan Selanik, Meşrutiyet'in ilanından sonra Osmanlı muhalifi Türk aydınlarının akınına uğramıştır (Karakaş, 2008: 445).

Selanik'e giden Ziya Gökalp, burada hayalini kurduğu ve aradığı şehri bulmuştur. Çünkü o dönemlerde Selanik yenilikçi düşünceleri savunanların, kültür adamlarının başkenti konumundadır. Hayalinde yeni fikirler barındıran, İttihat ve Terakki Cemiyeti'ndeki arkadaşlarını ve etrafındaki herkesi kendine hayran bırakan Ziya Gökalp için ilmi ve siyasi hayat burada başlar, kafasındaki birçok düşüncesi burada şekillenir. Ziya Bey burada kaldığı süre boyunca Avrupa'dan birçok kitap getirtmiş sürekli okumalar yaparak ufkunu genişletmeye çalışmıştır (Şapolyo, 1943: 71).

1911-12 yıllarında Selanik İttihat ve Terakki Mektebi'nde felsefe hocalığı yapmış, “ilm-i içtimai” adındaki bir dersi de bu okulda müfredata sokmayı başarmıştır. Burada bulunduğu süre boyunca, kendisini dikkate değer bulan ve çok seven büyük bir grubu etrafına toplamayı başarmış, onlara uğruna çabaladığı, en büyük hayali olan “Türkçülük” düşüncesini aktarmıştır. Bu yıllarda Fransızcasını da geliştirerek Fransa'dan getirttiği neşriyatlarla içtimaiyat alanında yaptığı incelemelerini de genişletme fırsatı bulmuştur (Ülken, 2007: XIV-XV). Ziya Gökalp'in bu düşünceleri, 1919 yılında Selanik'te Ömer Seyfettin tarafından çıkartılan, özellikle dilde Türkçülük ve sadelik amacını taşıyan Genç Kalemler Dergisi'nde yayınlanmıştır. Gökalp'in Türkçülükle ilgili ilk yazıları burada yayınlamış ve “Gökalp” adını da ilk burada kullanıp kabul etmiştir. Selanik'te hem doğu hem batı ilimlerini sistemli bir şekilde sentezleyen ve gençleri bu fikirleriyle etkileyen Gökalp, Selanik İttihat ve Terakki Merkezi'nde, Gençlik İşleri Bürosu'na şef olarak getirilmiştir. Gençlik teşkilatında

özellikle, ahlaklı ve milli değerlerine bağlı olan Türk gençlerine iş ve eğitim gibi hizmetler sunulmuştur. Buradan yetişen gençlerden bazıları Yeni Mecmua'da yazarlık yapmış, bazıları ise İstanbul Üniversitesi'nde profesör olarak görev almıştır (Şapolyo, 1943: 72-78).

1.2.4. Malta Yılları

Gökalp yenilgiyle sonuçlanan Birinci Dünya Savaşı sonrasında şehri terk eden Jön Türk dostlarını dinlemeyip İstanbul'da kalmaya ve üniversitede ders vermeye devam etmiştir. Fakat İstanbul'un işgaliyle beraber 1919 yılında tutuklanarak Türk Askeri Mahkemesi'ne çıkarılır. Yazıya dökmüş olduğu düşüncelerinden dolayı, "halkı ve hükümeti Ermeni katliamına neden olacak şekilde tahrik etmek, Ermenilere karşı zor kullanmak, asayiş bozmak" gerekçeleriyle Divan-ı Harp'te idamla yargılanır, yargılama sonunda suçlu bulunur ve 1919 yılının yazında Malta'ya sürgün edilir (Heyd, 1980: 28). Malta'da sıkıntılı günler geçiren Gökalp bu dönemde yine boş durmamış, birlikte Malta sürgününe gittiği arkadaşlarını etrafına toplamayı başararak onlara hürriyet ve Türkçülük fikirlerini telkin etmiştir. Gökalp aynı zamanda sürgünde yazılarını yazmaya da devam ederek bu yazıları isimsiz ve imzasız olarak dergilere göndermiştir. Kızı Seniha Hanım'a buradan gönderdiği mektuplar, damadı Ali Nüzhet Bey tarafından "Malta Mektupları" olarak kitap haline getirilmiştir (Şapolyo, 1943: 140). Ayrıca Malta'da diğer sürgünlerle beraber toplanıp eğitim niteliğinde konuşmalar yapmıştır. "Malta Konferansları" olarak adlandırılan bu konuşmalar Ziya Gökalp'in daha sonra sistematik bir şekilde vereceği felsefe dersleri için bir hazırlık niteliği taşımaktadır (Karaveli, 2008: 158).

Mustafa Kemal Paşa'nın Anadolu'da başlattığı Kurtuluş Savaşı sonucunda Doğu Cephesi'nde zafer elde edilmiş (Heyd, 1980: 25) ve savaş sırasında bazı esirler alınmıştır. Bu esirler ile Malta'daki Türklerin takas edilerek serbest kalması yönünde verilen uğraşlar başarılı olunca Ziya Bey 1921 yılında yurda dönmüştür (Acet, 2014: 70). Kendisiyle beraber sürgünde bulunan kişiler gibi Gökalp'in sağlığı da bu esaret koşullarından olumsuz etkilenmiştir (Karaveli, 2008: 148).

Millî Mücadele Dönemi'nde halk ikiye bölünür. Bir taraf savaşın müsebbibi olarak gördüğü İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin savaşı kaybederek memleketi geri döndürülemez bir yıkıma getirdiğini savunurken, diğer taraf İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin fikirlerinin doğru olduğunu fakat bu fikirlerin uygulamaya geçilmesinde geç kalındığını savunur. İşte tam da böyle bir zamanda 1922'de Malta sürgününden Ankara'ya dönen ve İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne yakınlığıyla bilinen Ziya Gökalp burada hoş karşılanmaz ve Diyarbakır'a dönmek zorunda kalır. İstanbul Üniversitesi'nde bulunan profesörlük görevi de kendisine iade edilmemiştir. Tekrar Diyarbakır'a dönmekten başka çaresi olmayan Gökalp, Diyarbakır'da muallim mektebi ve lisede dersler vermeye başlar (Beysanoğlu, 1992: 152-153). Burada haftada iki gün olmak üzere Numune Mektebi'nde felsefe ve içtimaiyat dersleri vermiş, bu derslerde öğrencilere eski Türk tarihi ve uygarlığı, Türk kahramanlığı, Türk ailesi, Türk mitolojisi gibi konularda bilgiler vermiştir (Olgun 1976: 12). Aynı zamanda burada ailesine, özgürlüğüne, kalemine, düşünce ve fikirlerine tekrar kavuşan Gökalp, "Küçük Mecmua" dergisini çıkarır. İlk sayısı 5 Haziran 1922 çıkan bu derginin ömrü parasızlık yüzünden kısa sürmüş son sayısı da 5 Mart 1923'te çıkmıştır³. 1923 yılında "Telif ve Tercüme Heyeti" başkanı seçilerek Ankara'ya gider (Beysanoğlu, 1992: 152-153). "Türkçülüğün Esasları" isimli eserini de bu görevi sırasında yayınlamıştır (Gürsoy ve Çapcıoğlu, 2006: 92).

Sadece İttihat ve Terakki Partisi'ne değil yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti kadrosuna da ekonomik, sosyal, dini, siyasi alanda yenilenme ile ilgili görüşlerini belirtmiş ve yapılacak projelere fikirleriyle öncülük etmiştir. Bu fikirleriyle ilgili teorik ve pratik araştırmalar yapmak üzere Ankara'ya davet edilen Gökalp, siyaset tarihine "dokuz umde"⁴ olarak geçen bir çalışmayı meclise sunmuştur. Bu çalışması Mustafa

³ 5 Haziran 1922 - 5 Mart 1923 yılları arasında, toplam 33 sayı olarak çıkan dergide yayınlanan 213 adet makalenin, 128 tanesini Ziya Gökalp neşretmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Şahin Filiz, *Küçük Mecmua I-II-III*, Yeniden Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Yayınları, Antalya, 2009.

⁴ Mustafa Kemal'in 8 Nisan 1923'te yayınladığı CHP'nin ilk programı sayılan bildiridir. Bildirideki dokuz madde şu şekildedir: 1- Egemenlik ulusundur. 2- TBMM dışında hiçbir makam ulusal yazgıya engel olamaz. 3- Bütün yasalarda, örgütlerde, yönetimde, eğitimde ulusal egemenlik esastır. 4- Saltanatın kaldırılması kararı değiştirilemez. 5- Mahkemeler ve yasalar düzeltilecektir. 6- Aşar vergisi kaldırılacaktır. 7- Öğrenim birleştirilecektir. 8- Askerlik süresi kısaltılacaktır. 9- Mali, idari ve ekonomik bağımsızlık kesin koşuldur. Detaylı bilgi için bkz. Tarık Zafer TUNAYA, (1952): Türkiye'de Siyasal Partiler (1859-1952), Arba Yayınları, İstanbul.

Kemal tarafından kamuoyuna açıklanmış ve birçok taraftar toplamıştır (Şahin, 2011: 386).

Gökalp 1923'te Mustafa Kemal'in isteği ile Diyarbakır milletvekili olarak meclise seçilir. Düşmana karşı kazanılan savaşın ardından yapılması gereken sosyal inkılaplar için bir hazırlık komisyonu oluşturan Mustafa Kemal, bu komisyonda Gökalp'e önemli görevler vermek ister. Mustafa Kemal'in daveti üzerine Gökalp tekrar Ankara'ya taşınır. (Acet, 2014: 70). Esas görevi Teşkilat-ı Esasiye Kanunu (1921 Anayasası)'nu hazırlamak olan bu mecliste aktif olarak rol alan Gökalp, anayasanın "laiklik" maddesini kaleme alan kişidir (Turhan ve Kaya, 2006: 5). Bunun dışında hilafet, demokrasi, siyasi ve ekonomik bağımsızlık, batılılık gibi konularda da fikirlerini belirterek Cumhuriyet rejimi kararlarında etkili olmuştur (Şahin, 2011: 386). Bilimsel, kültürel ve düşünsel çalışmalarına bu dönemde de ara vermeyen Gökalp, burada Yeni Türkiye Dergisi'ni çıkarmış, eserlerini tamamlamaya çalışmış, anayasanın hazırlanmasına yardım etmiş, Türk dili alanında çalışmalar yaparak milli edebiyatı geliştirmeye ve, "milli" düşüncelerini hayata geçirmeye çalışmıştır (Gürsoy ve Çapcıoğlu, 2006: 92).

Yeni bir devletin kuruluşu aşamasında Gökalp'in fikirleri, özellikle de din, batılılaşma ve milliyetçilik konuları hakkındaki düşünceleri Mustafa Kemal üzerinde etkili olmuştur. Cumhuriyet kurulduktan sonraki yıllarda bu fikirleri uygulamaya sokulmuştur. Mustafa Kemal'in inkılaplarının temelini, "fikirlerimin babası" olarak adlandırdığı Gökalp'in düşünceleri oluşturur (Bars, 2017: 45).

Siyasal ve sosyal konulardaki düşünce yapısıyla ilk kuşak Kemalistlerden sayılan Ziya Gökalp, tek parti yönetiminin olduğu yıllarda (1920-1923) Cumhuriyet Halk Partisi üyesidir. Aile, anayasa, ekonomi, eğitim, din gibi pek çok konuda danışmalık yaparak Türkiye'nin siyasi ve düşünsel alanlarına katkılar sağlamıştır (Parla, 1993: 28).

Uzun süredir mide rahatsızlığı çeken Gökalp'in bu rahatsızlığı dayanılamayacak seviyeye geldiğinde tedavi için İstanbul Fransız Hastanesi'ne gider ve 25 Ekim 1924

yılında tedavi için gittiği İstanbul’da vefat eder. 26 Ekim 1924 günü düzenlenen büyük bir cenaze töreniyle Sultan Mahmut Türbesi’nde defnedilmiştir (Şapolyo, 1943: 175).

Normal yaşamında ciddi, çok konuşmayan sessiz, mütevazı, utangaç, içe kapanık, çevresiyle meşgul olmayan, boş konuşma ve şakalardan asla hoşlanmayan, kendi halinde yaşayan Ziya Gökalp düşünce ve fikir alanında idealist, kararlı ve mücadeleyi seven, hayal ve düşünebilme gücü yüksek bir insandır (Heyd, 1980: 31). İdealist, kararlı ve mücadelecı ruhunu hiç kaybetmeyen Gökalp, her zaman mücadeleyle geçirdiği hayatında fikirlerinden ve davranışlarından asla ödün vermemiştir (Gürsoy ve Çapcıoğlu, 2006: 92). İnsanların hep iyi yanını gören, öğrenme çabası sürekli devam eden, öğrendiklerini başkalarıyla paylaşmaktan çekinmeyen, kimseyi incitmeyen, İngilizler dışında hiç kimseye kötü söz söylemeyen bir kişiliğe sahip olan Gökalp’in İngilizlere olan düşmanlığı vefatına kadar devam etmiştir (Karaveli, 2008: 148). Tüm ömrü boyunca birçok soruşturma geçirmiş, hapis ve sürgün cezası almış olmasına karşın asla düşüncelerinden ödün vermemiş, düşündükleri ve hayal ettikleri için sürekli bir mücadele içinde olmuştur. Gençlik yıllarında geçirdiği bunalımla intihar ettiği bir dönem dışında tüm yaşamını sosyal ve siyasal olarak mücadele ederek geçirmiştir.

1.3. Ziya Gökalp ve Türkiye’de Sosyal Düşünce

Ziya Gökalp’in düşüncelerini incelemeye başlamadan önce ideolojisini belirleyen, fikirlerini şekillendiren ve otobiyografik özellikler taşıyan, Küçük Mecmua’da yazdığı kendisinin “Felsefi Vasiyetler”⁵ olarak adlandırdığı yazı serisindeki 3 temel dönüm noktasını belirtmekte fayda vardır:

Felsefi Vasiyetlerden ilki olan “*Babamın Vasiyeti*”⁶ isimli yazıda babası Tevfik Efendi’nin, Namık Kemal’in ölümü üzerine kendisiyle yaptığı konuşmayı aktarır. 14 yaşında Askeri Rüştiye’de öğrenci iken Namık Kemal’in ölümüyle Gökalp’i yanına çağıran babası “*Gel! Sana kederli bir haber vereceğim. Çok ağlayacak, çok matem*

⁵ Yapılan sohbetlerin ve verilen öğütlerin Ziya Gökalp için vasiyet niteliği taşımasına zemin hazırlayan şartları daha ayrıntılı incelemek için bkz. Alâaddin KORKMAZ (1994): Ziya Gökalp Aksiyonu Meşrutiyet ve Cumhuriyet Üzerindeki Tesirleri, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul.

⁶ Tam metin ve ayrıntılı bilgi için bkz. Küçük Mecmua (25 Eylül 1922/25 Eylül 1338), Felsefi Vasiyetler: I, Babamın Vasiyeti, S.17, s.1-3.

tutacaksın. Bugün sizin en büyük hocanız, milletin de en büyük adamı olan Namık Kemal vefat etti. İşte sen bu adamın arkasından gideceksin! Onun gibi vatanperver, onun kadar hürriyetperver olacaksın!” der (Gökalp, 1922: 2). Ziya Gökalp bu konuşmadan çok etkilenmiş ve vasiyetlerden ilki olarak aktarmıştır.

Felsefi Vasiyetlerden ikincisi “*Hocamın Vasiyeti*”⁷dir. Bir değişiklik veya bir devrim hareketinin hayaliyle yaşayan Gökalp, Diyarbakır’da hocası olan daha sonra da İstanbul’da karşılaşma imkânı bulduğu Dr. Yorgi adındaki hocasının vasiyetini de şu şekilde aktarır (Gökalp, 1922: 5): “*Türk gençleri siyasî bir inkılâp yapmak, meşrutî bir idare tesis etmek istiyorlar. Bu hareket tebcile şayandır. Yalnız, bir cihet var ki inkılâp, taklitle olmaz. Türkiye’deki inkılâp, Türk milletinin içtimaî hayatına, millî ruhuna uygun olmalı! Yapılacak kanun-î esâsî Türk milletinin ruhundan kopmalı! İçtimaî bünyesine tevafuk etmeli! Böyle olmazsa, yapılacak inkılâbın memlekete muzır olması ihtimali var. İyi bir kanun-î esâsî yapabilmek için, evveleminde Türk milletinin psikolojisini ve sosyolojisini tetkik etmek lâzım! Siz bu inkılâpçıları herhalde az çok tanırırsınız. Bunlar, lâzım gelen bu tetkikleri yapmışlar mı? Yaptıkları programı bu tetkiklere mi istinat ettiriyorlar? Hulâsa, başladıkları mücahedeye, İlmî bir surette hazırlanmışlar mı?*” Ziya Bey hocasından dinlediği ve kendisine bir ders olarak aldığı bu sözlerden sonra, toplumsal bir devrimi gerçekleştirmek için Türk milletinin sosyolojik ve psikolojik gereksinimlerini analiz etmeye başlamıştır.

Felsefi Vasiyetlerden sonuncusu ise “*Pîrimin Vasiyeti*”⁸dir. Pîrim dediği kişi 1898 yılında fikirlerinden dolayı tutuklu olarak kaldığı Taşkışla’da tanıştığı ihtiyar Naim Bey’dir. Ziya Gökalp, Naim Bey’in kendisini yeni fikirler oluşturmak için okumaya, bu fikirleri başkalarına aktarmak için yazmaya ve toplumla sürekli iç içe olmaya yöreklendirdiği vasiyeti şu şekilde aktarmaktadır: “*(...) Meşrutiyeti beş on kişinin anlaması ve istemesi kâfi değildir. Meşrutiyet’in hakiki bir mahiyet olabilmesi için, bütün milletin onu anlaması lâzımdır. Halbuki milletimiz, şimdilik derin bir uyku içindedir. Uykuda olan bir millet, meşrutiyetin kıymetini takdir edebilir mi? ...Bu*

⁷ Tam metin ve ayrıntılı bilgi için bkz. Küçük Mecmua (2 Ekim 1922/2 Teşrinievvel 1338), Felsefi Vasiyetler: II, Hocamın Vasiyeti, S. 8, s.1-5.

⁸ Tam metin ve ayrıntılı bilgi için bkz. Küçük Mecmua (9 Ekim 1922/9 Teşrinievvel 1338), Felsefi Vasiyetler: III, Pîrimin Vasiyeti, S. 19, s.1-5.

meşrutiyetin devam ettiği müddetçe kıymet yereceğiniz yalnız bir şey vardır: Bu şey matbuatın serbestisidir. ...millete, kendi varlığını, hayatı için tehlikenin ve selâmetin hangi tarafta olduğunu, hulâsa istikbaldeki hedeflerini, gayelerini öğrenmesidir. Hür ve serbest bir matbuat olmazsa, bunları milletin her ferdine anlatmak nasü mümkün olabilir? Fakat, bu hedefleri yazabilmek için evveleminde siz gençler geceli gündüzlü okuyarak, düşünerek aramalısınız. Bu milletin tehlike ve selâmet noktalarını tayin ve tesbit etmelisiniz. Bu millete, her şeyden evvel hangi fikirleri, hangi duyguları, hangi ideâleri telkin etmek faydalıdır? Hangi fikirler bu milleti, dalmış olduğu derin uykudan uyandırabilir? Hangi mefkûreler onu yeni bir tekâmül istikametine doğru yürütebilir? Hangi umdeler onu medeniyete doğru yükseltebilir? İşte bütün bu noktaları arayıp, tarayıp keşfetmelisiniz! (...) Elzem olan millî programın, millî mefkûrelerin bir kere matbu sahifeler haline geçmesidir. Tabolunan bir yazı asla imha edilemez. Millî mefkûreler ve umdeler bir kere tab ve neşr olunduktan sonra, artık hiçbir şeyden korkum kalmaz. (...) Eğer, gösterilen mefkûreler doğru ise, eğer ortaya atılan umdeler faydalıysa, bu yazıların böyle ihtiras ve iştiyakla okunması milleti gerçekten uyandıracak ve kendi mukadderatını eline almaya sevkedecektir. İşte bu suretlemdir ki uykudan uyanan millet, kendi içtihadıyla hayatına elzem göreceği meşrutiyet ve hürriyeti, kendi mücahadesiyle yeniden istihsal edecektir...” (Gökalp, 1922: 1-5).

Bu felsefi vasiyetler ışığında Ziya Gökalp’in fikirleri değerlendirildiğinde, her bir vasiyeti dikkate alarak fikirlerine uyarladığını, düşüncelerinin sağlam temeller üzerine kurulduğunu, Türklükten doğacak yepyeni bir medeniyet kurmaktaki arzusunu görmek mümkündür.

Ziya Gökalp gençlik yıllarında sonu intihara kadar giden psikolojik bunalımlar içine girmiştir. Osmanlı Devleti’nin son dönemine denk gelen ve diğer ülkelerin sürekli müdahalesine maruz kalan ülkede, dönemin bu zorlu koşullarından etkilenen Gökalp’in intihar olayı önemini her zaman korumuştur. Fakat bir süre sonra Fransız sosyolog Emile Durkheim⁹i keşfeden Gökalp, hayatındaki psikolojik bunalımların

⁹ Modern sosyolojinin kurucularından biri olan Fransız sosyolog Durkheim, sosyolojiyi psikolojiye bağlı bir bilim dalı olmaktan kurtararak, bağımsız bir bilim dalı konumuna getirmiştir. Toplumsal yaşam ve kolektif bilinç kavramlarını sosyolojiye dahil ederek, toplumun “bireylerin

hatta intiharın bile nedenini ülküsüzlük (mefkûresizlik) olarak açıklamış ve artık “ne için yaşamalı” sorusunun cevabını bulmuştur (Acet, 2014: 66). Bu olayın etkileri daha sonra birçok dergide parça parça yazmış olduğu ve Hikmet Tanyu tarafından derlenen “Kızıl Elma”¹⁰ eserinde görülür. Gökalp’in kendi yaşadıklarını yansıttığı Kızıl Elma’ya göre; şiirin baş karakteri olan Turgut bir tabanca alarak kendisini vurmak ister fakat son anda sevgilisi yetişir ve ona ülküsünü, mefkûresini, yolunda gideceği hedeflerini göstererek bu intiharı engeller (Gökalp, 1976: 9-31). Gökalp’e göre en büyük hakikat “hürriyet” ve “millet” mefkûreleridir. Gökalp bu mefkûresinden Küçük Mecmua’da yazdığı “Felsefi Vasiyetler II- Hocamın Vasiyeti” isimli yazısında şöyle bahseder (Gökalp, 1922: 4): “Demek ki, büyük hakikat mefkûreden ibaretti. En büyük mefkûre de millet ve hürriyet mefkûreleriydi. Hürriyet mefkûresinin ruhdaki hâkimiyetini de bu kıt’a ile anlatmıştım:

Varlığın kırdım bütün zencir-i meyliyyâtını,

Meyl-i diğerle beni âhır yine saydeyledi...

Herkesi bir kayd ile bend eyleyen dâm-ı hayat,

Gönlümü zincir-i hürriyetle der-kayd eyledi.

Bu mefkurenin itilâsına çalışmak için İstanbul’a gittim.”

Ziya Gökalp’in Selanik dönemi incelendiğinde bu dönemin onun fikir ve düşünceleri için ne kadar önemli olduğu görülmektedir. Çünkü Selanik’te Osmanlı geleneğinin yansımaları daha az hissedilmektedir. Osmanlı Devleti’nde yapılan ilk

toplamından” değil, “bireylerin sentezinden” oluştuğunu savunmuştur. Ziya Gökalp, Selanik yıllarından itibaren kendisini yakından takip etmiş, Durkheim’in fikirleri ile ilgili yazılar yazmıştır. Bu yazılarıyla beraber Durkheim sosyolojisini Türkiye’ye ilk getiren kişi olarak sayılmıştır. Durkheim’in bütün eserlerini merakla okumuş olsa da doktora tezi ve ilk büyük kitabı olan “Toplumsal İş bölümü” isimli çalışması, Ziya Gökalp’in en çok etkilendiği ve fikirlerini benimsediği eseridir. Bu eserle beraber Ziya Bey’de iş bölümü, dayanışma, uzmanlaşma kavramları şekillenme imkânı bulmuştur. Detaylı bilgi için ayrıca bkz. L. COSER, (2008): Sosyolojik Düşüncenin Ustaları, (Çev. H. Hülür, S. Toker, İ. Mazman), De Ki Basım Yayım, Ankara. / Robert NİSBET, T. B. BOTTOMORE (2019): Sosyolojik Çözümlemenin Tarihi, Kırmızı Yayınları, İstanbul. / Alan SWINGWOOD (2010): Sosyolojik Düşüncenin Kısa Tarihi, (Çev. Osman Akınhay) Agora Kitaplığı Yayınları, İstanbul. / Zafer TOPRAK (2013): Psikoloji’den Sosyoloji’ye Türkiye’de Durkheim Sosyolojisinin Doğuşu, Toplumsal Tarih Dergisi, S. 238- Ekim, s.22-32.

¹⁰ Türk milletinin hayalleri ve hedeflerine ulaşabilmek için milliyetinden ve hürriyetinden vazgeçmemesi gerektiğini anlatan “Kızıl Elma” adlı şiirinin tam metni için bkz. Türk Yurdu Mecmuası, 13 Ocak 1913 (31 Kanunuevvel 1328), C:3, S:7, s. 193-203.

reformlar¹¹ burada başlamıştır. Selanik'e giden Gökalp de kendi fikirlerini sorgulamaya başlar ve daha önce savunduğu bazı düşüncelerinde de değişimler meydana gelir. Artık daha önce savunmuş olduğu Osmanlılık fikrinin peşinden değil Türk milliyetçiliği fikrinin peşinden gitmeye karar vermiş ve bu onun yeni ülküsü olmuştur (Vakkasoğlu, 1980: 34-42). İkinci Meşrutiyet'in ilanından önce Osmanlılık fikrini benimseyen Gökalp, Meşrutiyet'ten sonra beraber yol aldığı İttihat ve Terakki Cemiyeti ile toplumun yalnızca Türkçülük (milliyetçilik) fikri ile ayakta kalabileceğine inanır. Osmanlı Devleti'nin dağılmasıyla beraber, yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nin Misak-ı Milli sınırları dahilinde nasıl milli kimliğini bulacağına yönelik çalışmalar yürütür (Davison, 2002: 144).

Selanik'te fikirleri belirginleşen Gökalp İstanbul'a geldiğinde savunduğu bu fikirleri dergiler, toplantılar ve sohbetler aracılığıyla insanlara özellikle de gençlere aktarmaya başlamış, etrafına birçok insanı toplamayı başarmıştır.

Osmanlı Devleti'nin son döneminde her alanda bir çözüme duyulan ihtiyaç nedeniyle, dönemin aydınları ve düşünürleri sayılan kişilerde bir bunalım hali yaşanmıştır. Çünkü dönüşüm döneminde olan ülkede geliştirilen her yeni çözüm ve fikir toplumun yapısını kökten değişime uğratacağı için bu fikirleri topluma anlatma görevini üstlenen aydınlar zorlanmıştır. Gökalp'in ileri sürdüğü milliyetçi fikirler tam da bu aşamada dikkatleri üzerine çekmesine neden olmuştur (Tutar, 2014: 11).

¹¹ Dönemin padişahı II. Abdülhamit'e karşı duyulan isteksizlik ve rahatsızlığın bir sonucu olarak teşkilatlanmış muhaliflerin kurduğu, merkezi Selanik'te bulunan İttihat ve Terakki Cemiyeti ve yine Selanik'te bulunan 3. Ordu subaylarının baskılarıyla, daha önce yürürlükten kaldırılan Kanun-i Esasi, 23 Temmuz 1908 yılında tekrar yürürlüğe girmiştir. Yasal düzenlemelerin yapılmasıyla ülkede meşrutiyet ilan edilmiş, seçimler yapılmıştır. Böylece ekonomiden eğitime, hukuktan ticarete kadar tüm alanlarda tartışma ve müzakere zemini oluşturularak, yeni modern fikirlerin ortaya çıkması sağlanmıştır. Bu müzakere hareketiyle ülkede yeni bir aydın sınıfı oluşmuştur. Selanik'ten adımın atıldığı İkinci Meşrutiyet'le beraber ülkede, dil, eğitim, hukuk, ekonomi, maliye, siyaset, kültür gibi birçok alanda yenilikler yapılmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Feroz AHMAD (2016): İttihat ve Terakki 1908-1914, Kaynak Yayınları, İstanbul. / Yusuf AKÇURA (1988): Osmanlı Devleti'nin Dağılma Devri (XVIII. ve XIX. Asırlarda), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara. / Sina AKŞİN (2017): Jön Türkler ve İttihat ve Terakki, İmge Kitabevi, İstanbul. / Sina AKŞİN (2015): 31 Mart Olayı, İmge Kitabevi, İstanbul. / Fahir ARMAOĞLU (2017): 20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1995), Timaş Yayınları, İstanbul. / Tarık Zafer TUNAYA: (2016), Türkiye'nin Siyasi Hayatında Batılılaşma Hareketleri, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.

Sosyolojik fikirlerinde Durkheim'den etkilenen Gökalp'in söylediği fikirler, bu dönemde dünyada kendine yeni bir kimlik arayışında olan Türkiye için yardımcı olmuş, Gökalp'i "Türkçülük" akımının öncüsü haline getirmiştir.

1.4. Ziya Gökalp'in Sosyolog Kimliği

Türkiye'de sosyolojinin bilim olarak ele alınmasından bahsederken mutlaka Ziya Gökalp'ten de bahsetmek gerekir, çünkü sosyolojinin Türkiye'deki akademik tarihi Ziya Bey'in çalışmalarıyla başlarken, daha sonraki dönemlerde şekillenmesi de yine Ziya Gökalp'in bu alandaki etkisi ile devam eder. Gökalp Türkiye'ye sosyolojiyi ayrı bir bilim dalı olarak tanıtmaya sebebiyle Türk sosyolojisinin kurucusu olarak benimsenmiştir (Bulut, 2004: 91).

Osmanlı Devleti ve Türkiye Cumhuriyeti arasındaki geçiş döneminde toplumsal yapıyı analiz ederek milli hayat, dil, tarih, toplumsal gelişmeler gibi etkenleri yeniden ele almıştır. Türk toplumunun kültür ve adetlerini gözetererek geliştirdiği fikirler O'nun en önemli başarısıdır. Toplumsal ve siyasal alanda yaşanan gelişmelerle beraber fikirleri de gelişen ve değişen Gökalp, tutarsız ve çelişkili olarak eleştirilse de¹², değişen ve gelişen şartlara uygun çareler arayan bir sosyologdur (Erişirgil, 1951: 5). Tüm sorunlara objektif pencereden bakarak sosyoloji odaklı çözüm aramaya çalışması Gökalp'in yaşadığı dönemde güvenilir, yol gösterici bir düşünür olarak anılmasını sağlamıştır (İnalçık, 2016: 92).

Devlet genelindeki sorunlara toplum seviyesinde çözüm arama çabası Gökalp'i sosyolojiyle tanıştırmıştır. Toplumsal tüm sorunların kökeninde siyasi sorunlar yattığını düşünmüş, siyaseti çözdüğünde toplumun kendiliğinden düzeleceğini savunmuştur. Siyasi sorunları çözmek amacıyla, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Batıyı örnek alan milliyetçi politikalarına destek verebilmek için sosyolojiyi kullanmıştır.

¹² 1918-19 yıllarında Reşit Galip, Nüzhet Sabit, Zekeriya Sertel gibi isimler, Ziya Gökalp'i medeniyet ve milliyet hakkında yazdığı yazılar dolayısıyla eleştirmiş, bu eleştiriler Malta sürgününe giden Ziya Bey'in yazılarına ara vermesiyle duraklamıştır. 1921 sonrasında sürgün dönüşü yazdığı Türkçülük, Marksizm, Kültür ve Uygarlık ile ilgili yazdığı konular ise, M. Emin Erişirgil, Ahmet Ağaoğlu, Şevket Süreyya Aydemir, Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu gibi fikir arkadaşları tarafından eleştiriler almıştır. Detaylı bilgi için bkz. Mustafa ORAL (2006): "Çağdaşları Tarafından Ziya Gökalp'in Eleştirisi", Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi, C:5, S:12, s: 21-34.

Mevcut siyasetçi ve aydınların fikirlerinde yaşadığı değişikliği, mevcut sistemin yarattığı sorunları ve bu sorunların nasıl çözüleceği ile ilgili bulunacak çözümleri en iyi anlatacak bilim dalı olarak sosyolojiyi görmüştür (Karakaş, 2008: 447). Gökalp'e göre sosyoloji toplumun doktorudur (İnalçık, 2016: 91).

Sosyolojinin Türkiye'deki geçmişi yüzyıldan fazladır. Sosyolojinin bir disiplin olmaktan çıkıp memleket meselelerini çözmekte kullanılan bir bilim dalı olması da yine Ziya Gökalp'in Selanik ve Darülfünun'da verdiği derslerle başlar (Bulut, 2004: 92).

Hislerin ve fikirlerin birbirinden ayrılmaması gerektiğini, ikisinin de dengeli bir şekilde aktarılması gerektiğini söyleyen Gökalp, bunun sadece sosyoloji ve felsefe dersleriyle olacağını, sosyoloji ve felsefe derslerini almadan yetişen öğrencilerin ve öğretmenlerin yetersiz kalacağını düşünür. Bu nedenle okullarda verdiği derslerde bu alanlara özellikle ağırlık verir (Altın, 2010: 504).

Ziya Bey'in 1910-1911 yılları arasında Selanik'te bulunduğu zaman içerisinde İttihat ve Terakki İdadisi'nde vermiş olduğu içtimaiyat dersleri ve 1914 yılında İstanbul Üniversitesi sosyoloji kürsüsünde vermiş olduğu ilm-i içtima dersleri Türk sosyolojisi tarihinde önemli bir yere sahiptir (Kaçmazoğlu, 1999: 10).

Darülfünun'da metafizik ve sosyoloji kürsülerini kurmasıyla Türkiye'de ilk kez sosyoloji öğretimini başlatan Gökalp, yine burada ilmî-i içtimai, ilmî-içtimai siyasi, ilmî-i içtimai dini gibi isimler altında vermiş olduğu dersleri de kitap halinde yayınlamasıyla, ilk sosyoloji kitaplarının yazarı olarak da bilinmektedir (Eke, 2011: 62).

Gökalp kafasında yer alan düşünceleri temellendirebilmek ve çözüm bulabilmek için sürekli doğu ve batı kültürüne dair okumalar yapar. "Bu ekonomi nasıl kurtulur?" sorusuna aradığı çözüm önerileri Gökalp'in düşüncelerinin ve konulara yaklaşımının temelini oluşturur (Çelik, 2006: 44). Sosyolojik tezlerini bu soruya verdiği cevaplar üzerine kurar (Şahin, 2011: 398). Köklü bir değişiklik yapabilmek için halkın isteklerini, sosyoloji ve tarih prensipleriyle birleştirerek sentezci reformlar yapılması gerektiğini söyler (Özakupınar, 2002: 1511). Türkiye'nin, dinin devlet yönetiminde

etkili olduğu bir sistemden, modern milliyetçilik temelinde bir sisteme geçmesiyle ortaya çıkan karışıklık, Gökâlþ'in bu alanda çalışmasında etkili olmuştur. Bu rejimin kökeninin ve ortaya çıkardığı toplumsal değişimin, tarihsel ve kültürel açıdan incelenmesi gerektiğini düşünmüştür (Berkes, 1954: 384). Gökâlþ'e göre toplumdaki sosyolojik olaylar tarihten bağımsız değildir, sebep-sonuç ilişkisine dayanan bir düzen içerisinde meydana gelmektedir. Gökâlþ Darülfünun'da verdiği ve daha sonra da kitap haline getirilen İlm-i İçtima Dersleri' isimli eserde konuyu şu şekilde aktarır (Gökâlþ, 1911: 10): *“(...) ne büyük hatalar yapılmış, ne kadar millî felâketlere sebebiyet verilmiş olduğunu tarih bize gösteriyor. (...) Bilakis ilm-i içtimâ içtimâi şe'niyetin kanunlarını keşif ve irae ederek tarihî tekâmülümüzü daha basiretle sevk ve idare etmemizi temîn edecektir. Çünkü biz gerek tabîat-ı maddiyeyi, gerek tabîat-ı maneviyeyi ancak kanunlarına tevfiq hareket ederek değiştirebiliriz.”*

Gökâlþ'in düşünce sistemi, içinde yaşadığı dönemden, toplumsal ve siyasal olaylardan bağımsız olarak düşünülmemelidir. 1880-1900 yılları arası Osmanlı Devleti'nde köklü değişimler yaşanmıştır. Mülkiyet düzeni değişmiş, farklı etnik gruplara sahip Müslümanlar Osmanlı Devleti topraklarına göç etmiş, eğitim kurumlarının yaygınlaşmasıyla bu okullardan yeni seçkin gruplar mezun olmuş, bu seçkinler eski elitlerin yerlerine geçmek istemiş, yeni bir orta sınıf ortaya çıkmıştır. Tüm bu gelişmeler bireysel anlamda gelişmeyi ve bilinçlenmeyi sağlarken, toplumsal yapıyı sarsmış, siyasal ve toplumsal düzeni değiştirmiş, toplumdaki kimlik ve inanç değerleri farklılaşmıştır (Karpas, 2002: 331).

İnsanların sosyal, siyasal, ekonomik, ahlaki sorunlara yoğun bir şekilde maruz kaldıkları dönemlerde Gökâlþ, “aydın” sıfatıyla üzerine aldığı sorumluluk nedeniyle bu sorunları çözebilmek için bir arayışın içine girmiştir (Aydın, 2002: 82). 19. Yüzyılın sonlarına doğru modern yeni bir Türk ulusunun oluştuğunu gören Gökâlþ, düşüncelerini bu oluşumu ve yaşanan değişimi anlamak üzerine geliştirmeye çalışmıştır (Çelik, 2006: 44). O'na göre toplumsal düşünceleri etkileyen akımları takip etmek sosyoloğun görevidir. Bu nedenle yazılarında vurguladığı milliyet olgusu, din ve medeniyet gibi diğer olgulardan daha baskın ve üstündür (İnalçık, 1965: 431). Gökâlþ, kendisinden önce dağınık şekilde aktarılan fikirleri modern sosyolojinin

yardımıyla sistematik bir şekilde Türkçülük başlığı altında toparlamıştır (Kushner, 1979: 112).

Toplumu tanıyabilmek, Türk kültürünü tarihi açıdan inceleyebilmek, toplumda oluşan tüm sorunları çözmek için sosyolojiye yönelen Gökalp, ayrıca Türk toplumunu batı medeniyetine taşımak için de yine sosyolojiyi kullanmıştır (Kaçmazoğlu, 1999: 13).

Gökalp Avrupa'daki tüm sosyologları yakından takip etmesine karşılık Emile Durkheim'a özellikle önem vermiştir. Türk sosyoloji tarihinde Durkheim sosyolojisinin temsilcisi olarak bilinmektedir (Eke, 2011: 62). Gökalp, 1908 Jön Türk ihtilali sonrasında sosyolojiye ağırlık vermiştir. Bu dönemde ülke küçülmüş, farklı siyasi ve ideolojik fikirler ortaya çıkmıştır. Sürekli savaşmak zorunda kalan, kimlik bunalımı yaşayan halkı ve imparatorluktan ulus devleti statüsüne zorunlu geçiş yapmak zorunda kalan devleti düşünen Gökalp, Türk milletini bir arada tutacak ve ortaya çıkan zorluklara karşı ortak bir bilinçle birlikte hareket edecekleri yeni bir yol haritası üzerine düşünmüştür. O'nun sosyoloji anlayışı hayatın sınırlı bir alanına sıkışmış bir bilim dalı olarak kalması değil, aksine toplumun her alanında geleceği inşa ederken kullanabileceği bir sosyal faaliyettir. Gelecekte şekillenecek olan Türk toplumunun hangi temeller üzerinde inşa edileceğini tespit etmek Gökalp'in temel amacını oluşturmuştur. Bu açıdan incelendiğinde, Alman ve İngiliz toplumunda yaşanan kalkınma hamlesini kendi ülkesi için de isteyen Fransız Durkheim'ın düşünceleri ve önerileri Gökalp için önemli bir hal almıştır (Bulut, 2004: 99-100).

Siyasi zorunluluklar, Osmanlı Devleti'nde çeşitli etnik grupların olması, Jön Türkleri ve savunucularını, bireye önem vermeyen, kapsayıcı ve otoriter bir milli kültür oluşturmaya zorlamış, dönemin aydınları ve sosyologları da bu yönde çareler aramaya başlamıştır (Mardin, 2008: 311-312). Bu krize çözüm arayan Ziya Gökalp, farklı etnik gruplardan oluşan toplumun arasındaki dengeyi ve düzeni sağlayabilmek için en doğru aracın ilm-i içtima olduğunu savunmuştur (İnalçık, 2016: 93). Gökalp tıpkı Durkheim gibi sosyal olayları somutlaştırarak incelemiş, fakat "toplum refahını artırmak, birey refahını zaten artıracaktır" görüşünü savunduğu için, inceleme yaparken yöntem olarak Durkheim sosyolojinin metodunu kullanırken, içerik olarak Türk

toplumunun siyasi ve sosyal durumunu göz önünde bulundurmıştır. Çünkü Gökâlöp için bireysellik bencilliği beraberinde getireceğinden, dayanışma içindeki toplumsuluk her zaman ilk planda olmalıdır. İnsanların kişilik haklarının korunması şartıyla her zaman toplum menfaati için çalışmalıdır. Toplumdaki bireylerin kendi çıkarlarından önce toplum çıkarlarını gözetmeleri gerektiğini, zaten toplum menfaati yükseldikçe bireysel menfaatlerin de peşi sıra yükseleceği şeklindeki görüşlerini, ahlâk hakkında yazdığı yazılarında özellikle vurgulamıştır (Eke, 2011: 63-64). Gökâlöp ele aldığı tüm konulara sosyolojik olarak yaklaşmış, toplumdaki tüm eylemleri ahlâk eksenine oturtarak toplumu her şeyin üstünde görmüş (Çelik, 2006: 46) ve ele aldığı tüm konuları toplumu eğiten bir sosyolog gibi anlatmaya çalışmıştır (Aydın, 2002: 20).

Gökâlöp sosyoloji, ilahiyat, edebiyat, iktisat ve Türk halkının örf ve adetleri gibi birçok disiplinin birlikte çalışmalarını sağlayarak toplumu tüm yönleriyle ele almayı tercih etmiştir. Bu nedenle yazdığı tüm yazılarında bu disiplinlerin her birini ele almayı tercih etmiştir.

1.5. Dönemin Toplumsal ve Siyasal Gelişmeleri

Ziya Gökâlöp Osmanlı Devleti'nin son zamanlarında 1912-1913 yılında yaşanan Balkan Savaşı, 1914-1918 yılları arasında yaşanan Birinci Dünya Savaşı, 1919-1923 yılları arasında yaşanan Kurtuluş Savaşı (Millî Mücadele Dönemi)'na şahitlik etmiştir.

Bu savaşlar nedeniyle ülkede toprak kaybı ve mali sorunlar ortaya çıkmaya başlamıştır¹³. Bu dönemde Türk olmayan tebaanın özellikle de Hristiyanların bağımsızlık istemelerinden dolayı ciddi bir mali bunalım yaşayan Osmanlı Devlet'i, kapitülasyonlar benzeri tavizlerle batılı devletlerin himayesine girmiş ve mali kontrolünü önemli ölçüde kaybetmiştir. Birkaç aydın dışında Türk halkının kültür hayatı da duraklamıştır (Heyd, 1980: 14).

¹³ Bu dönemde yaşanan ekonomik sorunlar hakkında detaylı bilgi için bkz. Gülten KAZGAN (2017), Tanzimat'tan 21. Yüzyıla Türkiye Ekonomisi, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul. / Alptekin MÜDERRİSOĞLU (1974), Kurtuluş Savaşının Malî Kaynakları, Maliye Bakanlığı Yayınları, Ankara. / Biltekin ÖZDEMİR (2009), Osmanlı Devleti Dış Borçları 1854-1954 Döneminde Yüzyıl Süren Boyunduruk, Ankara Ticaret Odası Yayınları, Ankara. / Şevket PAMUK (2014), Türkiye'nin 200 Yıllık İktisadi Tarihi: Büyüme, Kurumlar ve Bölüşüm, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.

Osmanlı Devleti'ndeki aydınlar, ülkedeki tüm unsurlarla birlik sağlamak politikasıyla Osmanlıcılık ülküsü güderken, ülke içindeki gayrimüslimler bağımsızlık kazanabilmek amacıyla özgürlük istemektedir. Dönemin padişahı İkinci Abdülhamid, Darülfünun başta olmak üzere pek çok okul açmıştır. Burada yetişen öğrencilerin kendi iktidarına karşı olduklarını bilse de, sömürgeci ülkelere karşı durabilmek ve bağımsızlık isteyen gayrimüslimlerin eğitim üstünlüğünü dengeleyerek bağımsızlık istekleriyle başa çıkabilmek için bu okullara ayrı bir özen göstermiştir (Özakpınar, 2002: 1508-1509).

İç siyasette dönemin hükümetine yöneltilen eleştiriler genellikle sonuçsuz kalmıştır. Eğitimlerini tamamlayan yeni mezunların bu eleştirileri geliştirmeleri ve yaşanan sorunların üzerinde düşünmeleri, yeni teoriler ortaya çıkarabilmeleri ise ancak yıllar sonra Ziya Gökalp'in yazacağı yazılarla mümkün olacaktır (Mardin, 2008: 163).

Hürriyet mücadelesiyle meşrutiyeti tekrar yürürlüğe sokmak isteyen Jön Türkler aynı zamanda, devleti dağılmaktan kurtarmak amacıyla ülkedeki gayrimüslimleri siyasi haklara sahip vatandaşlar haline getirmek için uğraşmıştır. Ancak büyük devletlerin yaptığı anlaşmalar ve kapitülasyonların etkisiyle ekonomik bağımsızlıklarını zaten elde eden ve hukuki ayrıcalıklar kazanan bu azınlık grubun Avrupa Devletleri ve Türkler arasındaki gerginliği artırmaktan başka bir işlevi olmamıştır. Aksine gerginliği artıracak kışkırtmalara yardımcı olmuşlardır. Birinci Meclis-i Mebusan'da görev alan gayrimüslim milletvekilleri karar alırken Türk milletinin yararını değil, kendi soylarının temelini oluşturan devletlerin faydasını gözetmiştir. Devlete hiçbir bağlılığı olmayan kişilerin devletin en tepesinde, devlet bağımsızlığını temsil eden makamda bulunması, parlamentoda bile milli birliği sağlayamayan devleti zora sokmuştur. Ziya Gökalp de dahil olmak üzere başlangıçta tamamen Osmanlıcılık fikrini savunan İttihat ve Terakki Cemiyeti üyeleri devletin dağılmasını istememişler, alternatif politikalar bulmadan önce mevcut olan hali korumaya yönelik çalışmalara ağırlık vermişlerdir (Özakpınar, 2002: 1509).

Gökalp'e göre gericiliğe savaş açılmalı, eski olan tüm değerler günün şartlarına uygun olarak yenileriyle değiştirilmelidir. Şiddetle eleştirdiği Türk halkının üzerindeki

uyuşukluk hali bir an önce gitmeli ve mevcut düzenin değişmesi için yapılacak olan her türlü çalışma ve inkılabı yardımcı olunmalıdır (Heyd, 1980: 124).

Gökalp 1922’de Kurtuluş Savaşı’nın kazanılmasıyla partisini tekrar toparlamak isteyen ve kendisine davet gönderen İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin bu davetini geri çevirerek, Mustafa Kemal’in Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti’nin parti propagandasına yardım etmiştir (Heyd, 1980: 30).

Osmanlı Devleti’nin güç ve toprak kaybettiği, batının sürekli devleti gözleyerek yönlendirdiği bir dönemde doğup büyüyen Ziya Gökalp, ilk zamanlarında Osmanlıcı bir yaklaşımı benimsemiş olsa da daha sonra Balkan Savaşı sonucunda bu fikrini değiştirmiştir. Türklerin Rumeli’deki bütün topraklarını kaybetmesiyle beraber Osmanlı Devleti’ne bağlı Müslüman Türk eyaletleri isyana başlamış ve Osmanlıcılık yaklaşımı yerini Türkçülüğe bırakmıştır (Acet, 2014: 70). Milliyetçi ve Turancı mefkureler Türk aydınlarının ilgisini daha çok çekmiştir. Bu aydınların başında gelen Gökalp artık tüm çabasını bu mefkureleri anlatabilmek için kullanmıştır (Heyd, 1980: 27). Turancılık fikri Gökalp için halkın bilinçaltında yer alan tarih ve Türklük bilincini uyandırabilmenin tek yoludur (Özakpınar, 2002: 1512). Turanı bütün Türklerin bir arada olduğu ülküsel bir vatan olarak nitelendirdiği Türkleşmek İslamlaşmak, Muasırlaşmak isimli eserinde yer alan “Türk Milleti ve Turan” başlıklı yazısı şu şekildedir (Gökalp, 1976: 78-79): “*Ya o halde, bu umumi Türk milletinin vatani neresidir? Buna cevaben deriz ki:*

Vatan ne Türkiye’dir Türk için ne Türkistan;

Vatan büyük ve müebbet bir ülkedir: Turan!..

Turan, Türklerin efradını câmi’ ve ağıyarını mâni’ olan mefkûrevî vatanıdır. Turan, Türklerin oturduğu, Türkçenin konuşulduğu bütün ülkelerin mecmuudur.”

İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin önemli şahsiyetlerinden biri olan Gökalp, Birinci Dünya Savaşı yenilgisinin ardından Millî Mücadele döneminde halkta oluşan güvensizliği bertaraf edecek, toplumun ve yöneticilerin tutunacağı yeni ve milli fikirler üretmek üzerine çabalamış, tüm bu fikirlerini dergi ve gazeteler yoluyla aktararak gerekli desteği vermeye çalışmıştır. Aktardığı bu fikirler halk tarafından büyük bir

ilgiyle karşılanmış ve “Türkçülüğün Babası” olarak bilinen bir fikir adamı ortaya çıkarmıştır.

1.6. Milli İktisat

Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde etkili olan, “bırakınız yapsınlar, bırakınız geçsinler” ilkesini benimseyen serbest iktisat modelinin ülkemiz için faydalı olmadığını gören aydınlara göre, bu iktisat modeli her ülke için geçerli değildir. Çünkü her ülke için geçerli olabilecek ortak bir iktisat modeli bulunmamaktadır. Liberalizmin, sanayileşmiş ve bu sayede dışarıya açılmakta, serbest ticaret yapmakta hiçbir sorun görmeyen İngilizler için milli iktisat modeli olduğu anlaşılmıştır (Toprak, 1995: 12).

Jön Türk hareketiyle (1908) dönemin padişahı İkinci Abdülhamit tahttan indirilerek İttihat ve Terakki Cemiyeti hükümet kurulunca, Osmanlı Devleti'nin siyasi ve ekonomik yapısı da değişmiştir. İttihat ve Terakki Cemiyeti siyasi olarak Türkçülük, Osmanlılık, İslamcılık ideolojisini benimserken, iktisadi olarak liberaller ve milli iktisatçılar olarak iki ayrı grup şeklinde ayrılmıştır. Dönemin Maliye Nazırı Cavid Bey ve arkadaşları liberalizmi savunmuş, Ziya Gökalp, Tekin Alp, Yusuf Akçura gibi isimler müdahale ve himaye yanlısı bir tavır sergilemiştir. İttihat ve Terakki Cemiyeti için liberal görüş ağır basınca, 1908-1913 yılları arasında liberalizm resmi ekonomi politikası olarak benimsenmiştir. Liberalizmle beraber uluslararası ticaret serbestleşince yabancı sermaye de ekonomide ağırlığını artırmıştır. Türk ve Müslüman olmayan yatırımcıların sermayelerindeki artış nedeniyle, ekonomik olarak ezilen Müslüman-Türk halkını gören Cemiyet mensupları arasında milli iktisat fikri daha yüksek sesle savunulmaya başlamıştır. İkinci Meşrutiyet'le beraber oluşan milli iktisat fikri, ancak Birinci Dünya Savaşı sonundaki ağır koşullar sonucunda 1914 yılında uygulamaya geçirilebilmiştir. Siyasi bağımsızlıkla beraber ekonomik bağımsızlığın da kazanılması gerektiğini savunan İttihat ve Terakki Cemiyeti mensuplarından başta Ziya Gökalp, Tekin Alp, Yusuf Akçura olmak üzere birçok kişi milli iktisat fikrinin politika olarak benimsenmesini sağlamışlardır. Bu kişilerin ısrarından sonra, 1914-1918 yılları arasında milli iktisat resmi ekonomi politikası olarak benimsenmiştir (Toprak, 2017: 84).

1914-1918 yılları arasında uygulanan milli iktisat politikaları ile Müslüman-Türk girişimcilere imtiyazlar verilmiş, Gayrimüslim yabancılara karşı korunmuştur. Bu dönemde yapılan İttihat ve Terakki Cemiyeti kongrelerinde, milli iktisat konusu öncelikli konu olarak belirlenmiş, iktisadi milliyetçilik vurgusu yapılmıştır. Yine aynı politikalar kapsamında 1913 yılında milli sanayiye teşvik etmek ve güçlendirmek için “Teşvik-i Sanayi Kanun-ı Muvakkatı”¹⁴ çıkarılmıştır (Ortaylı, 1981: 24). On beş yıl yürürlükte kalması planlanan bu yasa, altyapı eksikliği, milli sermayedar ve girişimcinin olmaması, yeni çıkılan savaşın etkilerinin hala geçmemiş olması gibi nedenlerle istenilen sanayileşmeyi planlanan seviyede sağlayamamıştır. Bu yasa 1927 yılında çıkarılan Teşvik-i Sanayi Kanunu’nun temelini oluşturur (Kasalak, 2012: 65). Teşvik-i Sanayi Kanun-ı Muvakkatı’ı Avrupa ile rekabet edebilecek seviyede milli sanayileşmeyi oluşturmak amacıyla çıkartılmış bir yasadır. Bu amaç dahilinde tedbirler oluşturulurken serbest ticaret ilkeleri ve kapitülasyonlarla Osmanlı Devleti’nin Avrupa için bir pazar olduğu gerçeği dikkate alınmıştır. Bu nedenle yasanın uygulanmaya başlandığı ilk yıllarda yerli sanayiye koruyacak şekilde ithalatta yüksek gümrük oranları belirlemek, ithalat yasakları uygulamak, ucuz hammadde ihracatını yasaklamak için koruma tedbirleri uygulamak gibi girişimlerde bulunulmamıştır. Bu tür tedbirler ilerleyen yıllarda Birinci Dünya Savaşı içinde iken tamamlanmıştır. Teşvik-i Sanayi Kanun-ı Muvakkatı, sanayi alanında teşvik politikalarının düzenlenmesi, tüm sanayi dallarını kapsayacak şekilde imtiyazların geliştirilmesi, yeni kurulacak sanayi dalları için kolaylık sağlanması ve en önemlisi sanayileşme politikasının oluşmasının temelini attığı için önem arz eder (Ökçün, 1974: 37-38).

İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin benimsemiş olduğu milli iktisat politikasının temel amaçları şu şekilde sıralanabilir: Ekonomideki Türk ve Müslüman olmayan yabancılara ağırlığını azaltarak Türk-Müslüman girişimci sınıfını oluşturmak, ülkede bulunan yabancı sermayeli işletmeleri denetlemek, Osmanlı Devleti’nde iç ve dış borçları denetleyen Duyûn-u Umûmiye idaresinin görev ve etkinliklerini askıya almak, yeni gümrük tarifelerini uygulamaya sokmak, milli bankacılık sistemi

¹⁴ Detaylı bilgi için bkz. Ökçün, A.G. (1974). Teşvik-i Sanayi Kanun-ı Muvakkatı, 1913. Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, 30 (1). Ankara.

geliştirmek, Türkçe'nin ticarete zorunlu dil olarak kullanılmasını sağlamak (Zohrap, 2022: 65).

Birinci Dünya Savaşı'yla beraber dış dünyayla bağlantısı kesilen Osmanlı Devleti bir çözüm bularak kendi kendine yetebilen bir ülke konumuna gelmek, kendi yağında kavrulan bir ekonomik sistemi benimsemek zorunda kalmıştır. Bu dönemde gündeme gelen ve toplumda benimsenen milli iktisat kavramı dergilerde anlatılmıştır. Milli iktisat sözcülüğünü ise "Milli İktisada Doğru" görüşüyle yola çıkan İktisadiyat Mecmuası üstlenmiştir.

Türk milletine özgü milli iktisat teorisinin geliştirilerek hayata geçirilmesi gerektiğini savunan diğer yazarlara da değinmek gerekmektedir. Ziya Bey'in yanı sıra Tekin Alp, Yusuf Akçura, Ahmet Muhiddin, Kirkor Zohrab Efendi, Ahmed Midhat Efendi, Akyiğitzâde Musa Bey milli iktisat fikrini savunanların başında gelmektedirler.

1.6.1. Tekin Alp

Asıl adı Moiz Cohen olan Tekin Alp, 1883 Selanik doğumludur ve milli iktisadın en önemli savunucularından biridir. Türkçe isim koyma alışkanlıklarının arttığı bir dönemde Gökalp, kendi ismine uygun ikinci adı alması gerektiğini tavsiye etmiş ve Tekin Alp ismini almıştır. Gökalp'in tavsiyesine uyarak bu ismi alması, Tekin Alp-Gökalp arasındaki dostluğun göstergesidir (Özden, 2005: 46). İktisadiyat Mecmuası başmuharriri, İttihat ve Terakki Cemiyeti üyelerinin ekonomik konularda danıştığı Tekin Alp, İkinci Meşrutiyet'in en verimli yazarlarındanıdır. İktisadiyat Mecmuası'nın yanı sıra Türk Yurdu, Yeni Mecmua, İslam Mecmuası, Cumhuriyet Gazetesi gibi pek çok dergi ve gazetede yazılar yazmıştır (Toprak, 1995: 14). Osmanlıcılık, Türkçülük ve Kemalizm alanlarında fikirleriyle bilinen Tekin Alp, bir ülkenin milli bir karaktere sahip olmasının siyasetle beraber iktisadi olarak da milli olmasıyla sağlanabileceğini savunur. Milli iktisadın yalnızca korumacı ekonomi politikaları sayesinde sağlanabileceğini, bu sayede sanayileşmenin gelişebileceğini ve girişimci Türk-Müslüman sınıfın oluşturulabileceğini savunur (Yakut, 2017: 7).

Almanya’da milli iktisat savunuculuğu yapan Alman ekonomist Friedrich List’ten övgüyle bahseden Tekin Alp, İslam Mecmuası’nda yazmış olduğu “Milli İktisat” başlıklı yazısında List’i milli iktisatçı, milli kahraman olarak gördüğünü söyler (Tekin Alp, 1915: 561-562): *“Bugün Almanların kalbinde Bismarck ile beraber en büyük mevkii ihtiramı işgal eden milli kahraman, milli iktisatçı ‘Friedrich List’ tir. Bu zat Almanlara mahsus milli iktisat esaslarını keşif ve tayin ettiği için bugün ‘iktisadi Bismarck’ diye yad olunuyor.”*

Klasik iktisat öğretisini reddeden Tekin Alp, Türk iktisatçıları eleştirir. O’na göre Türkler, klasik iktisatçıların eserlerini Türkçeye çevirmekten başka bir şey yapmamakta, onların tüm fikirlerini sadece kopyalamaktadır. Devletin üretiminin, halkın refahının artabilmesi, üretim ve sanayileşmenin gelişebilmesi ve iktisadi bağımsızlığın kazanılabilmesi için tek yolun, milli iktisat ideolojisini benimseyen milli iktisatçıları yetiştirmekten geçtiğini söyler (Tekin Alp, 1915: 562): *“Bugün denilebilir ki siyasette Türklerin Bismarck’ları, kahramanları eksik değildir. Fakat maatteessüf milli iktisatçıları ‘Friedrich List’leri hiç yoktur. İşte muharebeyi kazanacak olan Türklerin en büyük gayesi milli bir iktisat vücuda getirmekten, milli iktisatçıları yetiştirmekten ibaret olmalıdır.”*

İktisadi bağımsızlığın kazanılabilmesi için milli sermaye oluşturulması gerektiğini savunan Tekin Alp, yabancı sermayeye karşı daha sıcak ve ılımlı yaklaşmıştır. Başlangıçta küçük bir işi yapmak için yabancı sermaye yerine kullanılacak milli sermaye, zamanla artar ve yabancı sermayenin yerini tamamen milli sermaye alabilir. İktisadiyat Mecmuası’nda bu görüşlerini aktardığı “Türkiye’de Bankalar” isimli yazısı şu şekildedir (Tekin Alp, 1916: 2): *“Milli sermayemiz bütün işleri yapmak için kifayet etmezse hiç olmazsa küçük bir kısmını olsun deruhte edemez mi? Ecnebi sermaye gelecek diye biz lakayt kalır, memleketimizdeki bütün işleri başkalarına terk ve havale edersek hiçbir vakit başkaldıramayız. Milli sermayeleri çömlleklerde, veyahut ecnebi bankalarında gayr-i müsmir bir surette muattal kalacağına onları istihsalat-ı milliyenin artmasına medar olabilecek işlerde kullanırsak memleketimizin servet-i tahliyesinin hiç olmazsa bir kısmından olsun doğrudan doğruya müstefit oluruz. Bugün kısm-ı azami itibariyle muattal bir halde*

bulunan milli sermayelerin bu suretle müsmir bir hale getirmek için teşkilat-ı mahsusaya eşedd-i ihtiyaç vardır.”

Siyasi bağımsızlığın kazanılabilmesi için iktisadi bağımsızlığın ön koşul olduğunu belirten Tekin Alp, sermaye sahiplerine güven verecek ve âtil kalan milli sermayeyi iktisadi kaynağa çevirebilecek milli bir bankanın kurulması, sanayileşmenin geliştirilmesi, Müslüman-Türk yatırımcıların artması, sosyal güvenlik politikaları, adil vergi düzeni gibi politikaları içeren içtima-i siyaset anlayışının benimsenmesi gerektiğini savunur (Ergin, 2017: 6).

1.6.2 Yusuf Akçura

Milli iktisat görüşünün en ateşli savunucusu olan Yusuf Akçura, Fransa’da eğitim almış, politik ekonomi alanında çalışmalar yapmış, içtimaiyattan çok iktisat öğretilerine önem vermiştir. Akçura’ya göre Osmanlı Devleti’nin en büyük eksikliği, burjuvazisinin Rum, Ermeni, Yahudi gibi gayrimüslimlerden oluşması ve milli bir burjuva sınıfının olmamasıdır. (Zohrap, 2022: 73). Öncelikli ilgi alanını oluşturan yerli burjuva sınıfı için, İttihat ve Terakki Cemiyeti’ne burjuvazi merkezli bir milli iktisat kurulması için çağrı yapmıştır (Ahmad, 1999: 41). Seri şeklinde yayınladığı ve en önemli yazısı olarak görülen “Üç Tarz-ı Siyaset” başlıklı yazı dizisinde Osmanlıcılık (bir Osmanlı ulusu oluşturmak), İslamcılık (İslamcılığa dayalı bir devlet yapısı oluşturmak) ve Türkçülük (ırka dayanan bir Türk siyasal ulusçuluğu oluşturmak) kavramlarını açıklamış, devletin kurtulabilmesi için özellikle Türkçülük ideolojisine sıkı sıkıya bağlanılması gerektiğini belirtmiştir. Çünkü Akçura’ya göre, Osmanlıcılık fikri Osmanlı Devleti’nin çok uluslu bir etnik yapıya sahip olması nedeniyle, İslamcılık fikri ise yine bu çok ulusluluk nedeniyle ülkede çok fazla gayrimüslim unsurun olması nedeniyle uygulanması zordur. Her alanda uygulanması gereken Türkçülük fikri iktisadi alanda da hemen uygulanmalıdır (Türkman, 2010: 142-143).

Akçura, Türk Yurdu Dergisi’nde yazdığı “1329 Senesinde Türk Dünyası” isimli yazısında, Müslüman-Türklerin sadece memur, asker, çiftçi sınıfında kalmaması, girişimcilik, bankacılık, ticaret gibi mali işlere de girmesi gerektiğini savunmuştur. Türklerin, kendi içlerinden sermaye sahibi burjuva sınıfını çıkartamaması durumunda,

çağdaş ulus devletlerinin seviyesine çıkamayacağını söyler (Akçura, 1914: 2103): *“İntibah-ı iktisadinin asıl en mühim ciheti, sanat ve ticareti hor gören ve bir Osmanlı Türküne layık meşgale ancak askerlikle memurluktur diyen hatalı ve zararlı zihniyetin değişmesidir. Osmanlı saltanatında Türk burjuvazisi hemen yok gibiydi. Zavallı Lehistan Krallığı’nda olduğu veçhile, Türkiye’de dahi burjuvazi sınıfını mahkûm unsurlar teşkil ediyordu. Osmanlı yalnız sipahi ve memurdu. Halbuki zamanımız devletlerinin temeli burjuvazidir; muasır büyük devletler, sanatkâr, tüccar ve bankacı burjuvaziye dayanarak teessüs etmiştir. Türk intibah-ı millisi, Devlet-i Osmaniye’de Türk burjuvazisinin tekevününün meydan-ı itibar-ı olabilir ve Türk burjuvazisinin inkişaf-ı tabiisi sekteye uğramayacak olursa, Osmanlı Devleti’nin sağlam taazzuvu temin edilmiş olur.”*

Akçura’ya göre Osmanlı Türklerinin gelişmemiş esnaf ve ticaret örgütleri tanzimatla beraber Avrupa sermayesinin artışıyla mali olarak ezilmiş, küçük ve orta ölçekli esnaf ve tüccar daha çok çökmüş, etkinlikleri azalmıştır. Milli sermaye oluşturma zorunluluğu, Avrupa’nın açık pazarı haline gelmiş olan Osmanlı Devleti için milli bağımsızlığın ve kalkınmanın temel taşıdır. Yabancı sermayeye mahkûm olan bir devletin siyasi olarak da çökmesi ve himaye altına girmesi kaçınılmazdır. Türk Yurdu Dergisi’nde yazdığı ve sermayesi olmayan toplumu “kusurlu ve sakat” olarak gördüğü “İktisat” başlıklı yazısı şu şekildedir (Akçura, 1917: 180): *“Milliyetçiliğimiz (nasyonalistliğimiz) halka ve bilhassa köylüye birinci mevki verdirmekle beraber orta sınıfın, Türk burjuvazisinin teşekkülüne de bizi taraftar etmiştir. Filvaki memalik-i Osmaniye’de Türkün kurûn-u vustai esnaf ve tüccar teşkilatı alelhusus Tanzimattan sonra, Avrupa sermayedarlığının, kapitalizmasının, Avrupa büyük sanayi-i imaliyesinin hücum ve istilasını semere-i muzırası olarak inhitat ve tereddide uğradığından, Osmanlı Türk heyet-i içtimaiyesi, Lehistan’ın son zamanlarında olduğu gibi, yalnız eşraf ve memurin ile köylüden mürekkep kusurlu ve sakat bir uzviyet haline gelmişti. Lehistan burjuvazisi yalnız Yahudi ve Almanlardan müteşekkil olduğu halde, Devlet-i Osmaniye’nin 19. asır burjuvazisi, Garp kapitalizmasının komisyoncu ve acenteliğini eden Yahudi, Rum, Ermeni gibi yerli gayr-i Türklerle menşe-i millilerin ve tabiiyet-i hakikalarının tefrik ve temyizi gayr-i kabil levantenlerden tereküp ediyordu. Eğer Türkler, kendi içlerinden Avrupa sermayesinden de istifade ederek, bir*

sermayedar burjuva sınıfı çıkaramayacak olursa, yalnız memur ve köylüden ibaret Osmanlı heyet-i içtimaiyesinin muasır bir devlet halinde devamlı yaşayabilmesi zorlaşacaktı.”

1.6.3. Ahmet Muhiddin Bey

Milli iktisat savunucularından olan, İslam Mecmuası’nda iktisadi sorunlar hakkında yazılar yazan Ahmed Muhiddin tam bir Friedrich List hayranıdır. List’in Alman ekonomisi için uyguladığı tüm milli iktisat evrelerini modelleyerek Türk ekonomisi için uygulamak istemiştir. Milli sermayeyi âtil hale getirerek sanayileşmeyi engelleyen uluslararası ticaret serbestisini, milli kimliğin kaybolmasına neden olacağı için tehlikeli bulmuştur (Toprak, 1995: 67). Ahmed Muhiddin, milli sermayenin oluşturulması konusuna özel bir önem vermiştir.

Ahmed Muhiddin’e göre devlet iktisadi olarak gelişmek istiyorsa öncelikle en kısa sürede milli sermaye oluşturması gerekir, çünkü milli sermaye eksikliği iktisadi sorunların temelini oluşturmaktadır. Ülkenin her tarafına yayılan yabancı sermaye nedeniyle geçmişte Osmanlı Devleti dışarıya bağımlı hale gelmiştir. Dışarıdan gelen sermaye bazen bununla da yetinmeyerek, ihtiyacı olan iş gücünü de dışarıdan talep etmeye başladığı için, halk kendi ülkesinde “amele” bile olamamıştır. Yeni düzende, geçmişten ders çıkarılmalı, yabancı sermaye tamamen terk edilerek, milli sermaye tercih edilmelidir. Ahmed Muhiddin milli sermayeye verdiği önemi İslam Mecmuası’nda yazdığı “Milli İktisat-Milli Sermaye-Milli Sermaye Teşkilatı-1” başlıklı makalesinde şu şekilde anlatır (Muhiddin, 1915: 733): “*İktisadiyatın en müessir amili olan bir unsur, kendimize mahsus bir sermayeye malik değiliz. Bunun sebebi milli servetimiz olmaması değildir. Bizde milli servet değil, iktisadiyatımızda istihsal amili olmaya müsait teşkilat-ı haiz servet, yani (milli sermaye) yoktur. İktisadi tarihimizin hiçbir devrinde milli servet milli sermayeye inkılab edememiştir. Filhakika Osmanlı Türklüğünün iktisadi tarihinde en uzun süren milli hayatımızda pek mühim bir safha teşkil eden milli refaha malik olduğumuz bir devir vardır ki, bu siyasi tarihimizin fütihat devri ile başlar ve onun hitamı ile nihayet bulur.”*

Tekin Alp'ten farklı olarak hiçbir şekilde yabancı sermayeyi kabul etmeyen Ahmed Muhiddin'in görüşleri, İttihat ve Terakki Cemiyeti tarafından "aşırı ve sert" olduğu gerekçesiyle kabul görmemiş, daha ılımlı bir milli iktisat fikri oluşturulmaya çalışılmıştır (Toprak, 1995: 68).

1.6.4. Kirkor Zohrab Efendi

İstanbul milletvekili olan Kirkor Zohrab Efendi, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin üyelerinden biridir. Liberallerin dış ticarete serbestlik fikrine en sert tepkiyi vermiş, serbest dış ticaret politikasıyla tüm ticaretin ve mali kontrolün yabancıların eline geçeceğini savunmuştur. Liberalizmin iktisadi bağımsızlık hedefiyle çelişeceğini belirten Zohrab Efendi, bağımsızlık için tek çarenin ılımlı bir korumacılık yani milli iktisat fikrinden geçtiğini söyler. O'na göre Osmanlı Devlet'inde üreticiler yabancı rekabetiyle başa çıkamayacak kadar güçsüzdür, sanayisi ilkel seviyede ve tek geçim kaynağı ise toprak ürünleri olan devleti korumak için tek yol ılımlı bir himaye usulünün kabul edilmesidir. Zohrab Efendi iktisadi savaşı çağın savaşı olarak nitelendirir. O'na göre ülkenin iktisadi için gerekli önlemler alınmazsa, yabancı sermayeye duyulan ihtiyaç sürekli artarak devam eder ve bu teslimiyet halini alırsa artık Osmanlı Devleti'nin tamamen fethedilmiş sayılacağı unutulmamalıdır (Toprak, 1995: 34-35).

1.6.5. Ahmed Midhat Efendi

Osmanlı'nın son dönem aydınlarından biri olan Ahmed Midhat Efendi, klasik ekonomiyi benimseyen ülkelerin sömürülmeye açık hale geleceğini savunmuştur. Friedrich List'e ayrı bir ilgi duyan Midhat Efendi, aslen iktisatçı olmamasına rağmen, Tercüman-ı Hakikat Gazetesi'nde yayınlanan makalelerinden iktisadi fikirlerini topladığı Ekonomi Politik adlı bir eser yazmıştır. Bu eserinde Osmanlı Devleti için ekonomik yol haritaları belirlemiş, her ülkede olduğu gibi Osmanlı Devleti'nde de farklı ekonomik koşullar ve gelişmişlik seviyeleri olduğunun unutulmaması gerektiğini belirtmiştir. Midhat Efendi'ye göre, Osmanlı Devleti içinde rekabeti azaltan tekel uygulamalarına son verilmeli, mübadele sistemi serbest hale getirilmeli, ziraat, sanayi ve ticaret devlet tarafından koruma altına alınmalı, bu alanlarda faaliyet

gösteren Müslüman-Türk halkına pozitif ayrıcalık uygulanmalı, sanayileşmesini tamamlayan gelişmiş ülkelerle serbest bir şekilde dış ticaret yapılmamalıdır. Çünkü gelişmemiş ülkelerin dış ticarete serbest olması durumunda bu ülkeler, gelişmiş ülkelerin sömürgesi haline gelecektir (Çağman, 2017: 47).

1.6.6. Akyiğitzâde Musa Bey

Musa Akyiğitzâde, Kazan Türklerindedir. Rusya’da lise eğitimini tamamladıktan sonra İstanbul’a gelerek burada yükseköğrenim görmüştür. Mekteb-i Harbiye’de iktisat kürsüsünde ders vermiştir (Türkoğlu, 2020: 213). Osmanlı Devleti’nde iktisat biliminin gelişmesinde önemli roller almasının yanı sıra, serbest ticaret politikası ile ilgili akademik seviyedeki ilk iktisadi eleştiri de Akyiğitzâde Musa Bey’den gelmiştir. Yöneltiği eleştirileri ve himaye usulünü savunması, milli iktisat kavramının doğmasını ve Ziya Gökalp, Tekin Alp gibi isimlerde milliyetçi yaklaşımın filizlenmesini sağlamıştır (Öztürk, 2022: 131-132).

Musa Bey, insanların davranışlarında maddi olarak elde edecekleri iktisadi faydanın yanı sıra, ulusal menfaat, örf ve adetlerin korunması gibi manevi kaygıların da etkili olması gerektiğini savunur. O’na göre maddi fayda ve manevi fayda çatıştığında manevi fayda tercih edilmelidir. Yani iktisadi fayda ulusal menfaatle çatışırsa, devletin bekâsı tercih edilmelidir. Uluslararası arenada söz sahibi olmak isteyen ülkeler, mutlaka korumacı politika uygulayarak yurt içi üretimlerini artırmalıdır. Çünkü serbest pazarda, üretim gücü eşit olmayan ülkeler arasında çıkan çıkar çatışmasında her zaman güçlü zayıfı ezecektir. Buradan hareketle, yabancı devletlerin çıkar ve sömürme iştahını kabartan serbest pazar politikası, ulusal menfaati ve devlet bekâsını korumak adına terk edilmeli ve koruyucu bir dış ticaret politikası tercih edilmelidir. Mutlak bir koruyuculuğa sıcak bakmayan Akyiğitzâde’ye göre koruyuculuk sanayileşmeyi tamamlayamamış ülkeler içindir ve sürekli olamaz. İthalatı yapılan herhangi bir üretim malında, devlet eliyle gerçekleştirilecek bir koruma sayesinde bu iş kolunda zamanla iç rekabet oluşacak, üreticilerin artmasıyla üretim de artacak ve talebe yetişmek mümkün olacaktır. Zaman içerisinde üretim artacak, fiyatlar düşecek ve kendi kendine yetebilen bir ülke ortaya çıkacaktır. Bu seviyeye ulaştıktan sonra korumacı politikaya ihtiyaç kalmayacaktır. Akyiğitzâde, “terakki-i memleket

için himaye lazımdır” tezini savunur. Serbest dış ticaret politikası uygulayan İrlanda ve Hindistan İngiltere sömürgesi haline gelirken, tarım ülkesi Amerika Birleşik Devletleri himayeci politika uyguladığı için sanayi ülkesi haline gelmiştir. Musa Bey’e göre başlangıçta korumacı politika uygulamayan ülkeler sanayileşemezler (Toprak, 1995: 29).

Yabancı ürünler için ülke kapılarını tamamen kapatmak yerine, başlangıç olarak ülkede hammaddesi çok olan bir sanayi kolunun gelişebilmesi için belirli bir süre zarfında yabancı mallara karşı korunması önemlidir. Ancak bu sayede rekabet edebilecek hale gelinebilir. Tarım ülkesi olan İrlanda ve Hindistan’ın, sanayileşmiş İngiltere için sömürge haline gelmesi, bu ülkeleri iktisadi olarak da İngiltere’ye bağımlı hale getirmiştir. İngiltere İrlanda’dan düşük fiyatla ve isteksiz davranarak aldığı hububat karşılığında, İrlanda’ya vereceği tarım alet ve makinelerini yüksek fiyatlardan satar. Osmanlı iktisat literatürüne ilk defa Musa Bey tarafından girme şansı bulan “iktisadi bağımlılık” bir ülkenin ekonomik olarak gelişebilmesinin önünde engeldir (Öztürk, 2022: 137).

Mektepli bir iktisatçı olmasından dolayı görüşlerine önem verilen Musa Bey’in gazete ve dergilerde yayınlanan yazılarının dışında “*Hüsâmeddin Menla*”, “*İktisâd yahud İlm-i Servet Azâdegî-i Ticâret ve Usûl-i Himâye*”, “*Avrupa Medeniyetinin Esasına Bir Nazar*” ve Harbiye Mektebi’nde ders kitabı olarak okutulan “*İlm-i Servet veyâhud İlm-i İktisâd Kavâid-i Mühimme-i İktisâdiyeyi Hâvidir*” isimli eserleri bulunmaktadır. İktisat hocası olmasının yanı sıra siyasi olarak da faaliyet gösteren Akyiğitzâde Türk Derneği kurucularından biridir (Türkoğlu, 2020: 213).

Akyiğitzâde’ye göre serbest ticaret ve serbest pazar politikaları en önemli ekonomik sorundur. Serbest ticaret politikalarının temel amacı, dünyayı pazar olarak gören Avrupa devletlerinin, kendi ürünleri için açık pazar yaratmak istemeleridir. Serbest ticaret uygulayan bir ülke, yabancı devletlerin siyasi çıkarları ve sömürge arzusu nedeniyle, ülke topraklarını yabancı devletlerin tehdidinde açık hale getireceği için, bu ülkede iktisadi gelişmenin yaşanamayacağını belirtir (Öztürk, 2022: 132).

1.6.7. Ziya Gökalp

Farklı etnik sınıfların bulunduğu Osmanlı Devleti'nde ve Türkiye Cumhuriyeti'ne geçiş döneminde yaşayan Gökalp, ülkedeki değişim dönemine tanıklık etmiş, sosyal bilimler alanında yetişmiş önemli düşünürlerden biridir. Ülke siyasetine yön veren aktif siyasetçi olmasının yanı sıra, toplumsal sorunları sosyal bilimler ışığında çözmeye çalışmıştır. Bu dönemde Türk, İslam ve Batı değerlerini sentezleyerek yaptığı sosyolojik araştırmalarla Türkiye'nin milli kimliğini oluşturmaya çalışmıştır (Parla, 1993: 17).

Ziya Gökalp'e göre düzenleyici güç rolü, milliyetçilikle sağlanabilir. Çünkü toplum, temelinde kültürü barındırdığı için her zaman bireyden üstündür. Bu nedenle yaşanan her türlü sorun ancak milliyetçilik ekseninde (milli kültür, milli ekonomi, milli sanat, milli hukuk, milli ticaret, milli banka vb.) çözüme kavuşturulabilir (Tokluoğlu, 2013: 119-120).

İttihat ve Terakki Cemiyeti üyeleri arasında milli iktisadı savunan en önemli kişilerin başında gelen Gökalp'e göre, klasik iktisat politikalarının terkedilmesi, Türk-İslam toplum yapısı dikkate alınarak milli iktisat politikalarının benimsenmesi gereklidir. İkinci bölümde ayrıntılı olarak inceleyeceğimiz Gökalp'in iktisadi görüşlerinin temelde dayandığı noktalar şu şekildedir: Bireysel servete karşı olan Gökalp, servetin toplumsallığına vurgu yapar. Liberalizm ve sosyalizm dışında üçüncü bir seçenek olarak milli piyasa ekonomisini önerir. İş bölümü ve dayanışma özelinde sınıf çatışmalarının giderilerek adil bir sistem kurulmasını ister. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin 1914-1918 yılları arasında uyguladığı milli iktisat politikasının temeli Ziya Gökalp'in fikirlerinden oluşur. İktisadi Türkçülük başlığı altında hazırladığı görüşlerinde, milli çıkarları dikkate alacak şekilde hazırlanacak bir milli iktisat politikasının da oluşturulması gerektiği fikri ağır basar. Liberalizme karşı olan Gökalp, büyük sanayii hamlesinin ancak himayeci devlet politikası aracılığıyla gerçekleşeceğini söyler. Ülkede yer alan yabancı sermayenin ülkeyi sömürme ve siyasi amaçlara hizmet etme gibi amaçlara yönelmiş olması nedeniyle eleştirmiş, yerli ve milli sermaye ile şirketlerin ve bankaların kurulmasının gerekli olduğunu belirtmiştir (Önsoy, 1981: 365-366).

İngiliz milli iktisadı olan liberalizmden kurtulmak gerektiğini, her milletin kendi bünyesine uygun iktisat modelinin belirlenmesinin gerektiğini gören Ziya Gökalp, “*Manchester iktisadiyatının kozmopolit bir iktisat olmadığı belki büyük sanayia malik olan, binaenaleyh serbesti mübadelattan yalnız menfaat bulup hiçbir zarara düşmesi ihtimali olmayan İngiltere'nin milli iktisadından ibaret olduğu, artık anlaşılmıştır.*” diyerek liberalizmin terk edilmesi gerektiğini, her alanda olduğu gibi iktisat alanında da millileşmek gerektiğini savunmuştur (Gökalp, 1918:2).

Gökalp'e göre milli iktisat evrensel olamaz, her ülke, kendi kimliği, kültürü, toplumsal yapısı ve iktisadi gerçeğine uygun şekilde kendi milli iktisadını oluşturmak zorundadır.

1.7. Ziya Gökalp'in Eserlerinde ve Yazınlarında İktisat

Ziya Gökalp'in yayın hayatı incelendiğinde, ilk dönemin daha çok Diyarbakır özelinde Doğu ve Güneydoğu'nun aşiret, din, eğitim, tarım, ticaret, ekonomi, kültür gibi yerel ve yöresel konularını içeren yazılardan oluştuğu görülür. Bu yazılarında öne çıkarttığı tema Osmanlılık üzerine kuruludur. Bundan sonraki yazı hayatının şekillendiği dönem ise, İstanbul'a gittiği döneme denk gelir. Entelektüel düzeyde fikir akımlarının görüldüğü, bu fikirlerin siyasete dahi yön verdiği bu dönemde özellikle siyaset, sosyoloji, ülke iktisadı ve politikaları ve ülkeyi çıkmazdan kurtarmak gibi genel konular üzerine kafa yoran Gökalp, tüm bu fikirlerini milli bilinç çerçevesinde değerlendirmiştir. Bu dönemdeki neredeyse tüm yazılarının temasını Türklük oluşturur. Türklükle ilgili tüm fikirlerini sosyoloji ve psikoloji bilimleriyle ilişkilendirerek analiz eder (Karakaş, 2008: 440-442).

Ziya Gökalp; Diyarbakır, Dicle, Şûra-i Ümmet, Akşam, Tanin, Hakimiyeti Milliye, Rumeli, Turan, Peyman, Volkan, Yeni Gün, Yeni Türkiye, Cumhuriyet gazetelerinde ve Genç Kalemler, Türk Yurdu, Dâr-ül Fünûn Edebiyat Fakültesi Mecmuası, İlim Fen Felsefe Tettebbuatı Mecmuası, Milli Tettebbular Mecmuası, İslam Mecmuası, İctimâiyat Mecmuası, Şâir Mecmuası, Halka Doğru Mecmuası, Bilgi Mecmuası, Muallim Mecmuası, İktisadiyat Mecmuası, Yeni Mecmua, Küçük Mecmua gibi dergilerde makale, şiir ve hikâye tarzında yazılar yazmıştır. Felsefeden edebiyata,

sosyolojiden sanata, tarihten edebiyata kadar birçok konuda fikirlerini bu yayın organları aracılığıyla aktarmıştır. Bu gazete ve dergiler çalışmamız dahilinde incelenirken sadece direkt veya dolaylı olarak ekonomi alanında aktardığı görüşlere ağırlık verilmiş, diğer konulardaki fikirleri çalışmamızda incelemeye dahil edilmemiştir.

Ele alınacak olan yayınların hemen hemen aynı yazar kadrosuna sahip olması, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin fikirlerine bağlılığı, Türkçülük anlayışının esas olduğu, milli birlik, milli düşünce, millî duruş, milli dil, milli iktisat gibi konular üzerinde fikir birliğine varmış olmaları en önemli ortak özelliklerindedir.

Ziya Gökalp'in iktisadi fikirlerini yansıttığı yazılarına ikinci bölümün ilgili başlıkları atında daha geniş olarak yer verileceğinden dolayı bu bölümde dergi ve gazetelerdeki yazılarıyla ilgili genel bir bilgilendirme yapılacaktır.

1.7.1. Diyarbakır Gazetesi

Diyarbakır'da çıkan, vilayet gazetesi statüsünde olan ve haftada bir gün yayınlanan bu gazetenin ilk sayısı 3 Ağustos 1869 tarihli'dir. Ziya Gökalp'in iktisadi olarak ilk görüş ve fikirlerini paylaştığı yazılarının yayınlanmış olduğu gazetedir. 1904-1908 yılları arasında yayınlanan pek çok makalesi ve şiiri bulunmaktadır.

Gazete Diyarbakır ve çevre şehirlerdeki olayları aktardığı, eş zamanlı çıkan diğer gazeteleri kaynak göstererek alıntılar yaptığı ve Ziya Gökalp yazılarını ilk olarak bu gazetede yayımlandığı için basın tarihinde çok önemli bir yer teşkil etmektedir (Tütengil, 1954: 10).

Ziya Gökalp bu gazetede yazmış olduğu yazılarıyla üç yüz kuruş maaş karşılığında gazetenin başyazarı konumuna getirilmiş, fakat İttihat ve Terakki Cemiyeti tarafından kendisine verilen parti müfettişliği görevi nedeniyle şehirden ayrılmak zorunda kalınca, 13 Aralık 1908 yılında gazeteden de ayrılmak zorunda kalmıştır (Göksel, 1956: 73).

Gökalp'in burada yüzeysel de olsa iktisadi konuları ele aldığı ilk yazısı 16 Mayıs 1904 (3 Mayıs 1320) tarihinde kaleme aldığı "*Kışla Meydanı*"dır.

Gökalp'in buradaki iktisat içerikli yazılarından en önemlisi ise “*Musahabe-i İktisadiyye Dişten Artmaz, İşten Artar*” başlıklı makalesidir. Bu makalesi ile zenginliğin tasarrufla değil sadece yatırımla sağlanabileceğini, makineleşme ve şirketleşme olmadan gelişme olamayacağını bir atasözünden yola çıkarak anlatmıştır. 8 Kasım 1906 (26 Teşrinievvel 1322) yılında yayınladığı bu makalesi, “Meclis-i İdare-i Vilayet Zabıt Kâtibi Ziyaeddin” imzasını taşır. Bu yazısının dışında, üç yıldız (***) şeklinde imzaladığı 11 Şubat 1907 (29 Kânunusani 1322) tarihli “*Ticaret ve Yeni Ticaret Odası*” ve 28 Şubat 1907 (15 Şubat 1322) tarihli “*Ticaret el-Kasib*” isimli iki makalesi bulunmaktadır. 28 Mart 1907 (15 Mart 1323) yılında yazdığı “*Makale-i İktisadiyye*” yazısı ise imzasız olarak yayınlanmıştır.

Gazete 2 Eylül 1963 yılında kapanmıştır.

1.7.2. İslam Mecmuası

Birinci Dünya Savaşı'nın çıkmasından çok kısa bir süre önce 12 Şubat 1914 (30 Kanunusani 1329) yılında ilk sayısını çıkararak İstanbul'da yayın hayatına başlayan dergi, dönemin en önemli sosyoloji -özellikle din sosyolojisi- kaynağıdır¹⁵. 15 günde bir çıkan derginin ilkesi, dergi isminin hemen altında “Dinli Bir Hayat, Hayatlı Bir Din” olarak yer almaktadır.

İslam Mecmuası, yayınlandığı dönemde dini alanda bir gerileme olduğunun düşünülmesi, hurafelerin artması, İslami yayınların yetersiz görülmesi gibi nedenlerle, dini yeniden dinamik hale getirmek isteyen Gökalp'in teşviki ve İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin maddi desteğiyle çıkmıştır. Dergide müdür olarak Halim Sabit, başmuharrir olarak Abdürreşid İbrahim'in olduğu görülmektedir (Abdülkadiroğlu, 1985: 98).

Savaşın ortaya çıkardığı ekonomik sorunlardan ve İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin siyasetinden ve fikirlerinden etkilenerek yayın hayatına başlayan dergi, 1914-1918 yılları arasında yayın yapan ilk İslamcı-Türkçü dergi olması sebebiyle de

¹⁵ Fıkıh, İçtimaiyat, Tarih, İktisat, Ahlak, Tasavvuf, Din Felsefesi, İslam Kadını, İslam İçtimaiyatı, İslam İntibahı, İslam Havadisi, Kur'an-ı Kerim Tefsir ve Tercümesi, Kelam, gibi konu başlıkları dergi yazılarının temelini oluşturmaktadır.

önemli bir yere sahiptir (Uzun, 2017: 4). Dergi bünyesinde yazan yazarların¹⁶ din ile millet kavramlarını sentezlemesinden dolayı reformist ve modern bir dergi olarak değerlendirilmektedir.

Gökalp 28 Ocak 1915 (15 Kanunusani 1330) tarihinde bu dergide yazmış olduğu “İçtimai Nev’iler” başlıklı yazısıyla Durkheim’in fikirlerinden esinlenerek savunduğu ve modern meslek ustaları ile Osmanlı loncalarını harmanlayarak ulusal bir meslek örgütü ortaya çıkarmayı önerdiği “korporatizm”¹⁷ düşüncesini ilk kez dile getirir.

Son sayısını 30 Ekim 1918 (30 Teşrinievvel 1334) tarihinde çıkaran derginin beş yıllık ömründe 63 sayısı bulunmaktadır.

1.7.3. İktisadiyat Mecmuası

İttihat ve Terakki Cemiyeti iktidarında sanayiden çok tarıma önem veren, liberal ekonomi politikalarını benimseyen Jön Türkler’in, bu politikalarını savunan yayın organı Ulum-u İktisadiye ve İçtimaiye Mecmuası’dır. Liberalizmin aksine devletin ekonomik hayata müdahalesini savunan Ziya Gökalp, bu derginin liberalizme olan desteğini kırmak amacıyla hem İktisadiyat Mecmuası yayınlarının çıkarılmasında, hem de İktisat Derneği’nin kurulmasında yardımcı olmuştur (Sağlam, 2004: 78). Milli iktisat düşüncesinin sözcülüğünü yapan dergi, liberalizme karşı “milli” bir duruş sergilenmesini gerektiğini savunur (Toprak, 2017: 111).

İktisadiyat Mecmuası’nın ilk sayısı 21 Şubat 1916 (8 Şubat 1331)’de çıkmıştır.

¹⁶ Akçuraoğlu Yusuf, Ziya Gökalp, Ahmed Agayef (Ağaoğlu), Halim Sabit (Şibay), Ömer Seyfeddin, Mansurizade Mehmet Said, Rızaeddin b. Fahreddin, Mehmet Şemsettin Günaltay, Mustafa Şeref, Şeyhülislam Musa Kazım Efendi, Veled Çelebi, Mahmut Esad, Ahmet Mahir, Fazıl Arif, Mustafa Şeref, Abdürreşid İbrahim, Musa Carullah, Mehmet Emin (Yurdakul), Yusuf Şitvan, Kazım Nami, Köprülüzade Fuad İslam Mecmuası yazarlarından bazılarıdır.

¹⁷ Korporatizm kelime anlamı olarak vücut anlamına gelmektedir. Toplumu bir vücuda benzeten bu yaklaşıma göre, toplumun her parçası birbirine bağlıdır. Tıpkı vücuttaki organlar gibi her bir parçanın kendi görevini yerine getirerek toplumun devamlılığını sağlamak gerektiği görüşü hakimdir. Toplum devamlılığını korumak istiyorsa kendi aralarında uyum sağlayarak çalışmak zorundadır. Bunu sağlamak için de loncalar şeklinde organize olmak zorundadır. Korporatizm fikrini savunanlar arasında Fransız ekonomist Paul Cauwes, Alman ekonomist Friedrich List, Fransız sosyolog Emile Durkheim gelmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Ayferi GÖZE (1968), Korporatif Devlet -XIX. ve XX. Yüzyıllarda Avrupa’da Korporatif Devlet Teorileri ve Korporatif Devlet Sistemleri-, İstanbul: Fakülteler Matbaası, İstanbul. / Taha PARLA (1993), Ziya Gökalp, Kemalizm ve Türkiye’de Korporatizm, İletişim Yayınları, İstanbul.

Ülkede “milli iktisat” fikrini topluma anlatmak ve aşlamak için İkinci Meşrutiyet’ten sonra İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin direkt desteğiyle çıkan dergi, bu fikrin en ateşli savunucusu olan ve milliyetçilik fikrinin akıl hocası olarak tanımlanan Gökalp’in buradaki yazılarıyla daha geniş kitlelere ulaşma imkânı bulmuştur (Koraltürk, 2001: 295-296).

Yazarlarından¹⁸ özellikle Ziya Gökalp, Yusuf Akçura ve Tekin Alp gibi milli iktisat vurgusu yapan düşünürler, yazılarında milli iktisat için Türk modeli geliştirmeyi hedeflemişler ve bu söylemleri liberal fikirlerden daha fazla yankı bulmuştur (Zohrap, 2022: 78).

“ *İlmi ve Ameli Her Nev’î İktisadi Meselelerden Bahseder*” sloganıyla basılan mecmuanın yayın amacı ise çıkarılan ilk sayıda, milli iktisadın esaslarını araştırmak, gerek ülke içinde gerekse Avrupa’da Türkiye’nin iktisadi durumu hakkındaki söylenenleri takip ederek gün yüzüne çıkarmak ve diğer ülke ekonomilerinin durumu hakkında bilgi vermek, ziraat, ticaret ve sanayide ne halde olunduğunun ortaya çıkarılarak daha fazla gelişmesi için fikirler sunmak olarak dile getirilmiştir (Alp, 1916: 1).

Bu dergide konumuzla ilgili olarak, 21 Şubat 1916 (8 Şubat 1331) tarihli “*Millet Nedir? Milli İktisat Neden İbarettir?*”, 10 Nisan 1916 (28 Mart 1332) tarihli “*Millet Nedir? Milli İktisat Neden İbarettir? II*”, 7 Aralık 1916 (21 Teşrinisani 1332) tarihli “*Milli İktisat Nasıl Vücuda Gelir*” ve 8 Mart 1917 (8 Mart 1333) tarihli “*Türklerde Milli İktisat Devreleri*” başlıklı dört makalesi bulunan Gökalp’in özellikle Türkleri bir topluluk haline getirip Türk kültürü vurgusu yapan ilk makalesi, oldukça büyük yankı uyandırmış ve toplumda milli iktisat kavramının merak edilmesine neden olmuştur.

¹⁸ Derginin ilk sayısında yazar kadrosu olarak açıklanan listede şu isimlere yer verilmektedir: Arslan Efendi, Ahmet Emin Bey, Erşed Bey, Tevfik Bey, Cavid Bey, Cemal Bey, Hamid Bey, Hasan Tahsin Bey, Hallaçyan Efendi, Hulusi Bey, Sason Efendi, Suad Bey, Said Bey, Süleyman Sami Bey, Süleyman Sırrı Bey, Ziya Gökalp Bey, Osman Fitri Bey, Ali Cenani Bey, Ali Rıza Bey, Galip Bey, Faik Nüzhet Bey, Ferid Bey, Kazım Bey, Mustafa Bey, Mustafa Şeref Bey, Muhtar Bey, Münir Bey, Besim Bey, Yusuf Kemal Bey. Dergide belirtilen bu yazar listesinin yanı sıra Hasan Ferit, Elbaréz, Fayet, Mehmed Zeki, İsmail Rıfki, Müşavir Has Schmidt, Doktor Yakır Behar, Doktor Frederich Hoffman, Doktor Karl Schaefer, Binbaşı Ali Abidin, Kauness, Mahmud, Fuad beylerin de dergide yazıları bulunmaktadır. Ayrıntılı bilgi için bkz. İktisadiyat Mecmuası 1/1(8 Şubat 1331/ 21 Şubat 1916), syf. 1.

Derginin yayın hayatı 20 Aralık 1917 yılında 69. sayısı ile son bulmuştur.

1.7.4. Yeni Mecmua

Birinci Dünya Savaşı'nın sonlarında 12 Temmuz 1917 yılında ilk sayısını çıkararak yayın hayatına başlayan derginin çıkarılmasına Ziya Gökalp öncülük etmiş ve yazılar büyük çoğunlukta onun isteği doğrultusunda veya onayından geçirilerek yayınlanmıştır (Baran, 2009: 28).

Haftalık olarak çıkarılan, ilim, sanat ve ahlaki konularla ilgili içerikler barındıran Yeni Mecmua, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin sermayesi ile çıkarılmıştır. Bu cemiyetin idaresinde olan dergi yazarları¹⁹ özellikle “Türkçülük” vurgusu yapmış, yine Ziya Gökalp'in yön vermesiyle “milliyetçilik” fikri geliştirilmiştir. Genellikle tüm fikirlerini içtimaiyat başlığı altında sunan Gökalp “Halkçılık” kavramını da ilk kez bu dergide kullanmıştır (Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi, 1998: 584-585).

Yeni Mecmua'da dönemin siyasetinden ve savaştan kaynaklanan toplumsal buhran ve çöküntüyü ahlaki kurallara bağlı kalarak çözümler üretecek, toplumu yönlendirecek ve milli bilinci aşılacak şekilde yazılan yazılar ağırlıktadır. Sosyolojik, toplumsal ve ahlaka dair derginin hemen hemen her sayısında çıkan bu yazıların çok büyük bir çoğunluğu da Ziya Gökalp'e aittir. Hatta öyle ki bazı sayılarda yayınlanan iki makalesi bile bulunmaktadır. Dergi incelendiğinde; bu yazıların her birinin en az ikişer sayfa olduğu görülür. Dönemin şartları ve yazılarda incelenen başlıklar (eğitim, sosyoloji, ekonomi, ahlak, içtimai) göz önüne alındığında, incelenen konuların bu dönemde ne kadar önemli olduğu da bir kez daha görülmektedir.

Ziya Gökalp İttihat ve Terakki Cemiyeti iktidarının ilk yıllarında ülkede uygulanmakta olan liberal ekonomi politikalarını eleştirmek amacıyla 1918 yılında Yeni Mecmua'da “*İktisadi Vatanperverlik*” adında bir makale yayınlamış ve çok

¹⁹ Yazarları arasında Ahmet Refik Altınay, Ahmet Ağaoğlu, Orhan Seyfi Orhon, Satı Bey, Halide Edip Adıvar, Ömer Seyfettin, Refik Halit Karay, Falih Rıfkı Atay, Ahmet Cevat Emre, Avram Galanti, Moise Cohen (Tekin Alp), Mimar Kemalettin, Rauf Yekta, Ali Canip Yöntem, Necmettin Sadık Sadak, Hüseyin Daniş Pedram, Mehmet Fuat Köprülüzade gibi önemli mütefekkirler bulunur. Ayrıntılı bilgi için bkn. Yeni Mecmua, 1917-18, Sayı:1-66.

uluslu liberal düşüncenin bu ülkede uygulanıyor olmasından duyduğu rahatsızlığı, sert bir dille tenkit ederek Türkler için tek çıkış yolunun milli iktisat olacağını aktarmıştır.

Derginin başyazarı konumunda olan Gökalp, yazılarında tarihte geçmişe yolculuk yaparak Türk milletine “milli” kimliğini anlatarak tekrar hatırlatmış ve bu yazıları ile bilgi birikimini en iyi şekilde aktarmaya çalışmıştır (Gökalp, 1918: 153-155 ve 173-175).

Ziya Gökalp’in bu dergide yazdığı ve tez konumuzla ilgili olan en önemli makaleleri 25 Nisan 1918 (25 Nisan 1334) tarihli “*Para ve Tesanüt*” ve 9 Mayıs 1918 (9 Mayıs 1334) tarihli “*İktisadi Vatanperverlik*” yazılarıdır.

Ziya Gökalp yazılarını yayınladığı 1917 yılından 1918’e kadar, okuyucularında milli şuur oluşturmayı amaçlayan yazılarında, özellikle milliyetçilik vurgusu yapmıştır.

1918 yılında Ziya Gökalp’in Malta sürgünüyle beraber yayın hayatına son veren derginin 66 sayısı bulunmaktadır.

Dergi Ocak 1923’te tekrar çıkarılmaya başlasa da, yayın hayatı uzun soluklu olmamış 20 Aralık 1923’te son sayısını çıkararak kapanmıştır (Baran, 2009: 30).

1.7.5. Türk Yurdu Mecmuası

Türk Yurdu Mecmuası’nın yayın hayatı 1911-1918 ve 1924-1931 olmak üzere 2 dönemden oluşmaktadır.

30 Kasım 1911 (17 Teşrinisani 1327) tarihinde İstanbul’da yayın hayatına başlayan Türk Yurdu Mecmuası ilk başlarda Türk Yurdu Cemiyeti’nin yayın organı olarak yayın yapmıştır. Kısa bir süre sonra bu cemiyetin dağılması sonucunda, cemiyet üyelerinin Türk Ocakları’na katılmalarıyla, Türk Ocakları’nın yayın organı olarak yoluna devam etmiştir (Gümüšoğlu, 2009: 269).

Zengin yazar kadrosu²⁰ sayesinde hemen hemen her konuda²¹ yazı yayınlayan derginin konu çeşitliliği oldukça geniş bir yelpazededir ancak en önemli özelliği Türkçülük ve Türk birliğini savunmasıdır. Dergi kapağında “Türklerin Faidesine Çalışır. On Beş Günde Bir Çıkar” ifadesi yer alır.

Dergide Gökalp ile beraber görev yapan Yusuf Akçura, Ziya Bey’in vefatından sonra özel sayı çıkararak Türk Yurdu Mecmuası’nda yazdığı “Gökalp Ziya Bey” isimli makalesinde Ziya Bey ile nasıl tanıştığını ve Türk Yurdu Mecmuası’nda çalışmaya nasıl başladığını aktarmıştır. İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin Selanik’ten İstanbul’a taşınmasıyla İstanbul’a gelen Gökalp’in ilk çalıştığı yerlerden biridir. Balkan Savaşı öncesinden Birinci Dünya Savaşı’nın başlangıcına kadar burada idari heyet üyesi ve sürekli yazar kadrosunda görev yapmıştır. Akçura bu hatırasını yazısında şu şekilde aktarır (Akçura, 1924: 156-162): *“İttihat ve Terakki Merkezi Umumisi Selanik’ten taşındığı zaman, Ziya Bey de İstanbul’a geldi. Ziya Beyin İstanbul’da ilk çalıştığı sahalardan birisi, ‘Türk Yurdu’ olmuştur. O zaman ‘Türk Yurdu’ nun müdürü ben idim. Gökalp’le, birinci defa, şair Celâl Sahir Bey’in, bir akşam yemeğinde tanıştım. O akşamdan itibaren, Ziya Bey, ‘Türk Yurdu’ mecmuasının daimî tahrir heyetinden oldu. Birkaç hafta sonra, ‘Türk Yurdu’ nun idare heyeti âzasından bir zat istifa etti; yerine Ziya Bey intihap olundu. Bu suretle Balkan Harbi arifesinden Cihan Harbi iptidasına kadar Gökalp ‘Türk Yurdu’ nun idare heyetinde âzalık ve ‘Türk Yurdu’ mecmuasında daimî muharrirlik etti.”*

Derginin tüm yazarları İkinci Meşrutiyet ile oluşan göreceli özgürlük ortamında, Türkler arasında ortak bir ideoloji yaratmayı ve milli bilinci aşılamaı hedeflemişlerdir (Özdemir, 2004: 115). İstanbul’da Türkçülüğün en önemli savunucusu konumunda

²⁰ Türk Yurdu Dergisi’nin yazar kadrosu arasında Yusuf Akçura, Ahmet Ağaoğlu, Ahmet Zeki Velidi, Ahmet Agayef, Resulzade Mehmet Emin, Hüseyinzade Ali, Sadri Maksudi, Pavlus Efendi, Tevfik Nureddin, Mustafa Zühdü, Ethem Nejat, İsmail Gaspıralı, Abdullah Cevdet, Halide Edip (Adıvar), Refet (Bele) Bey, Selim Sırrı, Abdülhak Hamid (Tarhan), Tekin Alp, Kazım Nami, Ali Canip, İzzet Ulvi, Mehmet Emin (Yurdakul), Köprülüzade Mehmet Fuat, Ziya Gökalp, Celal Sahir, Necip Asım, Hamdullah Suphi, Rıza Tevfik gibi isimler bulunur.

²¹ Edebiyat, Tarih, Matbuat, Tenkit, Güzel Sanatlar, Siyaset, İçtimaiyat, Felsefe, Seyahat, Politika, Türk Halkları Üzerine Bilgiler, Ekonomi, Sosyoloji, Mimari, Matbuat (Basın), Talim Terbiye (Eğitim), Coğrafya, Kavmiyat (Etnografya), Hıfzıssıhha (Halk Sağlığı), Dil/Tercüme, Sağlık ve Spor, Halkiyat (Folklor), Atıkryyat (Arkeoloji), diğer dergilerden yapılan alıntılar, Lisan Kullanımı gibi konular dergi içeriğini oluşturmaktadır.

olan ve Anadolu’da güçlü bir Türk kimliği oluşturmak isteyen Ziya Gökalp’in önemli eserlerinden “Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak” isimli yazı serisi 35. sayıdan itibaren burada yayınlanmıştır.

15 Ağustos 1918 yılında son sayısı yayınlanan dergi, Türk Ocakları ve İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin ilişkisi nedeniyle İstanbul’un işgaliyle beraber kapatılmıştır. Kurtuluş Savaşı’nın kazanılmasının ardından dergi 1924 yılından, son sayısını çıkardığı Mart 1931 tarihine kadar Ankara’da tekrar yayın hayatına devam etmiştir (Erkan, 2014: 162).

1.7.6. Küçük Mecmua

İlk sayısı 5 Haziran 1922 (5 Haziran 1338)’de Diyarbakır’da Ziya Gökalp tarafından çıkarılmış ve neredeyse bütün yazıları kendisi yazmıştır.²² Haftalık olarak çıkartılan dergide genellikle seri şeklinde makaleleri bulunur ve hemen hemen hepsi tarihe, felsefeye, siyasete, iktisada ve topluma dair milli ve orijinal fikirlerini savunduğu yazılardır. Yeni Mecmua’dan sonra en hararetli yazılarını yazmış olduğu, milli devlet kurma düşüncelerinin olgunlaşıp köklendiği yer burasıdır.

Bu dergide yazmış olduğu makalelerden bazıları şunlardır: 5 Haziran 1922 (5 Haziran 1338)’de yazdığı ve “İşçi Kızı” olarak imzaladığı “*İktisadi Vatanperverlik*” başlıklı şiiri, 3 Temmuz 1922 (3 Temmuz 1338) tarihli “*Muhasebe- Dine Doğru*”, 10 Temmuz 1922 (10 Temmuz 1338) Tarihli “*Muhasebe- Felsefeye Doğru*”, 17 Temmuz 1922 (17 Temmuz 1338) tarihli “*Muhasebe- İktisada Doğru*”, 20 Kasım 1922 (20 Teşrinisani 1338) tarihli “*Muhasebe- İktisadi Mucize*”, 18 Aralık 1922 (18 Kanunuevvel 1338) tarihli “*Garp Meselesi III*”, 10 Ocak 1923 (10 Kanunusani 1339) tarihli “*Muhasebe- İktisadi Tekamülün Merhaleleri*”, yine 10 Ocak 1923 (10 Kanunusani 1339) “*Medeni Havadisler- İktisadi Kongre*”, 5 Şubat 1923 (5 Şubat 1339) tarihli “*Kıymetler Nefsi Mi? Yoksa Şe’ni Mi?*”, ve 5 Mart 1923 (5 Mart 1339) tarihli “*İktisadi İnkılap İçin Nasıl Çalışmalıyız?*”.

²² Ziya Gökalp dışında dergide yazıları bulunan yazarlardan bazıları şunlardır: Ali Canip Yöntem, Ali Nüzhet Göksel, Cahide Vehbi, Çelik/Demir (Albay Basri Bey), Edip Feyze, Gafur Nüzhet Kubat, (Kör) Halis Bey, Hamit Zülfü Tigrel, Harputlu Fethi Bey, İbrahim Halil Tüzün, İhsan Hamid Tigrel, daid Nazif Ozankan, Yahya Saim Ozanoğlu.

Mustafa Kemal, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin kurulmasıyla beraber yapılacak olan inkılaplarda beraber çalışmak için Ziya Gökalp'i Ankara'ya çağırmıştır (Şapolyo, 1943: 154). Malta sürgününden sonra İstanbul'a gitmesi fakat orada da tutunamayıp tekrar Diyarbakır'a dönmesiyle yayın hayatına başlayan, Gökalp'in Ankara'ya gitmesiyle ise 5 Mart 1923 (5 Mart 1339) yılında kapatılan Küçük Mecmuanın 33 sayısı bulunmaktadır.

1.7.7. Yeni Gün Gazetesi

Millî Mücadele dönemi, Anadolu'da yayın hayatının zenginleştiği bir dönemdir. Bu dönemde yayınlanan pek çok dergi ve gazetelerden biri olan Yeni Gün Gazetesi'nin yayın hayatı da bu dönemde başlar. Bu dönemdeki gazetelerin halkın dikkatini çekmesi sebebiyle bu yayınlara sansürler uygulanır. Sansür nedeniyle gazetelerin ömrü kısa sürer. Böyle bir ortamda çıkan Yeni Gün Gazetesi de pek çok sansüre maruz kalmış olmasına rağmen, Millî Mücadele'yi destekleyen uzun ömürlü yayınlardan olmuştur (Çıkmın, 2007 :11). 2 Eylül 1918 (2 Eylül 1334) tarihinde yayın hayatına İstanbul'da başlayan daha sonra, İstanbul'un işgaliyle beraber matbaalara uygulanan sansür nedeniyle Ankara'ya taşınan gazetenin geçmişi sürekli kapatılıp açılmakla, farklı illerde faaliyet göstermekle ve isim değişiklikleriyle²³ doludur (Gül, 2020: 6). Birkaç kez kapatılma cezası alan gazete, diğer pek çok gazetenin yaptığı gibi bu cezaya uymamış isim değişiklikleri yaparak yayınlarına devam etmiştir. 1924 yılından itibaren Cumhuriyet ismiyle yayın hayatına devam eden gazete, günümüze kadar kesintisiz bir şekilde gelmiş olması sebebiyle basın tarihinde önemli bir yere sahiptir (Böke, 1994: 37).

İlk kuruluşunda İstanbul'da günlük olarak çıkan gazete, İngilizlerin baskısından dolayı kapanır ve yayına üç ay ara verir. Daha sonra Ankara'da Eski Gün adıyla çıkarılan gazete, Kurtuluş Savaşı boyunca halkın sözcülüğünü yaparak Mustafa Kemal'e bağlı ve Millî Mücadele'yi destekleyen yayınlar yapar. Siyasi, edebi ve ilmî konularda yayınlar yapan gazete bu yayınlarını Cumhuriyet'in kuruluş yıllarında da

²³ Gazete sırasıyla Yeni Gün (İstanbul), Eski Gün (Ankara), (tekrar) Yeni Gün (Kayseri), Cumhuriyet (Ankara) isimleriyle çıkarılmıştır.

devam ettirerek halkın ekonomik, siyasi, kültürel ve sosyal hayatını etkileyen her türlü konuda baş vuracağı bir kaynak haline gelmiştir (Kocabaşoğlu, 1981: 178-179).

Gazetecilik geleneğinde yetişen Yunus Nadi tarafından kurulan gazetede güçlü yazarların²⁴ yanı sıra, güçlü bir yönetim kadrosu da bulunmaktadır. Yazı İşleri Müdürlüğü Kemal Salih Sel ve Faik Ferik tarafından, İdare Müdürlüğü Uzun Fahri ve Ağâh Bey tarafından, Sorumlu Müdürlük görevi ise Osmanzade Hamdi Bey ve Ahmed Rasim tarafından yürütülmüştür (Coşar, 1972: 183).

Gazete isminin hemen altında “Her Gün Sabahları Neşr Olunur, Siyasi, İlmî, Edebî Türk Gazetesidir” ibaresi bulunur.

Gazetede 1920’lerden itibaren ara ara yazılar ve şiirler yazan Gökalp’in tezimiz için önemli olan yazısı 8 Mayıs 1923 (8 Mayıs 1339) tarihli “*Tarihi Maddecilik ve İçtimai Mefkurecilik*” makalesidir.

İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin fikirlerini benimseyen ve Millî Mücadele’yi destekleyen Yunus Nadi, Cumhuriyet’in ilan edilmesinden sonra gazetenin ismini değiştirir. Resmi olarak 11 Mayıs 1924 yılında kapanan gazete artık Cumhuriyet ismiyle yayınlanmaya başlar.

1.7.8. Cumhuriyet Gazetesi

Yeni Gün Gazetesi’nden ayrılan Yunus Nadi; Zekeriya Sertel, Nebizade Hamdi, Kemal Salih gibi kişilerden oluşan ekibiyle beraber Ankara’ya gelerek Cumhuriyet Gazetesini kurarlar ve 7 Mayıs 1924’ten itibaren bu gazetenin yayın hayatı başlar (Köktener, 2004: 17). Kuruluşundan 1929 yılına kadar Osmanlıca olarak çıkan gazete, beş yılın ardından Latin harfe geçmiştir.

²⁴ Süleyman Nazif, Yunus Nadi, Zekeriya Sertel, Nebizade Hamdi, Şükrü Kaya, Aka Gündüz, Ahmet Rasim, Ziya Gökalp, Halide Edip, Enver Behnan Şapolyo, Mahmut Esat, Muhittin Birgen, Hakkı Naşir, Hasan Mazlum, Tabib Baydar Suat, Pierre Loti, Cenap Şahabettin, İbrahim Naci, Mustafa Fevzi, Samih Rifat, Kemal Ragıp, Ahmet Cevat, Ali Ekrem Bey, gazete yazarlarından bazılarıdır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Pınar BAKIL (2020): Yeni Gün Gazetesi (1919-1920) 181-365 Sayılarındaki Edebi Metinlerin Çeviri Yazısı ve Değerlendirilmesi, Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

Cumhuriyet Gazetesi dönemin Türkiye’inde ve yurt dışında çıkan tüm dergi, gazete ve haberleri yakından takip etmesi ve bu yayın organlarından ilgili gördüğü tüm haber, yazı ve belgeleri kendi bünyesinde de yayınlaması sebebiyle herkesin yakından takip ettiği bir neşriyat haline gelmiştir (Turan, 2022: 22).

Gazetede yer alan haberler²⁵ insanların günlük yaşamında karşılaştıkları hayat akışını yansıtan haberlerdir. Günlük haberlerin yanı sıra Cumhuriyet rejimi ile ilgili yazılara da yer verilmektedir. Özellikle İstanbul’daki hilafet yanlılarına karşı Cumhuriyeti savunarak, insanlara bu yeni rejimi sevdirmek ve benimsetmek gazetenin kuruluş amacını oluşturmaktadır. Gazetenin yazar kadrosu²⁶ yazılarında bu konuya özellikle yer vermişlerdir.

13 Mayıs 1924 (13 Mayıs 1340) tarihli “*Hayvanlarda İktisad ve İhtiyaçları*”, 15 Mayıs 1924 (15 Mayıs 1340) tarihli “*Teşkilatçılar*”, 31 Temmuz 1924 (31 Temmuz 1340) tarihli “*İktisadi Âdem-i Merkeziyyet*”, 29 Ağustos 1924 (29 Ağustos 1340) tarihli “*Ecnebi Sermayesi*” başlıklı yazıları tezimiz için önem arz etmektedir.

Cumhuriyet Gazetesi günümüzde hala varlığını devam ettirmektedir.

²⁵ Günlük haberler, nüfus sayımları, dini haberler, Müslüman ve gayrimüslim halkın dini bayram ve kutlamaları, asayiş (güvenlik) haberleri, ekonomi haberleri, karikatürler gazetede yer alan haber içeriklerinden bazılarıdır.

²⁶ Cumhuriyet Gazetesi yazar kadrosunda Yunus Nadi, Zekeriya Sertel, Ziya Gökalp, Tekin Alp, Şeyhülislâm Musa Kazım Efendi, Agah İzzet, Peyami Safa, Yusuf Ziya(Ortaç), Aka Gündüz, Köprülüzade Mehmed Fuad, Yakup Kadri, Selim Sırrı, Şemseddin Günaltay, Mehmed İzzet, Şerafeddin Yaltkaya, Şinasi Akil, Falih Refik, Falih Rıfkı, Hasan Basri, Hakkı Kılıçoğlu, Mehmed Ubeydullah, Server Bedi, Şaziye Bedin, Nadir Nadi, Doğan Nadi gibi isimler bulunmaktadır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Aysun KÖKTENER (2004), Bir Gazetenin Tarihi: Cumhuriyet, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.

İKİNCİ BÖLÜM

ZİYA GÖKALP'İN İKTİSADİ FİKİRLERİ

Tüm yazılarında millilik ve milliyetçilik vurgusu yapan Gökalp'in bu ideolojisi iktisadi yazılarında da görülür. Bu düşünceden hareketle yazdığı iktisadi yazılarda, en çok vurgu yaptığı konuları kabaca şöyle sıralamak mümkündür: Milli iktisat, solidarizm²⁷, korporatizm²⁸, mesleki topluluklar, işçiler ve burjuva sınıfı, milli sanayi, özel teşebbüsler ve devlet kapitalizmi, mülkiyet. Vurguladığı tüm bu kavramlar, çeşitli dergi ve gazetelerde yazmış olduğu yazılarla desteklenerek, bu bölümde ayrı ayrı başlıklar açılarak anlatılmaya çalışılacaktır.

2.1. Ziya Gökalp'in İktisadi Yaklaşımlarının Kaynağı

Geç dönem Osmanlı aydınlarından sayılan Ziya Gökalp'in doğduğu yıl olan 1876'da Birinci Meşrutiyet²⁹ ilan edilerek, Kanun-u Esasi yürürlüğe girmiştir (Georgeon, 2006: 91). 1878'e kadar devam eden bu dönemde iki meclisli bir yasama organı planlanmıştır. Bunlardan ilki seçimle kurulan Meclis-i Mebusan, diğeri ise milletvekili sayısının üçte biri oranında meclis üyesini padişahın seçtiği Meclis-i Ayan'dır (Lewis, 1993: 375). Meclis, 69 Müslüman, 46 Gayrimüslim (Hristiyan ve Yahudi) milletvekilinden oluşmuş, bu gruplar arasında çıkar çatışmasına dayalı tartışmalar yaşanmıştır (Berkes, 2003: 336).

Kanun-ı Esasi, siyasal açıdan devlet yapısında değişiklik oluşturabilecek kadar güçlü bir kanun olmamıştır. Padişahın yetkileri sınırlandırılmamış, aksine yürütme yetkisi padişaha verilirken, yasama yetkisi de padişah denetimine bırakılmıştır. Her ne kadar güçlü bir anayasa olmasa da, mutlakiyeti kaldırmak için bir darbe niteliğinde

²⁷ Toplumu oluşturan gruplar veya sınıflar arasındaki dayanışmayı temel alan bir kavramdır. Toplumdaki her sınıf temelde birbirlerine bağlı oldukları için, sınıflar arasındaki her çatışma toplumu olumsuz etkiler. Bu nedenle toplum refahını herkes dayanışma içinde olmalıdır.

²⁸ Toplumdaki her iş kolunun ortak çıkarlar temelinde, meslek loncaları gibi örgütlenmesini ifade eder.

²⁹ Birinci Meşrutiyet ile ilgili detaylı bilgi için bkz. Enver Behnan ŞAPOLYO (1943). Ziya Gökalp: İttihat ve Terakki ve Meşrutiyet Tarihi, İstanbul: Güven Basımevi.

olması ve kendisinden sonra yapılacak olan anayasal gelişmelerin başlangıcı olarak kabul edilmesi açısından Türk siyasi tarihinde önemli bir yere sahiptir (Oral, 2003: 317).

Meşrutiyet'in ilanı ile ülkelerine geri dönen sürgünlerin hükümet aleyhinde yazdıkları yazılar nedeniyle ülkede ayaklanmalar görülmüştür. Bu ayaklanmalarla darbe girişiminin ayak seslerinin hissedilmesi ve İkinci Abdülhamid'in hürriyetçi fikirlere karşı kuşkuyla yaklaşması nedeniyle, Kanun-ı Esasi rafa kaldırılmış, meşrutiyet taraftarlarının pek çoğu sürgüne gönderilmiştir (Lewis, 1993: 176). Kanun-ı Esasi'nin padişahı bağlamadığı, aksine maddelerinin arasında padişah iradesine bağlı pek çok şartın bulunduğu göz ardı edilmiştir. Kanunu durdurma, parlamentoyu açma-kapatma, "tatil etme" yetkisi, bizzat kanun tarafından padişaha tanınmış haklardandır (Berkes, 2003: 333).

1877-1878 yılları arasında yaşanan, 93 harbi olarak da bilinen Osmanlı-Rus Savaşı'nın başlaması gerekçe gösterilerek meclis faaliyetleri askıya alınmış, daha sonra ise süresiz olarak tatil edilmiştir. Parlamento 1908 yılında ilan edilen İkinci Meşrutiyet'e³⁰ kadar otuz yıl boyunca kapalı kalmıştır (Mardin, 2008: 30). Jön Türkler, İkinci Meşrutiyet'e kadar geçen bu otuz yıllık dönemi istibdat dönemi olarak adlandırmıştır (Georgeon, 2006: 145).

Jön Türkler, İkinci Abdülhamit'in meclisi feshetme kararını keyfi bir uygulama olarak değerlendirmiş, 1889 yılında İttihat ve Terakki Cemiyeti adı altında yeniden örgütlenmiştir. İkinci Abdülhamit'in 33 yıl süren hükümdarlığı boyunca, meşrutiyet hayalini gerçekleştiremeyen cemiyet, bu hayalini ancak 1908 yılında gerçekleştirme imkânı elde edebilmiştir (Oral, 2003: 318).

Yönetim baskısından rahatsız olan İttihat ve Terakki Cemiyeti üyeleri, monarşinin yerini meşrutiyete bırakması konusundaki kararını belirtmiş, gerekli kanun maddelerinin hazırlanmasında hem fikrî hem de fiili olarak destek vermişlerdir (Mardin, 2008: 31).

³⁰ İkinci Meşrutiyet ile ilgili detaylı bilgi için bkz. Tarık Zafer TUNAYA (1959). Hürriyetin İlânı: İkinci Meşrutiyet'in Siyasi Hayatına Bakışlar, İstanbul: Baha Matbaası.

Osmanlı Devleti'nin dünya siyasetinde etkisinin azalması, topraklarını kaybetme tehlikesinin artması, Batı'nın kapitülasyonlar yoluyla ülke ekonomisini denetlemeye çalışması gibi zorlayıcı toplumsal nedenlerle, 1908 yılında yeniden meşrutiyet ilan edilmeye karar verilince, baskılara dayanamayan İkinci Abdülhamit, İkinci Meşrutiyet'in ilanını kabul etmiştir. İkinci Meşrutiyet'le beraber, batı üstünlüğüne karşı milliyetçi bir politika izlenmesi gerektiğini savunan İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin iktidardaki ağırlığı hissedilmeye başlanmıştır (Oral, 2003: 326-327).

1908 yılında İkinci Meşrutiyet'in ilanı ile daha önce baskı altında tutulan fikirler serbest kalmış pek çok dergi ve gazetenin basımı artırılmış, binlerce nüsha basılarak (İkdam 60.000, Sabah 40.000 adet vb.) satış rekorları kırmıştır (Lewis, 1993: 230). Farklı fikirlere sahip kişilerin, fikir tartışmaları ve münazaralar yapabilmesinin önü açılmıştır. Bu yazılar Türklerin batılılaşması yolundaki en önemli etkenlerden biridir (Kushner, 1979: 1, 105).

Tanzimat Fermanı'nın ardından ortaya çıkan Osmanlılık fikir hareketi, bu dönemde kısmen hissedilmeye devam etmiş olsa da yerini Türklük ideolojisine bırakmıştır. Osmanlılık ideolojisi, Osmanlı-Rus Savaşları sonucunda özellikle Balkanlar olmak üzere Osmanlı'nın her yerinde yükselen bağımsızlık isteme seslerini bastırmak ve tüm halkı bir arada tutacak ve aidiyet duygusu kazandıracak bir fikir oluşturmak amacıyla ortaya çıkmıştır (Kaçmazoğlu, 1999: 138). 1912 Türk milliyetçiliğinin açık bir şekilde dillendirilmeye başladığı tarihtir. Balkan Savaşı yenilgisi ve askeri başarısızlıklar, Arnavut ve Makedonya halklarının bağımsızlık ilan etmeleri aydınlar arasında Tanzimat politikalarına karşı bir eleştiri başlamasına neden olmuştur. Eleştirilerle beraber Osmanlılık fikri bastırılarak yerini Türkçülük ideolojisine bırakmıştır (Georgeon, 1996: 98). Dönemin aydınları Batı medeniyetine yönelerek modernleşmenin toplum için zorunlu olduğunu savunmuşlardır (Berkes, 2003: 235). Ziya Gökalp'in "Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak" isimli çalışması da bu döneme rastlamaktadır.

Ziya Gökalp kısa sayılabilecek hayatında, Birinci ve İkinci Meşrutiyet'in ilanının yanı sıra, Balkan Savaşları (1912-1913), Birinci Dünya Savaşı (1914-1918), Kurtuluş Savaşı (Millî Mücadele Dönemi, 1919-1923) gibi savaşları da görmüştür.

1923 yılında fikirleriyle destek verdiği Cumhuriyet'in ilanına da tanıklık eden Ziya Bey, ilk yıl dönümü kutlamalarına şahit olamadan 1924 yılında vefat etmiştir (Karaveli, 2008: 14).

Bu savaşların etkisi ve dönemin yönetim şeklini değiştirme çabaları sonucunda oluşan belirsizlik ve boşluktan kaynaklanan ekonomik zorluklara şahit olmuştur. İktisadi konuları ele alırken düşündüğü şey yeni bir iktisadi sistem oluşturmak değil, mevcut sistemin ve mevcut toplumun ortaya çıkan gereksinimlerini ele alarak bir çare aramaktır. İktisat düşünürü olmasa da Osmanlı Devleti'nde oluşan bu zorlukların nasıl aşılacağı, milletin içine düştüğü çıkmazdan nasıl kurtulacağı ile ilgili fikirler üreten kişiler arasında yer almıştır. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin en önemli teorisyenleri arasında sayılan Gökalp'in fikirleri, 1914-1918 yıllarında İttihat ve Terakki Cemiyeti tarafından uygulanan politikaların yol göstericisi olmuştur. Çıkmazın aşılması için gösterilen tek adresin İttihat ve Terakki Cemiyeti olacağı hususundaki fikirleri başta benimsemiş olsa da, daha sonra bir bütünlük olmadan bunun tek başına yeterli olmayacağını düşünmüş, yönetimden halka kadar tüm toplumun ortak bir "milli" düşünce çatısı altında toplanması gerektiğini savunmuştur (Özakpınar, 2002: 1509; Önsoy, 1981: 365-366). Bu milli ideolojisini iktisadi yaklaşımlarına da yansıtmıştır.

2.2. Ziya Gökalp'te Milli İktisat Görüşlerinin İzleri

Osmanlı Devleti'nin son yıllarında yaşanan karışıklık ve karmaşa nedeniyle günlük yaşamdan uluslararası ilişkilere, siyasetten ekonomiye kadar birçok alanda farklı fikirler ortaya atılmış ve bu fikirler arasında çok yoğun tartışmalar ortaya çıkmıştır. Ziya Gökalp'in iktisadi fikirlerini ve milli iktisat ideolojisini ilk defa dile getirdiği ve yazdığı dönem de işte tam bu döneme rastlamaktadır.

Ziya Bey'in liberalizm ve milli iktisat ile ilgili fikirlerini yer vermeden önce, Osmanlı Devleti'nde serbest ticaret politikalarının benimsenerek yaygınlaşmasına neden olan Baltalimanı Ticaret Antlaşması'nı irdelemek yerinde olacaktır.³¹

³¹ Baltalimanı Antlaşması ile ilgili detaylı bilgi için bkz. Mübahat S. Kütükoğlu (1992). "Baltalimanı Muahedesi". Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. C. 5, s. 38-40. ve Mübahat S. Kütükoğlu (2013). Baltalimanı'na Giden Yol Osmanlı-İngiliz iktisadi Münasebetleri (1580-1850). Ankara: Türk Tarih Kurumu.

18. yüzyılda gerçekleşen Sanayi Devrimi ile İngiltere hem ürünleri için hem de hammadde ihtiyacı için yeni pazar arayışlarına başlamıştır. 19. yüzyılın ilk yarısında imzalanan bu antlaşma ile İngiltere, Osmanlı Devleti'nden bu ayrıcalığı kazanmıştır. İngiltere için atılımını perçinleyen bu antlaşma, Osmanlı Devleti için yıkımın başlangıcı olmuştur. Baltalimanı Antlaşması, Osmanlı Devleti'nin mali iflasına doğru giden yolundaki iktisadi etkenlerin en önemlilerinden biridir. Sanayileşme yolunda devlet himayesine ihtiyaç duyan ekonomi bu antlaşma ile uygulamaya koyulan vergiler ile denetlenemez hale gelmiştir. İç piyasasını koruyamayacak hale gelen Osmanlı Devleti dışarıda yaşanan sanayileşme atılımına da ayak uyduramamıştır. Yabancılar için uygulanan kapitülasyonlar bu antlaşma ile sağlamlaştırılarak Osmanlı Devleti'nin sanayileşme hamlesine engel olmuş ve devlet ekonomisine büyük zarar vermiştir. (Ahmad, 2010: 37-38). 1838 Baltalimanı Antlaşması ve 1839 Tanzimat Fermanı bir arada düşünüldüğünde ekonomik açıdan yaşanan değişim ve Osmanlı ekonomisinin Avrupa ekonomisine eklemlenme süreci daha net olarak görülebilir. Tanzimat Fermanı ile Batıya uygun olarak değiştirilip dönüştürülen eski devlet kurumları ve Baltalimanı Antlaşması ile kaybedilen ticarete rekabet avantajı birleşince, devlet açısından büyük bir borç yükünü ortaya çıkarmış, bu da bağımlılık ve sömürü sistemini beraberinde getirmiştir (Pamuk, 1994: 15).

Osmanlı-İngiltere Serbest Ticaret Antlaşması olarak da adlandırılan Baltalimanı Antlaşması (Muahedesi) 16 Ağustos 1838 tarihinde Osmanlı ve İngiltere arasında imzalanmış ticari bir antlaşmadır. İki kısımdan oluşan antlaşmanın “esas” kısmı iç ticareti düzenlerken, “zeyl” kısmı ise İngiltere'nin ihraç edeceği ürünleri ve transit geçiş yapacak ürünlerin gümrük esaslarını kapsayan dış ticareti düzenler (Kütükoğlu, 1974: 12).

Kütükoğlu'na göre (1976: 5-6), Baltalimanı Antlaşmasının maddeleri başlıca şu şekilde özetlenebilir:

- İhraç yasakları, yed-i vahid (tekeli) sistemi ve taşıma, nakil gibi işlerde tezkire isteme usulü kaldırılmıştır.

- İngiltere uyruklu tüccarlar ayrıcalıklı bir millet sayılarak devlet sınırlarındaki her türlü ticarete bu ayrıcalığı göz önünde bulundurulmuş ve yerli tüccarlarla eşit haklara sahip olmuştur.
- İngiliz tüccarlar diğer ülkelerden getirilen her türlü mal için hiçbir engel olmadan serbestçe ticaret yapma ayrıcalığına sahip olmuştur.
- İngiliz tüccarlar için ihraç vergisi %3 olarak belirlenmiş, bunun dışında kalan ve o zamana kadar çeşitli isim altında alınan vergiler yok sayılmış, her verginin yerini tutacak şekilde tek bir vergilendirme yapılmıştır. Bunun için malın değeri üzerinden bir defaya mahsus olmak üzere ihraç ürünlerde %9, ithal ürünlerde %2 vergi oranı belirlenmiştir. Sonuçta toplam vergi oranı ihraç ürünlerde %12, ithal ürünlerde %5 olarak kabul edilmiştir.

Baltalimanı Antlaşması kapsamında gümrük vergilerinin kayıt altında olması, yani yabancıların maliyetleri vergi yoluyla yükseltilemediği ve yerli üreticiler de vergiler yoluyla desteklenemediği için Osmanlı Devleti sanayi ve ziraat alanında kendi üreticilerini koruyamamıştır (Çeştepe ve Güven, 2016: 3). Devlet ekonomik anlamdaki en önemli kaynağı olan vergi kozunu korumayı başaramamıştır.

19. yüzyılda bazı ticaret mallarının fiyatlarındaki aşırı artışlar nedeniyle hem üreticinin hem de tüketicinin korunabilmesi, savaşlar nedeniyle savunma ve askeri alanda giderek artan gelir ihtiyacının karşılanabilmesi için devlet yerel ticarete dahil olmuştur. Üreticiyi desteklemek için yüksek fiyata aldığı malı, tüketiciyi desteklemek için düşük fiyatla satmıştır. Tekel sistemi olarak bilinen bu uygulama ile yabancıların elinde olan ihracat tekellerini engellemeyi, yerli üretici ve tüketiciyi destekleyerek yurtiçi ticareti canlandırmayı ve böylece ülkenin milli kaynaklarını geliştirebilmeyi hedeflemiştir. Osmanlı Devleti'nin bu uygulaması yed-i vahid sistemi olarak adlandırılmaktadır (Genç, 2013: 378). Özellikle savaş ve kıtlık zamanlarında ihtiyaç duyulan malların ihracatını engelleyebilmek, savaş dönemlerinde devlete ek gelir sağlamak gibi nedenlerle bu malların dış ticaretinde vergi oranları artırılmıştır. Yed-i

vahid sisteminin bir diğ er avantajı ise tekel statüsüne sahip bu ürünlerin ticari denetiminin çok kolay sağ lanabiliyor olmasıdır (Demir, 2017: 13).

1830-1836 yılları arasında afyon ürünü için uygulanan tekel uygulaması yed-i vahid sistemine verilebilecek en güzel örnektir. Bu dönemde artan afyon ihracatı nedeniyle fiyatlar artmış, bu durum yabancı tüccarların zarar etmesine neden olmuştur. Uğ radıkları zararlar için baskı yapan yabancı tüccarlar nedeniyle İngiltere ile Baltalimanı Antlaşması imzalanmıştır (Genç, 2013: 381-382). Böylece İngiliz tüccarlar Osmanlı Devleti ile yaptıkları ticaretin çerçevesini yasal olarak belirlemiştir (Pamuk, 1994: 19).

Osmanlı Devleti sınırlarında uygulanan yed-i vahid sistemiyle ortaya çıkan ihracat yasağını ve tekel uygulamasını ortadan kaldırabilmek İngiltere'nin bu antlaşmayı imzalamak istemesinin temel nedenidir (Gürsel, 1985: 688). Antlaşma metnine göre İngiltere ve Osmanlı tüccarları eşit haklardan yararlanacağı belirtilse de bu eşit haklar, eşit statüde olmayan iki grup arasında imzalandığı için yerli tüccarlar antlaşma maddelerinin ağırlığı altında ezilmiştir. Çünkü İngiltere'nin hem ekonomik hem de teknolojik bakımdan üstünlüğü yadsınamaz bir gerçektir (Varlık, 1976: 12).

1838 yılında İngiltere ile imzalanan bu antlaşmayla sağ lanan ayrıcalık isteme hakkı İngiltere ile sınırlı kalmamış, “diğ er devletlerin de benzer antlaşmalar imzalayabileceği”ni belirten 7. Madde uyarınca zamanla diğ er ülkeler de bu ayrıcalıklardan yararlanmak istemişlerdir (Kurdakul, 1981: 28). Verilen ayrıcalıklar ve tek taraflı tavizler nedeniyle Osmanlı Devleti dış ticaret politikalarında bağımsız karar alabilme avantajını kaybetmiş, yabancı tüccarlara verdiği imtiyazlarla yerli üreticisini koruyamaz hale gelmiş, Avrupa ticaretine eklemlenmiş hale gelmiştir. Ancak Avrupa ülkelerine verilen imtiyaz ve ayrıcalıklarla Osmanlı Devleti savunmasız kalarak Avrupa kapitalizminin etkisine de girmiştir. Savaş ve diğ er olağanüstü durumlarda vergiler yoluyla uyguladığı tedbirleri artık uygulayamaz hale gelmiş bu da mali açıdan dışa bağımlı bir devlet olmasına neden olmuştur. Hatta bu vergi sınırlaması yüzünden Kırım Savaşı'nda maliyesini finanse edemediği için ilk defa dış borç alma yoluyla mali sorununu çözmek zorunda kalmıştır (Demir, 2017: 14).

Yaşanan gelişmeler kapsamında Osmanlı Devleti İngiltere başta olmak üzere tüm Avrupa devletlerinin de sömürgesi konumuna gelerek, ekonomik anlamda bir çöküş sürecine girmiştir (Özel, 2017: 7). Baltalimanı Antlaşması ile Batı'nın ticaret ve ekonomisiyle rekabet edemeyen, mali kaynak bulmakta zorlanan, bütçe disiplini ve etkili bir vergi sistemini sağlayamayan, bunun dışında savaşlar nedeniyle giderleri artan, savaş yenilgilerinin ardından kaybedilen topraklarla geliri azalan ve geçmişten gelen borcu borçla ödeme alışkanlığından kurtulamayan devlet mali olarak iflase yaklaşmıştır (Özdemir, 2009: 69-70).

Ülkeye giren ithal malların ekonomiye verdiği zararı engelleyemeyen ve borçlarını ödeyemez hale gelen Osmanlı Devleti'nde Duyun-u Umumiye İdaresi kurulmuş, borçlarını düzenli olarak ödeyebilmesi için devlet gelirleri bu kuruma aktarılmıştır. Ancak bu kurum devlet gelir-giderlerini yönetmenin de ilerisine giderek ekonomide ve ekonomide uygulanacak politikalarda karar verici bir merci haline gelince, Osmanlı Devleti'nin parçalanma ve diğer devletlerin egemenliğine girme sürecini de beraberinde getirmiştir (Demir, 2017: 90). Mali sorunların siyasi sorunları da beraberinde getirdiği göz önünde bulundurulunca, ekonomik olarak çökmeye başlayan ülke siyasi olarak da fazla dayanamamıştır.

Endüstrileşmiş ülkeler kitle üretim yapabilen fabrikalara sahiptir ve düşük maliyetle yüksek verimliliğe sahip ürünler üretirler. Osmanlı Devleti'ndeki zanaatkarlar ise eski üretim usullerini uygulayarak verimliliği düşük üretim yaptıkları için bu kitle üretimi ile rekabet edememişlerdir. Baltalimanı Antlaşması ile ithal malların artışı karşısında Osmanlı esnaf, zanaatkar ve loncalar rekabet gücünü kaybetmişlerdir (Pamuk, 2016: 100). Geçmişle kıyaslandığında yabancı tüccarla rekabet avantajını kaybeden yerli üretici ve tüccarlar büyük bir pazar paylarını kaybetmiş, hatta bazıları iflas ederek kepenk indirmek zorunda kalmışlardır (Kızıltoprak, 2012: 62). Kendi gümrük politikalarını ve vergi oranlarını belirleyemeyen Osmanlı Devleti'nin köyleri Avrupa'nın ihtiyaçlarını karşılamak için çalışan tarım merkezleri haline gelmiştir. Avrupa'ya bağımlı halde serbest ticaret politikaları izleyen devletin bu bağımlılıktan kurtulabilmesi ise 1929 yılını bulmuştur (Demir, 2017: 15). Osmanlı Devleti'nde milli politika oluşturmak yerine dünya

genelinde uygulanan liberal politikaların kabul edilmesi sonucunda ortaya çıkan mali sorunlar yapılan rejim değişikliğinde göz önünde bulundurulmuştur. Ekonomik bağımsızlığın önemi fark edildiği için Türkiye Cumhuriyeti kurulurken öncelikli konularının başında ekonomik bağımsızlık gelmiştir.

Osmanlı Devleti'nin son döneminde her alanda görülen liberalizm ekonomi alanında da görülmüş, iktisadi liberalizme giden yolda “iktisadi hürriyetçilik”, “serbestiyet”, “iktisadi liberalizm” gibi kavramlar ön plana çıkmıştır³². Liberalizm fikrine sıcak bakmayanlar ise, “himayecilik”, “usul-i himaye” kavramlarıyla koruyucu bir müdahaleyi savunmuşlardır. En önemli temsilcisi Akyiğitzade Musa Bey olan himayecilere göre liberalizm, tüm dünya ülkelerini dini, dili, örfü, kültürü olmayan tek bir pazar olarak görür³³. Himayeciler güçlünün daha güçlü olmasına, zayıfın da giderek zayıflamasına neden olan liberalizmle, milli sanayiye kurmanın ve ülkenin yerli mallarını geliştirerek korumanın imkânsız olduğunu savunsalar da, liberalizmin çok revaçta olduğu bu dönemde, maalesef bu tezlerini yaygınlaştırma imkânı bulamamışlardır. İşte bu fikirlerin savunucularından olan Akyiğitzade Musa Bey, Ahmet Mithat Efendi, Namık Kemal gibi öncüler sayesinde Ziya Gökalp'in de iktisadi fikirleri şekillenmiş, onların yaygınlaştıramadığı himayecilik, milli sanayi ve milli iktisat gibi fikirlerin tekrar canlanmasını da Gökalp sağlamıştır. (Sağlam, 2004: 68-69). Gökalp'e göre milli iktisadı oluşturabilmek için önce memleketin iktisadi yapısı teorik olarak iyice analiz edilmeli, ondan sonra pratik olarak iktisadi faaliyetlere girişilmelidir. Birinci Dünya Savaşı'nın ortaya çıkardığı olumsuzluklar nedeniyle bu analiz yapılmadığından konunun teorik kısmı eksik kalmış, direkt pratik yönlerden ele

³² Bu dönemde ticarete serbestliği savunan isimlerden en önemli iki isim dönemin Maliye Nazırı Cavid Bey ve Sakızlı Ohannes Paşa'dır. Bunların yanı sıra Portakal Mihail, Rıza Tevfik gibi isimler de liberalizmi savunan isimler arasındadır. Detaylı bilgi için bkz. Karadeniz., A. (2021). Liberalizmden Korumacılığa Yönelen Osmanlı İktisat Düşüncesi: Namık Kemal-Sakızlı Ohannes Efendi-Akyiğitzade Musa, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Gümüşhane üniversitesi Lisans Üstü Eğitim Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı, Gümüşhane. ve Balcı S. (2004). Osmanlı Son Döneminde Aydınlanma Devletinin İki Versiyonu: Akyiğitzade Musa ve Mehmed Cavid'in Eserlerinde Korumacı Devlete Karşı Liberal Devlet, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), ODTÜ Kamu Yönetimi ve Siyaset Bilimi Bölümü, Ankara.

³³ Akyiğitzade Musa Bey'in liberalizm ve himayecilik hakkındaki görüşlerini daha detaylı incelemek için bkz. Akyiğitzade, Musa (1896), İktisad Yahud İlm-i Servet Azadegi-i Ticaret ve Usûl-ı Himâye, İstanbul: Karabet Matbaası.

alınması da milli iktisat fikrinin yaygınlaşamamasının en önemli sebebi olmuştur (Ocak, 2019: 115).

Osmanlı Devleti'nin son dönemi sayılan 1908 yılında gerçekleştirilen İkinci Meşrutiyet'in ilanıyla beraber, özellikle 1912 yılına kadar olan süreçteki ilk yıllar, liberalizmin en yoğun yaşandığı dönemdir. Çünkü Batıya duyulan özlem, fikir adamlarının düşüncelerine de yansımış, Batılılaşmanın tek yolunun liberalizmden geçtiğine inanmışlardır. Ekonomik liberalleşme ile, Osmanlı Devleti'nde ticaret tekeli ellerinde tutan gayrimüslim tebaa daha etkin ve daha zengin olmuş, yerel Müslüman halk ise bu rekabetle baş edemeyerek daha da fakirleşmiştir. Aynı şekilde loncaların kaldırılmasıyla serbest ticaret ve serbest girişimin önü açılırken, bu loncalara bağlı olması sayesinde ekonomik hayatta tutunabilme şansı olan Müslüman küçük esnaf, bu şansını kaybederek ekonomik yaşamdan silinmeye başlamıştır (Toprak, 1995: 3-4).

Fakat 1915 yılından sonraki süreçte, fikir ve mefkûre³⁴ açısından gözlenen değişimlerle ülkenin her bir köşesinde adeta liberalizme tepki olarak “milli fikir” ve “milliyet cereyanı” etkisi hissedilmektedir. Örneğin, ilk yıllarda büyük bir özlemle benimsenen klasik liberalizm ilerleyen yıllarda yerini milli iktisada bırakmıştır. Çünkü Batıdan özenilen liberalizmde iktisattan matematiğe, sosyolojiden kimyaya her düşünce evrensel, gayri milli ve soyuttur, ayrıca yılların birikimiyle oluşmuştur. Fakat o zamanki somut ülke koşullarına klasik liberalizmin soyutçuluğu ile çözüm bulmak neredeyse imkansızdır. Bu nedenle ülkenin koşulları gözlemlenerek , yaşanan gelişmeler deneyimlenerek ülkeye uygun bir milli iktisat oluşturmak kaçınılmaz hal almıştır. Ziya Gökalp'e göre her ülkenin iktisadi bir gerçeği vardır ve ulusa özgü bir dizi kurumda belirir. Bu durumu Ziya Gökalp, İktisadiyat Mecmuası'nda yazdığı “Milli İktisat Nasıl Vücuda Gelir?” isimli makalesinde şu şekilde anlatır (Gökalp, 1916: 1): “*Her millette bir şe'nin-i iktisadiye (realite economique) vardır ki millete mahsus birtakım müesseselerde tezahür eder. Her sahnede olduğu gibi iktisat sahnesinde dahi alemin vazifesi müesseseleri tetkiki, muhtelif tezahüratı terassüd, bu*

³⁴ Sözlükte “ülkü” anlamına gelir. Mefkûre Ziya Gökalp için, toplumsal bir hedefe veya amaca ulaşabilmek için hep beraber hareket etmek, uğraşmak demektir.

müesseseleri diğer milletlerin müesseseleriyle mukayese; tezahürat-ı tasnif enmuzeçlere irca etmek suretiyle şe'nin-i iktisadiyeyi bulup meydana çıkarmaktan ibarettir.”

Fikirlerde milliyetçilik arzusunu oturtmaya çalışan Gökalp için, aynı şekilde liberalizm kadar tehlike arz eden bir diğer unsur ise sosyalizmdir. Çünkü Gökalp'e göre sosyalizm özel mülkiyet haklarını, bireysel özgürlük alanlarını ihlal eder. Bunun dışında büyük sanayi sisteminde ortaya çıkan sosyalizm için Türkiye elverişsiz bir sahadır. Gökalp, bu durumu Türk Yurdu Mecmuası'nda yazdığı “Türk Milleti ve Turan” isimli makalesinde şöyle izah eder (Gökalp, 1914: 2055): *“Sosyalizm.: Türklerin menâfi'-i milliyesi için bugün elverişli olmayan bir fikir varsa, hiç şüphesiz, sosyalizmdir. Çünkü milliyet fikrinin düşmanıdır. Halbuki Türkleri her türlü izmihalalden kurtaracak amel, ancak milliyet fikridir. Bundan başka sosyalizm, tabii olarak, büyük sanayiden doğar. Türklerse henüz sosyalizmi doğuracak derecede bu sahada yol almamışlardır”*

Avrupa'nın gelişim sürecinde ortaya çıkan liberalizm ve sosyalizm gibi fikirler Avrupa tarihiyle ilişkilidir ve bambaşka bir tarihsel süreci olan Türkiye için uygulanması doğru değildir. Bu nedenle bu fikir akımlarının sistematik ve sağlam bir temel oturtulmadan, Türk milleti için uygulanması kafa karışıklığı yaratmaktan ve mevcut sorunları derinleştirmekten başka bir işe yaramamıştır (Özakpınar, 2002: 1518).

Ziya Gökalp'in savunduğu tez mefkûreciliktir. “Fikr” kelimesinden türeyen mefkûre kavramı sıklıkla Gökalp'in kullandığı, Gökalp'e özgü bir kavramdır (Demirci, 2022: 1017).

Türk Yurdu Mecmuası'nda yazdığı “Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak 5” başlıklı yazısında mefkûre kelimesini hayal, hedef, amaç gibi kavramlarla açıklamanın yanlış olduğunu belirten Gökalp, “fikir” kelimesinden türeyen mefkûrenin hem geçmişten hem de gelecekte izler taşıdığını belirtir (Gökalp, 1914: 1092-1093): *“Mefkûreye, 'hayal', 'gaye', 'emel', 'dilek' diyenler var. Mefkûre, bir millet tarafından mazide büyük bir buhran zamanında hakikaten yaşanmış ruhî bir*

halet, zihnî bir mevcudiyettir; ne yaşanmış bir hayal ne de istikbalde yaşatacak bir gayedir. Mefkûre, halin mürebbisi ve istikbâlin hâlikî olmakla beraber mazinin bir şe'niyetidir. Millet'in mazisinden gelip onu istikbaline doğru iten fikrî bir hamlesidir. O halde 'idee' den müştak olan 'ideal' gibi, 'fikir' den müştak olan 'mefkûre' yi bu mevkide istimal etmek daha münasıptır."

Türk Yurdu Mecmuası yazarları mefkûre ile aydınlar arasında bir bağ olduğunu belirtmişlerdir. Bu yazarlara göre, bir milletin benimseyeceği mefkûreyi halkın kültüründen, yaşam şeklinden, edebiyatından yararlanarak aydınlar belirler. Osmanlı Devleti'nde aydınlar çok uluslu olduğu için aralarında milli birlik oluşturamamış, dolayısıyla da toplum için bir mefkûre belirleyememiştir. Bunun sonuçlarını da ancak 93 Harbi yenilgisiyle fark etmişlerdir. Bu yenilgiden ders alan aydınlar "Türklük ve Turan" mefkûresini benimsemişlerdir (Yılmaz, 2016: 372). Ziya Gökalp'in Yeni Hayat, Doğru Yol olarak derlenen kitabındaki "Millet" isimli şiirindeki (1976) "*Ey Türk oğlu! Artık ne ben, ne sen , ne o; bir şey yok. Uluslar yok, uruklar yok, ancak büyük Turan var.*" dizeleri, Genç Kalemler Dergisi'nde yazdığı "Turan" şiirindeki (1911) "*Vatan ne Türkiye'dir Türklere, ne Türkistan. Vatan büyük ve müebbed bir ülkedir: Turan*" dizeleri ve Tanin Gazetesi'nde yazdığı "Kızıl Destan" isimli şiirindeki (1914) "*Düşmanın ülkesi viran olacak, Türkiye büyüyüp Turan olacak*" dizeleri Ziya Bey'in turan mefkûresini en iyi anlatan ve günümüzde hala dilden dile dolaşan satırlarıdır.

Ziya Gökalp'in Türk Yurdu Mecmuası'nda yazdığı ve mefkûre ile ilgili geniş bilgiler içeren "Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak 5" başlıklı yazısına göre, bir tehlike, savaş veya herhangi bir felaketin olması mefkûrenin oluşabilmesi için temel oluşturur. Çünkü böyle durumlarda toplumdaki bireyler birbirine kenetlenerek tek yürek olur. Kimse kendi menfaatini düşünmeden milli menfaatleri ve toplumun geleceğini düşünür (Gökalp, 1914: 1089-1091): "*Bir millet büyük bir felâkete uğradığı, korkunç bir tehlike karşısında bulunduğu zaman fertlerindeki şahsiyetleri bel'eder: O zaman umumun ruhunda yalnız 'millî bir şahsiyet' yaşar, bütün kalplerde bu 'millî şahsiyeti' idâme etmek tehâlükünden başka bir duygu kalmaz. Bu hengâmda fertler kendi hürriyetlerini değil, milletlerinin 'istiklâlîni' düşünürler. İşte o muazzez*

duygu ile karışık olan bu mukaddes düşünceye ‘mefkûre’ denilir ve bu buhranlı devreye de ‘ilhak devresi’ namı verilebilir. Buhranlı zamanlar, mefkûrelerin hilkat günleridir. Mefkûreler, millî felâketlerin kalpleri birleştirerek umumî bir kalp yaptığı hengâmlarda, bu müttehî kalpten doğar; sonra taazzî devresinde tedricen dal budak atarak çiçekler ve yeni müesseseler meydana getirir. (...) Mefkûreli bir milletin fertleri, irade sahipleridir. Mefkûresiz milletlerde ise iradeli fertler bulunamaz. Yüksek bir iradeye delâlet eden büyük feragatler, harikulâde fedakârlıklar mefkûreyi doğuran buhranlı hengâmlarda tecelli edebilir. (...) fertlerdeki iradeyi yaratan ve sevk ve idare eden, mefkûredir; fert bu millî ‘tevfîk (grâce)’ın ilhamlarını şahsî iradeleri zanneder: Bunların, milletin ruhundan mülhem olduğunu düşünemez.”

Yine aynı yazısında mefkûresi olmayan milletlerin yok olmaya mahkûm olduklarını belirten Ziya Bey, felaket zamanında kendi mefkûresini belirleyen milletlerin siyasi olarak yok olsalar bile asla unutulmayacaklarını, hatta yeniden dünya sahnesinde yer alacaklarını belirtir (Gökalp, 1914: 1090-1091): *“Felâket zamanında fertlerini kendi ruhunda bel’eden bir milletin buhranlı hassasiyetinden infîlâk eden hakikî mefkûreler, istikbalin hâlikleridir. Âtiyi tarassut etmek için elimizde maddî âletler yoktur, fakat bu husus için manevî mirsatlanmız vardır ki mefkûrelerdir. Bir millet, yaratıcı mefkûresine malik olduktan sonra artık muzlim bir istikbale doğru gitmez; mev’ut, mübeşşir bir ‘irem’, her gün vazîh, daha canlı bir surette tecelli ederek onu kendisine çağırır. Mefkûresiz devletler her an kopacak bir kıyameti beklerler; mefkûreli milletlerse siyaseten ahirete intikal etmiş olsalar bile muhakkak bir ‘ba’süba’delmevt’ ile mübeşşirdirler. O halde diriltici ve yaratıcı bir mefkûreye malik olan devlet lâyemuttur, ölmez.”*

Mefkûre kavramını ilk kez Türk Yurdu Memuası’nda dile getiren Gökalp, bu düşüncesini diğer dergilerde de geliştirerek devam ettirmiş ve diğer konularda olduğu gibi bu konuya da sosyolojik olarak yaklaşmıştır.

Ziya Bey’in Küçük Mecmua’da yazdığı “Mefkûre ve Şe’niyet” isimli yazısına göre, kültür ve mefkûre birbirlerinin zıttı değil aksine tamamlayıcıdır ve birbirinden ayrılamazlar. Hatta mefkûre ilk başta kültür olarak ortaya çıkar. Mefkûre topluma ait kültürdür, bireysel olarak ortaya çıkarılamaz. Bireyler ortaya çıkan toplum kültürünü

(mefkûreyi) meydana getiremezler, ancak keşfedebilirler. Mefkûre topluma ait bir kavram olduğu için de ancak sosyoloji bilimiyle açıklanabilir (Gökalp, 1922: 1-5): *“Eski filozoflar, ekseriya mefkûre ile şe’niyeti birbirinin zıddı, nakızı gibi görürlerdi. Bir şey mefkûreyse şe’niyet olamaz, şe’niyetse mefkûre mahiyeti alamaz sanırlardı. (...) Mefkûre bir fikir halinde başlayarak sonradan şe’niyete istihale etmez. Belki mefkûre ta ilk menşesinde bir şe’niyet olarak doğar. (...) ‘Mefkûre’ dediğimiz şey bu ma’şeri vicdanın şedit ve mütekâsif bir hayat yaşamasıdır. Demek ki mefkûre, yeni doğduğu zaman canlı bir şe’niyet, hakiki bir hayat halindedir. (...) Bu ifadelerden anlaşıldı ki mefkûre ferdi bir fikir değil, içtimai bir şe’niyettir. Mefkûre içtimai bir şe’niyet olduğu için fertler tarafından ibda edilemez. O, içtimai sebeplerle kendi kendine doğar. Mefkûre mevcut olduğu için, fertler tarafından yalnız keşfedilebilir. Bundan başka, mefkûre bir şe’niyet olduğu için, her şe’niyet gibi onun da ilmi yapılabilir. Bu ilim de tabii ilimler gibi müsbet usullere tabi olmak lazım gelir. Bu ilmin adı nedir? diye soracaksınız. Mefkûre ferdi bir şe’niyet olmadığı için bu ilim psikoloji olamaz. İçtimai bir şe’niyet olduğu için bu ilim ‘sosyoloji’ yani cemiyetler ilmidir.”*

Gökalp Küçük Mecmua’da yazdığı “Mefkûre Nedir?” isimli yazısında da mefkûreyi en iyi anlayan ve anlatan bilim dalının sosyoloji olduğundan bahseder. O’na göre mefkûre ulaşılması gereken bir hedef değil, bazı önemli anlarda ve özel zamanlarda yaşanan hayat tarzıdır. Toplumun uykuda olduğu buhranlı zamanlar, tehlike ve tehdit altında olduğu bazı anlarda, toplumun topyekûn mücadele ruhuna bürünmesi sonucunda yaşadığı tatlı mutluluk anını mefkûre olarak adlandırır. Mefkûrenin önemli olmasının nedeni toplumdur. Toplum menfaatleri doğrultusunda ortaya çıkan mefkûreyle, kimse bireysel çıkarını düşünmeden toplum çıkarı için çalışır (Gökalp, 1922: 5-6): *“İşte, bu muhtelif felsefi telakkilerin şiddetle çarpıştığı son zamanlarda, müsbet ilimlerden olan içtimaiyat (sosyoloji) ilmi, mefkûrenin müsbet aleme mensup bir şe’niyet olduğunu isbat etti. İçtimaiyat ilmine göre, mefkûre istikbalde vasil olacağımız gaye, bir hedef demek değildir. Mefkûre, müstesna anlarda yaşanılmış ve yine o anlarda yaşanabilen bir hayat tarzıdır. Bu müstesna anlar, cemiyetin, buhranlı dakikalarıdır. Adi zamanlarda, fertler ferdi hayatlarıyla meşgul olduklarından cemiyetin hayatı gayet zayıftır. Fertlerin uyanık bulunduğu bu adi zamanlarda, cemiyet uykuya dalmış gibidir. Fakat, milletin hayatı büyük bir tehlike ve*

tehdit olunduğu, cemiyet büyük bir hamle ile kendini kurtarmaya azmettiği galeyanlı dakikalarda, cemiyet bu derin uykudan birdenbire uyanır. Fertler bu esnada kendi menfaatlerini, şahsi arzularını, gailelerini unuturlar, hepsinin ruhunda yalnız müşterek bir heyecan, müşterek bir ihtiras hüküm sürer. (...) Demek ki bu galeyanlı anlarda fertler son derece fedakâr oluyorlar. Bundan başka, cumhura iştirak eden fertlerin ümitleri, azimleri, metanetleri de fevkalhad şiddet kazanır. Bu anlarda nice sakın adamlar kahramanlıkta, nice bedbinler nikbinlikte, nice me'yuslar ümidvarlıkta numune olmuşlardır. Bu anlarda umum ruhlarda sâri ve müstevli bir vecd vardır ki hepsini en tatlı saadet duygularına gark eder. İşte, insanların bu galeyanlı anlarda yaşadığı bu tatlı saadet hayatına mefkûre adı veriliyor. Demek ki mefkûre buhran zamanlarında, şiddetli bir halde yaşanan cemiyet hayatıdır. Başka vakitlerde, yaşanan hayatlar ise ferdi hayatlardır. Fertler tabiaten menfaatçi ve hodkâmdırlar. Cemiyet ise tab'an menfaatsiz ve fedakardır. Cemiyet hayatı yaşadıkları bu müstesna anlarda, fertler de cemiyet gibi menfaatsiz ve fedakâr olurlar. Mefkûrenin menfaatperestlikten, hodkâmlıktan uzaklaşmak suretindeki tecellisi bundandır. Fertler cemiyetin görünmeyen varlığını ancak bu müstesna anlarda seziyorlar, onun manevi mevcudiyetinden haberdar oluyorlar. O halde mefkûre cemiyetin ta kendisidir. Çünkü, cemiyet, onu terkip eden fertlerden değil, belki bu fertlerdeki müşterek duygulardan, müşterek vicdandan ibarettir.”

Gökalp'in yine aynı makalesine göre mefkûreler topluma ve zamana göre değişir, hatta değişmesi de iyi bir şeydir ve değişmesi gerekir (Gökalp, 1922: 3): "Halbuki, eski Yunanlıların, eski Romalıların, bugünkü Çinlilerin, dünkü Rusların, bugünkü Rusların, kurun-u vüstadaki Avrupalıların, şimdiki Avrupalıların mefkûreleri büsbütün başkadır. Kıymetler de bu mefkûrelere tabi olarak, her cemiyette, her devirde değişir. Mefkûrelerle kıymetlerin böyle değişmesi yalnız vaki değildir, aynı zamanda lazımdır da. Bu değişmeler insanların keyfine tabi değil, belki eşyanın tabiatından doğmadır.”

Ziya Gökalp'in Küçük Mecmua'da yazdığı "Tekâmül Mefkûresi" isimli yazısına göre toplumun tamamını tek bir paydada birleştirecek ortak bir mefkûre olmak zorundadır, çünkü toplum çıkarları ancak bu ortak duygularla geliştirilebilir. Ziya Bey

buna ‘milli mefkûre’ ismini verir. (Gökalp, 1922: 1): “*Millet, müşterek duygular, müşterek mefkûreler; bilhassa müşterek misaklar etrafında toplanan mütesanit bir zümredir. Her fert, kendi mihveri etrafında dönen ayrı bir alem olduğu halde, yirmi milyon ferdi kendi etrafında döndürerek hepsinden bir tek manzume-i şemsiye vücuda getiren bu müşterek mefkûre yahut müşterek misak değil midir? Milli mefkûremiz yokken, milli misakımız akdedilmeden evvel, biz şuurlu bir millet miydik? Şüphesiz ki hayır! O zaman, bir saray vardı, bir de onun raiyeleri vardı. Henüz milli bir şuurdan mahrum olan millet, onun raiyesi olduğu gibi, vatan da onun malikanesiydi. Biz hakiki bir millet gibi yaşamaya ancak milli misakımızın doğmasıyla başladık. Zaten beş on seneden beri gençlik arasında belirmeye çalışan milli mefkûremizin resmi ve siyasi bir kıymet alması da milli misakımızın doğmasıyla başladı.*”

Hem liberalizmi hem sosyalizmi eşit derecede eleştiren Gökalp’e göre idealist milliyetçilikle Osmanlı Devleti’ndeki loncaları ve modern Türkiye’deki meslek sınıflarını birleştirerek ortaya milli ve milliyetçi bir sınıf çıkarmak ve bu sınıflarla ekonomik kalkınma ve refahı sağlamak devletin temel görevi olmalıdır (Gökalp, 1976: 150): “*Eski devirde bu nevi esnaf teşkilatı nahiyevi bir mahiyeti haizdi. Yani her şehrin esnaf loncaları kendisine mahsustu. Nahiyevi iktisat devrinde, bu esnaf loncaları faydalı bir role maliktiler. Fakat nahiye iktisadı yerine, millet iktisadı kaim olunca, bu loncalar muzır bir mahiyet iktisap ettiler. Çünkü, nahiye iktisadı devrinde nahiyevi loncalar normaldi. Milli iktisat devrinde ise ancak milli loncalar faydalı olabilirlerdi, işte, bu sebepten dolayıdır ki bugün eski esnaf loncalarım idameye çalışmak doğru değildir. Onları yıkarak, yerlerine merkezleri devlet merkezinde olmak üzere milli loncalar yapıp ikame etmelidir.*”

Meşrutiyette Alman devlet modeline özenen İttihatçılar, bu model benimsenerek adımları birebir izlenerek uygulanırsa Türkiye için ulusal devlet yolunun açılacağına inanırlar (Toprak, 1995: 15). İttihat ve Terakki Cemiyeti mensuplarından biri olan ve milli iktisat modelini benimseyen Almanların ekonomik kalkınmasını gören Ziya Bey de ülkenin kalkınabilmesinin yolunun mutlaka Türklere özgü bir milli iktisat politikasından geçtiğini söyler. Ziya Gökalp’e göre Türkçülük sorununu çözebilmek için Almanlar gibi sırasıyla harsi birlik, iktisadi birlik ve siyasi

birlik olmak üzere üç aşamadan geçmek gerekir. Gökalp Yeni Mecmua’da neşrettiği “Türkçülük ve Türkiyecilik” isimli makalede bunu şöyle izah eder (Gökalp, 1918: 482): “(...) Almanlar da milli ittihadı harsi birlikle çalışmakla başladılar. Almanlarda harsi birlik vücuda geldikten sonra “iktisadi birlik” mefkûresi doğdu. Friedrich List’in mücadelesiyle (Zollverein)’nli verilen gümrük ittihadının vücuda gelmesi, iktisadi birliğin tahkiki dimecti. Bismarck himmetiyle de siyasi birlik husule gelince Alman ittihatçılığı tam oldu. İhtimas ki bizde de istikbalde Türkiyeciliğin iktisadi ve siyasi merhaleleri başlayacaktır. Fakat bugün Türkiyeciliğin yegâne gayesi harsi birlikten ibarettir.”

Ziya Gökalp’in iktisadi yazıları incelendiğinde tüm bu iktisadi yaklaşımlarında etkilendiği iki kaynaktan biri Fransız solidarist görüş, bir diğeri ise yukarıda bahsi geçen makalede örnek alınmasını belirttiği, Alman ekonomik sisteminin ortaya çıkmasındaki en büyük etken olan Alman iktisatçı Friedrich List’in savunduğu milli sistem olduğu görülmektedir.

2.2.1. Friedrich List ve Milliyetçi İktisat Sistemi

Friedrich List, 1789 yılında Almanya’da doğmuş, Almanya Tübingen Üniversitesi’nde hukuk eğitimi almış, yine aynı üniversitede profesör olarak görev yapmıştır. Akademik kimliğinin yanı sıra, Alman Ticaret ve Sanayi Derneği’ni kurarak bu dernek aracılığıyla şiddetli bir şekilde “Zollverein (gümrük birliği)” fikrini savunarak, toplumu etkisi altına almaya başlamıştır. Dönemin iktidarına göre ileri görüşlü olması ve iktidarın bu tarzda reformlara karşı çıkması nedeniyle, savunduğu gümrük birliği fikrinin de devlet görüşlerine ters düşmesiyle, profesörlük görevinden zorla istifa ettirilmiştir. Fakat bu istifayla yetinmeyen yönetim tarafından, “devlet yönetiminde köklü değişiklikler yapılması” ile ilgili görüşlerini neşrettiği yazılar gerekçesiyle hapse atılmıştır. Amerika’ya gideceği yönünde kesin garanti vermesi şartıyla serbest bırakılmış, 3 yıl süren mahkumiyetinin ardından Amerika’ya taşınmış orada geçirdiği yıllar iktisadi görüşlerinin gelişimine katkı sunmuştur. “Korumacı Ekonomi” ve “Bebek Endüstriler”³⁵ tezlerinin gelişimi buradaki deneyimlerinin bir

³⁵ Yeni kurulan sanayilerin uluslararası pazarda rekabet gücü elde edene kadar devlet eli ile kota ve gümrük politikaları gibi yöntemlerle korunmasıdır. Alexander Hamilton tarafından ortaya atılan,

sonucudur. Amerika'dan sonra Almanya'ya geri dönen List'in savunmaya devam ettiği görüşleri burada yine değer görmeyince Fransa'ya taşınmıştır. 1834 yılında Alman eyaletleri arasında kurulan ve Alman Birliği'ne önyak olan Zollverein (Alman Devletleri Gümrük Birliği) fikrinin kurucusu rolündedir (Yıldız, 2013: 41-58). En önemli eseri olarak görülen, Türkçeye "Siyasi Ekonomide Milli Sistem" ve "Politik İktisadın Milli Sistemi" olarak çevrilen "The National System of Political Economy" isimli kitabını 1841 yılında yayınlayan List (Zohrap, 2022: 34), 1846 yılında intihar ederek hayatına son vermiştir Friedrich List'in bu kitabı gelişmemiş, sanayileşmeyi başaramamış, kendi sermaye sınıfını oluşturamamış, gelişmiş sömürgeci devletler tarafından abluka altına alınmış devletlerdeki fikir insanlarının özellikle dikkatle okuduğu ve fikir sahibi olduğu bir kitap olarak bilinmektedir (Sağlam, 2004: 74).

Friedrich List ekonomide devleti ikinci plana atarak bireye aşırı önem veren, toplumu değil bireyi ön planda tutan Adam Smith ve klasikleri eleştirir. Çünkü ona göre her milletin kendi eğitim, ahlak, kültür, sahip olduğu üretim faktörleri, din ve yasa faktörleri gibi sosyal ve kültürel yapısı farklı olduğundan, gelişmişlik seviyesi de farklı olacaktır. Bu durum her ülkenin liberalizmden sağlayacağı faydayı değiştirir. Sanayileşen ve gelişen ülkeler için liberalizm bulunmaz bir nimet iken, serbest ticaret sanayileşemeyen ülkelerin aleyhinedir. List'e göre, klasiklerin savunduğu gibi sınırlı devlet ilkesi geçersizdir, devlet kutsaldır ve devlet olmadan birey olamaz, çünkü devletin gücüyle toplumun gücü doğru orantıda ilerler. Bu nedenle toplumsal düzeni sağlayabilmek için devlet elinde tuttuğu her türlü yetkiyi kullanmaya muktedirdir (Ersoy, 2008: 397).

Klasiklerin aksine List'e göre, her milletin kendi ekonomisi, tarihi, ahlakı, örf ve adetleri gibi kavramlar o toplumun kendi özelliklerini meydana getirir ve bu özelliklerin sonucu olarak her millet kendi tarihi sürecini oluşturarak gelişimini tamamlar. List'e göre bu süreçlerden geçen iktisadi faaliyetlerin niteliğine göre gelişme sürecinde beş aşama vardır; birinci aşama olan vahşet (avcılık) aşamasında insanlar en ilkel halleriyle sadece avcılık ve toplayıcılıkla hayatlarını devam ettirir,

korumacı ve müdahaleci bir dış ticaret politikasının bariz örneği olan bu yaklaşım Friedrich List tarafından geliştirilmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Aykut KİBRİTÇİOĞLU (1996). Friedrich List'in Bebek Endüstriler Tezi. Munich Personal RePEc Archive, MPRA Paper No: 2549, s.49-81.

ikinci aşama olan çobanlık aşamasında insanlar hayvanları yetiştirir, evcilleştirir ve onları kendi yararlarına uygun olarak kullanırlar, üçüncü aşama olan toprağa yerleşme ile beraber tarım aşamasında insanlar yerleşik yaşama geçerler ve toprağı ekip dikerek yaşamlarını devam ettirirler, dördüncü aşama olan tarım ve sanayi aşamasında insanlar tarımla sanayiye birleştirerek üretimde verimliliğı ve sürekliliğı sağlarlar, beşinci ve son aşama olan tarım, sanayi ve ticaret aşamasında ise bir önceki aşamadaki üretimde verimliliğın ve sürekliliğın sonucu olarak ortaya çıkan bütün ürünleri, ticaret kanalına aktararak ticaretlerini artırırılar (Ülgener, 2006: 439). List'e göre iktisadi gelişmişliğın en ileri aşaması olan beşinci aşamaya gelen ülke, uluslararası ticarete söz sahibi olur ve etkin bir ülke konumuna gelebilir. List ekonomik olarak Almanya'yı dördüncü, İngiltere'yi ise beşinci aşamada görür (Ersoy, 2008: 398).

Friedrich List görüşünün temeli dış rekabeti ekarte etmek üzerinde şekillenir. O'na göre ekonomiyi geliştirebilmek için gerekli olan iki şey iç ekonomide liberalizmi, dış ekonomide ise müdahaleci bir yaklaşımı desteklemektir (Özğüven, 2001: 129).

Klasik liberallerin serbest ticaret ilkesine karşı olan List, korumacı ekonomi politikalarını savunur. Fakat burada unutulmamalıdır ki, List'in savunduğı devlet müdahalesi sürekli bir müdahale değildir. Gümrük politikaları dördüncü basamakta olan ülkeler için gereklidir ve gelişmek için tek başına yeterli değildir. Gümrük politikaları; alt yapı, eğitim ve hukuk düzenlemeleriyle desteklenmek zorundadır (Kibritçioğlu, 1996: 58-59). Beşinci aşamada olan ülkeler için müdahale gerekli değildir, aksine bu ekonomilerde ticaretin serbest olması yararlı bile olabilir. O'na göre, Almanya'nın en gelişmiş ülke konumunda olan İngiltere'nin seviyesine çıkabilmesi için, korumacı politikalara önem vermesi gerekmektedir, çünkü ekonomik özgürlüğü sınırlayan ve ekonomiyi dışa bağımlı yapan serbest ticaret, gelişmekte olan ülkeler için uygun değildir. Yukarıda da bahsedildiğı üzere, iktisadi gelişme süreçlerini beş aşama şeklinde inceleyen List, dördüncü aşamayı tamamlayamamış devletler için, ithal olarak gelecek ürünlerin gümrük fiyatlarının yükseltilerek ithalatı azaltmalarını, ithal malların yerine üretimi artırarak yerli üretim mallarını koymalarını önerir. Çünkü bu olmadan ekonomik özgürlüklerini kazanmaları ve bir sonraki aşamaya geçmeleri imkansızdır. İşte tam bu noktada Friedrich List'in "Bebek Endüstriler (infant

industry)” tezi devreye girer. Korumacı politika uygulayan ekonomilerde iç piyasa ürünlerinin fiyatlarının artması kaçınılmazdır, fakat bu durum karşısında zamanla üretimin artmasıyla artan talebe yetişilecek ve gelişen teknoloji ile hem sanayi ürünlerinde hem de tarım ürünlerinde üretim artacak ve fiyatlar düşecektir. Böylece kendi kendine yetebilen ülke bir üst seviyeye çıkabilecektir. List işte bu durumdaki sanayi aşamasını tamamlayamamış ülkelere “bebek endüstriler” adını vermektedir. (Ersoy, 2008: 398-399).

Ülkelerin gelişim sürecini etkileyen pek çok faktör vardır (tarihsel süreç, coğrafi konum, iklim, yaşam tarzı vb.). Ülkeden ülkeye göre değişen bu faktörler nedeniyle kalkınmak ve sanayileşmek için belirlenecek politikalar da farklı olmalıdır. List’e göre en azından rekabet gücünü eşitlemek için gümrük vergileri ve gümrük duvarları gibi araçlar kullanılmalıdır. List buna “Terbiye Edici Gümrük Koruması Kuramı” adı verir, ancak bu araçlar yoluyla yapılacak uygulama sayesinde sanayileşme belirli bir seviyeye getirilerek serbest ticaret yapılabileceğini savunur (Özgüven, 2001: 129). 1879 yılından itibaren koruyucu gümrük politikalarını uygulayan Almanya kendi yerli sanayisini koruyarak sanayisini geliştirmiş ve yerli sermaye ile kurulan şirketleri uluslararası pazarlarda rekabet edebilecek seviyeye getirebilmiştir (Ortaylı, 2020: 34-35).

Almanya’nın iktisadi bağımsızlığının temelini oluşturan iktisadi milliyetçilik yaklaşımı, korumacı gümrük birliği, Almanya eyaletleri arasında kurulan demir yolları ile ulusal pazar sınırlarının sağlamaştırılması ve bu sayede ulusal sanayinin kurulmasına olanak veren atılımlarla yükselişe geçen Almanya, dikkatleri üzerine çekmekte idi. Milli ekonomi sisteminin mucidi olarak görülen List’in fikirlerini uygulayarak, yaklaşık 50 yıl gibi kısa bir sürede sanayileşme aşamasına gelen ve ekonomik bağımsızlığını kazanan Almanya modeli, Türk fikir adamları tarafından dikkatle izlenmekte, dönemin dergi ve gazetelerinde bu durumdan övgüyle bahsedilmekteydi. Almanya’nın iktisatta milliyetçi yaklaşımı, İttihat ve Terakki için kapitülasyonların külfetinden kurtulmak ve odak noktasını Osmanlı coğrafyasının oluşturacağı bir pazar meydana getirmek için ilham kaynağı olmuştur (Akkuş, 2008: 122).

Almanya'nın, List'in önerdiği fikirlerle sanayileşme ve kalkınma atılımı gerçekleştirmiş olması Osmanlı aydınlarının dikkatini çekmiştir. Friedrich List'in "Milli İktisat Sistemi"ni odak noktasına alan kişilerin başında da Ziya Gökalp gelmiştir.

2.2.2. Ziya Gökalp ve Milli İktisat

Ziya Gökalp iktisadı tanımlarken, onu hem bir ilim olarak hem de sanatsal yönüyle ele alır. İktisadiyat Mecmuası'nda yazmış olduğu "Millet Nedir, Milli İktisat Neden İbarettir? II" başlıklı yazısında yapmış olduğu tanım şu şekildedir (Gökalp, 1916: 1): “ *“İktisat” kelimesi, aynı zamanda, hem bir “ilim” in (Science économique), hem de bir “sanat”ın ismidir. İktisat ilmi, muhtelif kavimlerde cereyan eden iktisadi hadiseleri şey'i (objectif) bir surette tetkik, tasnif ve umumi bir mücerret enmûzecele ircâ' ettikten sonra bu enmûzecelelerin tâbi buldukları tabii kanunları meydana çıkarır. İktisat sanatı (Art économique), iktisat ilminin keşfettiği hakikatlere istinat ederek kavimlerin iktisadi hayatını tanzim yahut istikmâl suretinde sırf ilmi bir gaye takip eder. “Milli iktisat” tabiri iktisat ilmiyle iktisat sanatında başka başka manalara delâlet eder. İktisat ilmine nazaran “milli iktisat”, kavimlerin maruz bulunduğu “iktisadi tekâmül” ün tabii ve zaruri olarak vasıl olduğu bir safha (Phase)'dan, tabir-i âharla iktisadi hayatın bir “enmûzec”inden ibarettir.”*

Ziya Gökalp'e göre milli iktisat sadece sanayileşme ve kalkınma aracı olarak değil aynı zamanda “milli devlet” olmanın da bir aracıdır. Millet ve iktisat kavramlarını kaynaştırarak ortaya çıkan milli iktisat kavramının nasıl hayat bulacağını, Ziya Gökalp İktisadiyat Mecmuası'ndaki “Millet Nedir? Milli İktisat Neden İbarettir?” başlıklı makalesinde kendi diliyle şu şekilde anlatılır (Gökalp, 1916: 3): “*Her kavim millet olmaya çalışan bir milliyettir. Türk milliyeti, bir millet olmak için ne yapmalı ? Türklerin “Türkiya” namında bir devletleri vardır ki hâkim olduğu buk'a dahilinde diğer kavimlerde mevcuttur. Türkiya Türkleri'nin dinleri bütün İslam kavimleriyle, lisanları bütün Türk şubeleriyle müşterektir. Ma' şer itibariyle hariçle iki türlü iştiraki olan bu cemiyetin camia itibarıyla da Avrupa medeniyetiyle irtibatı vardır. O halde Türkiya Türkleri bir taraftan hariçteki Türkleri kendi devletleri dahiline almaya diğer taraftan İslamiyet'i milli lisana nakletmeye çalışmak ve aynı zamanda iş bölümü*

nokta-i nazarında Avrupa milletleri gibi müstakil bir camia mahiyetini almak vazifesiyle mükelleftir. İşte ancak bu terakki merhalelerini geçtikten sonradır ki beynelmilel medeniyetlerin tesirinden kurtularak “milli bir harsa” malik olabilir. Türkleri bir camia haline getirecek ve Türk harsının teşekkülünü temin edecek amillerden biri de “milli iktisat”tır”.

İktisadiyat Mecmuası’nda neşrettiği “Türklerde Milli İktisat Devreleri” başlıklı yazısında yaptığı milli iktisat tanımını ise şu şekildedir (Gökalp, 1917: 1): “*Milli iktisat bir cemiyette iktisadi müesseselerin bir tesanüd husule getirecek surette birbirine merbud bulunması demektir.*”

Ziya Gökalp’in iktisat modeli aile iktisadı, şehir iktisadı ve milli iktisat olmak üzere üç aşamadan oluşur. İktisadiyat Mecmuası’nda yazmış olduğu “Millet Nedir, Milli İktisat Neden İbarettir? II” başlıklı yazısında iktisadi hayatın safhalarını şöyle aktarır (Gökalp, 1916: 1-2): “*İktisadi hayat’ın başlıca üç enmûzeci vardır: Aile iktisadı, şehir iktisadı, milli iktisat. Bu enmûzeçler, içtimai tekâmülün mutevâli devrelerinde tezahür ettikleri için, aynı zamanda içtimai tekâmülün üç müteakip safhasını irae ederler. (...) 1) Aile iktisadı (Economic domestique): Burada "aile" den maksat istihsâl ve istihlâkte müşterek olan, yani aralarında ilmi manasıyla "mübadele" fiili mevcut olmayan fertlerden mürekkep bir zümredir. (...) 2) Şehir iktisadı (Economic urbaine): Bu devirde, mübadele doğrudan doğruya vasıtasızdır. Arada tüccar sınıfı yoktu. Şehir iktisadı, aile iktisadının tekâmüle uğraması ile teşekkül ettiği halde, ondan çok ayrılmış değildir. İstihsâl ile istihlâk burada da tamamıyla temas halindedir. Emvalin tedavülü, sermaye, teşebbüs, muasır manasıyla gayr-ı menkul ve menkul emvalin itibari gibi müesseseler henüz mevcut değildir. Yalnız asri iktisadın iki müessesesi teşekkül etmiştir: Emlâk iradı ve ücret. (...) 3) Milli iktisat (Economic nationale): Bu enmûzecin iki devresi vardır. Birinci devirde milli istihsâl milli istihlâke tamamıyla tekabül ederek milleti iktisaden kendi kendine kifayet edecek bir hale getirir. İkinci devirde inkisâm-ı servet âdilâne bir şekil alarak bütün efrâd-ı millet, medeniyetin feyizlerinden mütene’ini olmaya başlar.”*

Yukarıda bahsi geçen yazının tamamı incelendiğinde iktisadi hayatı oluşturan üç örnek şu şekilde açıklanmıştır (Gökalp, 1916 :1-2):

- Aile iktisadında aile kavramı geniş anlamda kullanılmıştır. Aileden kasıt üretim ve tüketimde ortak olanlardır. Yani aile, üretici ve tüketici arasında para karşılığında “alışveriş ve değişim” kavramı olmayan topluluklardan oluşur. Bu aşamada para sadece tasarruf veya değer ölçüsü olarak kullanıldığı için ücret ve fiyat kavramları yoktur. Topluluktakiler kendi kendilerine yeterler, yapılacak tüm işler imece usulüyle yapıldığı için küçük ölçekli de olsa iş bölümü görülür.
- Şehir iktisadında alışveriş, üretici ve tüketici arasında direkt olarak, üretici ve tüketici dışında aralarında bir aracı olmadan yapılır. Şehri bir pazar yeri olarak gören ve üretim yapan köylüler tüm mallarını şehre getirir, ihtiyacı olan tüketici de doğrudan buradan ,ihtiyacını karşılar. Bu aşamada az da olsa yabancı girişimci de bulunmasına rağmen, bu yabancılar yerli halk tarafından ikinci plana atılarak mesafeli davranılır. Dolayısıyla şehir iktisadında para karşılığında alışveriş mevcutken, üretici ve tüketici arasında bir tüccar sınıfı mevcut değildir.
- Milli iktisatta ise bu aşamaları gerçekleştirebilmek için iki evre vardır. Bu evrelerden ilkinde yoğun bir tasarruf süreci vardır. Tüm bu tasarruflar gelir dağılımı gözetilmeden, üretimde artışı sağlayabilmek amacıyla yatırımlara aktarılarak, üretimin ihtiyacı karşılanacaktır. İkinci evre ise herkesin tüm imkanlardan eşit oranda yararlandığı ve servetin adil bir şekilde dağıtılacağı sosyal devletin kurulmasıdır.

Bu aşamaları birbirinden tamamen ayrı düşünmek mümkün değildir. Her aşama bir önceki aşamayı besler. Yani şehir iktisadı olan yerde aile iktisadından da bahsetmek mümkünken, milli iktisadın olduğu yerde hem aile iktisadı hem de şehir iktisadının izlerini görmek mümkündür (Gökalp, 1916: 1-2).

1908 yılından itibaren İkinci Meşrutiyet ile beraber İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin aklında oluşan milli iktisat fikri, ancak 1914 yılında yaşanan Birinci Dünya Savaşı'nın sonucunda ağırlaşan koşullarla beraber uygulama aşamasına geçirilebilmiştir. İttihatçılar bu aşamada gayrimüslimlerin ve yabancı sermayedarların ticaret gücünü kırmak amacıyla onları saf dışı bırakarak milli burjuva oluşturmak

istemişler, bu amaçla Müslüman Türk halkını ticaret ve girişimcilikte desteklemiş, onları devlet eliyle kayırarak milli şirketler kurmalarını sağlamışlardır. (Toprak, 2017: 84). Fiyatın serbest bırakılması halinde üretim-tüketim dengesizliğinin kendiliğinden çözüleceğini savunan klasik iktisat kuramının savaş döneminde etkili olmadığı gözlenmiştir. Birinci Dünya Savaşı'nda yaşanan deneyim nedeniyle artık bu konuya temkinli yaklaşılmıştır. Çözüm olarak üretilen ürünler yoluyla haksız kazançlara yol açmayacak şekilde öncelikle ordunun ve halkın temel düzeyde beslenmesi sağlanacak, daha sonra dışa bağımlı olmadan gelecekte üretim devamlılığını sağlayacak şekilde yatırıma aktarılacaktır. Bunun da ancak devlet eliyle olacağının farkına varan yöneticiler, devleti en güçlü aktör haline getirmeye çabalamışlardır. Müdahale ihtiyacı hissedildiğinde yani “sadece gerekli olduğunda” kullanılmak üzere devlet, üretim yapma, çalışma koşullarını düzenleme, fiyat belirleme, üretim araçlarına, hammadde ve diğer girdilere el koyma, bazı ürünlerin tüketimini yasaklama gibi yetkilere sahip olabilecektir (Tekeli ve İlkin, 2016: 84-85).

Birinci Dünya Savaşı sırasında halk ürün bulmakta zorlanırken ülke içinde “Harp Zenginleri” adında bir sınıf ortaya çıkmıştır. Fakat daha sonraları milli burjuvaziye oluşturabilmek için bu sınıfın desteklendiği görülmüştür. Fakat buradaki tek şart kazançlarını meşru yoldan elde etmeleridir (Ülken, 1992: 331). Savaş sırasında ticari faaliyetlerine devam ederek haksız kazançlar elde ederek servetlerini artıran bazı kişiler ortaya çıkmıştır. Bu kişilerin oluşturduğu yeni toplumsal sınıf harp zenginleri olarak adlandırılır. Savaş esnasında bu kişilerin ortaya çıkması ve diğer vatandaşlar yokluk içinde savaşıırken bu kişilerin servetlerini artırarak lüks yaşantı içinde olmaları toplumsal açıdan zararlı görülmüştür. Bireysel kazanç sağlarken toplum menfaatinin gözetilmemesi sonucunda elde edilen bu kazançlar, sosyal eşitlik ve adalet ilkelerine aykırı olarak görülmüştür (İn, 2019: 60-61). Savaşla beraber iktisadi açıdan Türkleri yükseltecek ve burjuva sınıfı oluşturacak politikaların uygulanması da kaçınılmaz olmuştur. Bunun için de kontrolünün devlette veya Müslüman-Türklerde olacağı bir endüstri oluşturmak amaçlanmıştır (Ülken, 1992: 393). Birinci Dünya Savaşı'nda gıda krizi ve her ülkenin savaş politikaları gereği dış ticaretin zorlaşması hatta çökmesi gibi nedenlerle temel tüketim mallarında yeterli üretimi yaparak kendi kendine yetebilen,

kendi ihtiyaçlarını karşılayabilen bir ülke olmak için politikalar belirlenmiştir (Tekeli ve İlkin, 2014: 20).

Uluslararası pazarlardaki serbestlik nedeniyle dış ticaretteki tüm alanlarda ve denetim noktalarında yabancıların ağırlıklı olmasından rahatsız olan İttihat ve Terakki Cemiyeti ilk olarak küçük esnafın sorunlarına çare bulabilmek amacıyla kooperatif kurmuş, ikinci olarak da Müslüman-Türk tüccar sınıfı oluşturmaya çalışmıştır. Osmanlı Devleti'nin son döneminde başlayan bu çabalar Cumhuriyet'in ilk yıllarında da devam etmiştir (Tekeli ve İlkin, 2016: 87).

İkinci Meşrutiyet ile beraber milliyetçiliğin en önemli savunucularından olan Ziya Gökalp için Milliyetçiliğin iki temel unsuru Müslüman ve Türk olmaktadır. Meşrutiyet'in ilk yıllarında halkı bir arada tutmak için Osmanlıcılık akımını da destekleyen Gökalp daha sonra bu desteğinden vazgeçmiştir. Çünkü ona göre çağdaş bir İslam Türklüğü oluşturmak için bu akımlarda sınırların kesin olarak ayrılarak benimsenmesi gerekmektedir. Gökalp bu durumu Türk Yurdu Mecmuası'nda yazmış olduğu "Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak 2" isimli yazısında şöyle aktarır (Gökalp, 1913: 337): "*O halde her birinin nüfuz dairelerini tayin ederek bu üç gayenin üçünü de kabul etmeliyiz; yahut, daha doğrusu, bunların, bir ihtiyacın üç muhtelif noktadan görülmüş safhaları olduğunu anlayarak (muâsır bir İslâm Türklüğü) ibda' etmeliyiz.*"

Ziya Gökalp'in hedeflediği milli iktisatta farklı etnik unsurlara yer yoktur. O'na göre milli iktisat ancak aynı etnik kökene sahip insanlar arasında kurulabilir. Çünkü farklı unsurların bir araya gelerek oluşturduğu topluluk, birbirinin sırtından geçinmeye çalışan bir topluluktan öteye gidemeyecek ve bir menfaat ilişkisi ortaya çıkacaktır. Gökalp, yaşadığı dönemde hali hazırda mevcut olan Müslüman Türklerin asker ve memuriyet dışında başka bir işle ilgilenmezken, gayrimüslim ve gayri Türklerin sanatkâr ve tüccar olarak para kazanmalarını ve bu iki sınıf arasında asla bir ortak payda-ortak vicdan olamayacağını ortaya koyarak, gerçek bir milli iktisadın ortak vicdana ve aynı etnik kökene sahip toplumla mümkün olabileceğini belirtir. "Millet Nedir, Milli İktisat Neden İbarettir? II" başlıklı yazısında bu durumu şöyle aktarır (Gökalp, 1916: 2): "*Bazı kavimlerde idari bir merkezîyet teessüs ettiği halde, siyasi ve*

içtimai bir merkezîyet mevcut olmaz. Bu enmûzece mensup olan bir kavim asri bir devlet (Etat moderne) mahiyetini alamayarak bir 'cemaatler müttehidesi' vaziyetinde kalır. Böyle bir memlekette, her cemaat ayrı bir taife (caste) şeklini aldığından hakiki manasıyla 'iş bölümü' teessüs edemez. Çünkü iş bölümü, ancak müşterek duygulara malik bir zümre dahilinde vücut bulur. Müşterek bir vicdana malik olmayan cemaatler arasındaki iş ayrılığı ancak bir tufeyliyyet-i mütekabile (parasitisme mutuel)'den ibarettir. Böyle bir memlekette istihsâl heyetiyle istihlâk heyeti birbirine tekabül etmiş bir vaziyette bulunamaz. Binaenaleyh bazı kavimler zahiren 'millet' haline geldikleri halde, henüz 'milli iktisat' safhasına dahil olmamış bulunurlar."

Türk halkının ekonomik olarak kalkınmadığı ile ilgili görüşlerini paylaştığı yazılarından bir diğeri de "Türkçülüğün Esasları" isimli eseridir (Gökalp, 1976: 76): "*(...) Türkler, Osmanlı İmparatorluğu'nun müessesesi iken, bu câmianın vücuda getirdiği feodalizm içinde (reaya) halini aldılar. Aynı zamanda, hayatlarını câmiaya asker ve jandarma vazifelerini ifa etmekle geçirdiklerinden, irfanca ve iktisatça yükselmeğe vakit bulamadılar. Diğer kavimler, Osmanlı camiasından irfanlı, medeniyetli, ve zengin bir halde ayrılırken, zavallı Türkler ellerinde kırık bir kılıçla eski bir sapandan başka bir mirasa nâil olamadılar."*

Aynı düşünceleri "Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak 2" başlıklı yazısında da ele alan Gökalp bunun çözümünü de aynı yazısında gösterir (Gökalp, 1913: 333-334): "*(...) Anadolu'da bile halk, yahut ahali suretinde bir Türklük kalmadı; Türkler memur ve rençber sınıflarına inhisar ettiler. Memurlar da bir nevi zihnî rençberler demek olduğu için, Türklük içtimâî manasıyla rençberlik demek oldu. (...) Memurların ise istihsal ile hiçbir alâkaları yoktur. Halbuki zihnî melekelerin, irade ve seciyenin inkişaf ve tekâmülü sanayi, imalat gibi faal meşgalelerle, ticaret ve serbest sınıflar gibi iktirâhî hırfetlerle husule gelir. Bundan dolayıdır ki köylü ve memur sınıflarına inhisar eden bir kavimden teşkilât yapmak iktidarı münselip olur. (...) Memleketimizde kuvvetli bir hükümet teessüs edememesi, Türklerin iktisadî sınıflardan mahrumiyeti yüzündendir. Hangi millette hükümet iktisadî sınıflara istinat ederse, orada hükümet gayet kuvvetli olur; çünkü tüccar, sanatkâr, iş adamı sırf kendi faydası için hükümetin kuvvetli olmasını ister. Hangi memlekette hükümet, memurlar sınıfına*

istinat ederse, orada hükümet daima zayıftır; çünkü ma'zûl memurlar iş başına geçmek, mansup memurlar daha yüksek bir mevkiye yükselmek için daima mevcut hükümeti düşürmeye çalışırlar. Millî mefkûreden mahrumiyet Türkleri millî iktisadiyattan mahrum ettiği gibi, lisanın sadeleşmesine, bedii sanatlarda millî üslûpların tekevvün etmesine de mâni olmuştur. Bunlardan başka, millî bir mefkûre olmadığı için Türk ahlakı da ferdî ve ailevî bir şekilde kalmış, teavün, hamiyet ve fedakârlık hisleri aile, köy ve kasaba muhitlerini aşamamıştır. Millet mefkûresi çok vâsi, aile mefkûresi çok dar olduğu için Türk ruhu isar ve feragat hislerine istinat yeri olacak zî-hayat ve şedit ahlâkî bir ruhiyete yabancı kalmıştır. İktisadî, dinî ve siyasî müesseselerimizin inhilâli bunun neticeleridir.”

Ülkeyi yönetenlerin arkalarında güçlü bir iktisadi sınıf olduğu müddetçe kendilerine de güçlü ve başarılı bir konum elde edebileceği unutulmamalıdır. Çünkü tüccar, iş adamı gibi kimseler kendi çıkarları ve menfaatlerini destekleyebilmek için hükümetin de güçlü bir konumda olmasını isterken, memurlar için bu düşünce geçerli değildir. Çünkü görevde olmayan memurlar göreve gelebilmek, görevdeki memurlar da yükselerek bir üst kademeye geçebilmek için mevcut hükümetin politikasına ters düşen durumların içine girebilmekte, hatta bu durum hükümeti düşürmeye kadar varabilmektedir (Toprak, 1995: 19). Buradan yola çıkarak yukarıda fikirlerini paylaştığımız Ziya Gökalp'e göre Müslüman Türkler sadece askerlik, memuriyet ve çiftçilik yapmakla kalmadan, ticaretten bankacılığa ve sanayiciliğe kadar ekonomik hayattaki her sınıfa girmeli, kendi içinde bir “Türk sermayedar burjuva sınıfı” oluşturmalı, maddi üretime katılmalı ve milli iktisadı kurarak iktisadi sınıflardan mahrum kalan Türkleri güçlü ülkelerin vatandaşlarına benzer bir konuma getirmelidir.

Ziya Gökalp milli iktisadı savunurken Avrupa'daki gelişmelerden ve özellikle sanayileşmenin artmasından çok etkilenmiştir. 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Avrupa'da ortaya çıkan milli devlet olma tartışmalarıyla beraber büyük devletler yıkılmaya ve milli devletler oluşmaya başlamıştır. Avrupa'daki bu gelişmelerin etkileri 20. yüzyıldan itibaren Osmanlı Devleti'nde de görülmüş ve milli devlet olma noktasında fikirler ortaya atılmıştır. Özellikle Ziya Gökalp'in ateşli bir şekilde

savunduğu bu fikirler, 1914-1918 yılları arasında İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin uyguladığı milli iktisat politikalarının da temelini oluşturmuştur (Vayni, 2012: 37).

İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin yönetimdeki ilk yıllarında serbest dış ticaret ilkesini benimsemesi sonucunda, zamanın birçok dergisinde savunulan liberalizm yanlısı düşünceleri kırmak için Ziya Gökalp İktisadiyat Mecmuası'nın yayın hayatına girişine yardımcı olmuş, bu mecmua milli iktisadın anlatıldığı ve devlet himayesini savunan yazıların yazıldığı bir yayın organı haline gelmiştir. Gökalp'e göre devlet toplumda meydana gelebilecek olan tüm problemleri önleme, ortaya çıkan sorunları da bastırma ve yatıştırma gücüne sahip olan bir otoritedir. İktisadiyat Mecmuası'nda yazmış olduğu "Millet Nedir, Milli İktisat Neden İbarettir?" başlıklı yazısında bu durumu şöyle anlatır (Gökalp, 1916: 3): "*Devlet, hududu muayyen bir buk'a (Territoire) ile maddi kuvve-i müeyyideye malik bir hukuki manzumedde tecelli eder.*"

Gökalp'in milli ekonomiyi oluşturmak için çözüm önerileri gayet açıktır. O'na göre kesinlikle bireysel servet birikimi yapılmadan servetin toplumsal çıkarlar için kullanılması gerektiğini anlamak ve kapitalizm ve sosyalizmin olmadığı bir milli piyasa oluşturmak, sınıfsal çatışmalar olmadan refaha ulaşmanın tek yoludur. Her alanda milliyetçilik fikrini savunan Ziya Gökalp, zamanının gözde düşünürü olarak gördüğü Alman iktisatçı Friedrich List'in fikirlerini yakından takip eder ve onun Almanya için gerçekleştirdiği atılımın aynısını Türk devletinin de kalkınması için gerçekleştirmeye çalışır.

Almanya'da yaşanan sanayi atılımını ve ekonominin hızla gelişip kalkındığını hayranlıkla izleyen Gökalp, İktisadiyat Mecmuası'ndaki "Türklerde Milli İktisat Devreleri" başlıklı yazısında bu durumu şöyle ifade eder (Gökalp, 1917: 4) "*Almanya'da milletin mizacın muvafık bir milli iktisat teşkilâtı olduğu içindir ki orada harp zamanında birçok iktisadi güçlüklerle dâhiyane çareler bulunabildi. Türkiye'nin istikbali milli iktisattaki derece-i muvaffakiyetine tabiidir.*"

Ziya Gökalp, "Türkçülüğün Esasları" isimli eserinde Almanya'da gerçekleşen kalkınmayı, kendisini etkileyen bir başka düşünür olan Durkheim'in de hayranlıkla izlediğini fakat milli bir gaye olmadan milli iktisadın doğamayacağını belirtir (Gökalp,

1976: 74): “(...) Millî iktisadiyat, ticari bir spekülasyon vasıtası değil, ilmi bir mekteptir. Almanya’da bu mektebin müessisi Frederich List’tir. Durkheim List’in millî iktisat hakkındaki eserinde, “objektif usulde yazılmış, şe’niyete müstenit ilk iktisadiyat kitabı budur” diyor. Fakat, bu millî iktisadiyatın ilmi, her yerde millî mefkûreden evvel değil, sonra doğar.”.

Ziya Gökalp ilk başlarda orta sınıf Müslüman Türk sınıfının ortaya çıkması gerekliliğini savunurken daha sonra Tanzimat ile beraber bu düşünceleri değiştirmiş, iktisadi düzenin sağlanabilmesi için vakıflar, aşar vergisi, faizin yasak olması gibi geçmişten ve İslami geleneklerinden gelen bu uygulamaların kaldırılmasını savunmuştur. Gökalp’e göre Türkiye de tıpkı Almanya gibi gelişmek istiyorsa, Türkiye’de hali hazırda savunulan, ekonomide tüm devlet müdahalesini devre dışı bırakan, “bırakınız yapsınlar, bırakınız geçsinler” ilkesini savunan Manchester liberalizminin teorilerini reddetmelidir. Çünkü Türkiye bu görüşleri savunabilecek ve ihracat yapabilecek sanayiye sahip olmayan bir tarım ülkesidir. Gökalp’e göre Türkiye Almanya gibi sanayiye yatırım yapabilen çağdaş bir ülke konumuna gelmek istiyorsa, serbest ticaret uygulayarak kendini büyük sanayi ülkelerinin himayesi altına sokan Osmanlı’nın aksine, müdahaleci, yerli ve milli bir ekonomik düzeni benimsemelidir (Heyd, 2002: 150-151).

Birinci Dünya Savaşı’nın ardından ekonomide yaşanan olumsuzluklar İttihat ve Terakki Cemiyeti liderlerini Ziya Gökalp’in fikirlerini dikkate almaya zorlayınca savaşın ilk yıllarında kapitülasyonlar kaldırılmıştır. Bu sayede hükümet milli sanayi atılımı yapabilmek için gerekli gümrük tarifelerini değiştirebilme imkânını elde etmiştir. Milli iktisat politikaları dahilinde İtibar-ı Milli Bankası’nın kurulması, Ankara’ya demir yolu yapılması, milli istikraz tahvillerinin çıkartılması gibi adımlar atılsa da Gökalp bir adım daha ileri giderek Milli İktisat Nezareti³⁶’nin kurulması gerektiğinden de bahsetmiştir. Gökalp’in hayalindeki bu bakanlık gümrük, liman ve demir yollarını denetleyecek, kurulacak Milli Banka’yı teftiş edecek, işçi-işveren,

³⁶ Milli İktisat Nezareti tüm ekonomik adımları izleyebilecek, iktisadi hayatı düzenleyecek bir bakanlığın kurulması gerekliliğinden ortaya çıkmıştır. Konu ile ilgili ilerleyen bölümlerde bilgi verilecektir.

kadın ve çocuk haklarını kapsayacak şekilde sosyal hukuk kurallarını belirleyecek yani tüm iktisadi hayatı yönetebilecek donanıma sahip olmalıdır (Heyd, 1980: 109).

Bu dönemde milli bankalara duyulan ihtiyacın aşikâr olması nedeniyle bu noktada Milli İtibar Bankası hakkında bilgi vermek yerinde olacaktır. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Birinci Dünya Savaşı sırasında izlediği milliyetçi ekonomi politikalarının sonucunda, ticaretteki gayrimüslim unsurun baskınlığı büyük ölçüde azaltılmış, yerel esnaf ve işletmecilerin piyasadaki payı artırılmaya çalışılmıştır (Semiz ve Kodaz, 2019: 3806). Milli politikalardan önce (1908-1913) kurulan pek çok şirket gayrimüslim-yabancı ortaklığıyla kurulurken, milli politikaların uygulanmasıyla beraber (1914-1918) kurulan işletmelerin sermayeleri Müslüman-Türk girişimcilere aittir (Ahmad, 1999: 50). Birinci Dünya Savaşı ile beraber artan bu şirketleşme, Müslüman-Türk girişimcilere kredi imkânı sağlayacak milli sermayeli devlet bankalarına olan ihtiyacı da gözler önüne sermiştir. Kurulan bu bankalar³⁷ sayesinde milli iktisat politikaları kapsamında önemli adımlar atılmıştır. Milli bankalar aracılığı ile atılan bu adımların başında İstanbul dışında, Anadolu'nun birçok şehrinde kurulacak işletmelerin finansmanın karşılanması konusunda önemli girişimlerle iktisadi kalkınmayı sağlamaya çalışmaları gelir. İkinci olarak kredi imkânları sayesinde Anadolu'da Müslüman-Türk burjuvazisinin gelişmesine katkı sağlamışlardır (Semiz ve Kodaz, 2019: 3806). Birinci Dünya Savaşı'ndan itibaren kurulan yeni şirketlerin neredeyse hepsi milli sermaye ile kurulmuştur. Bu şirketlerin sermaye yekûnu içindeki milli sermaye payı 1908'de %3 olarak kalmışken, 1918'de bu pay %38'e kadar çıkmıştır (Keyder, 1980: 326).

Milli bağımsızlığın ancak iktisadi bağımsızlıkla mümkün olacağına inanan İttihat ve Terakki Hükümeti, ekonomik bağımsızlığı elde edebilmek için sermayesi sadece Türk milletine ait olan bir bankanın kurulmasının gerektiğini sürekli dile getirmiştir (Oktar ve Varlı, 2009: 8). Birinci Dünya Savaşı'ndan hemen önce artan askeri harcamalar nedeniyle artan bütçe açıkları dış borçlanma yoluyla kapatılmaya çalışılmış, ancak dünya genelindeki savaş konjonktürü nedeniyle dış borçlanma da

³⁷ Bu dönemde kurulan bankalarla ilgili detaylı bilgi için bkz. Ahmet Gündüz Ökçün, (1975). "1909-1930 Yılları Arasında Anonim Şirket Olarak Kurulan Bankalar", Türkiye İktisat Kongresi Semineri (10 Haziran 1973), Ed. Osman Okyar, Ankara: Hacettepe Üniversitesi Yayınları, s. 408-475.

mümkün olmamıştır. Savaşı finanse etmek için yeni kaynaklar arayan Osmanlı Devleti bütçe açıklarını vergilerle kapatmaya çalışsa da bunda başarı elde edememiştir. Son çare olarak emisyonu deneyen hükümet parasal genişlemeyle beraber gıda üretiminin azalmasına ve enflasyona neden olmuştur (Pamuk, 2008: 160-162).

Osmanlı Milli İtibar Bankası bu şartlar altında 11 Mart 1917 yılında İstanbul merkezli olarak kurulmuştur. Bu bankanın kurulmasındaki en büyük desteği dönemin Biga Milletvekili ve Maliye Nazırı Cavit Bey vermiştir. Kuruluş amacı, sermayesi milli olan bir kredi kurumu oluşturarak finansman sorununa çözüm getirmek olarak açıklanmıştır (Eldem, 1994: 126). Cavit Bey'in yanı sıra kurucu üyeleri arasında tüccar Tevfik Bey, İstanbul Milletvekili ve gazeteci Hüseyin Cahit Bey bulunur. Ayrıca Osmanlı hazinesi de belirli sayıda banka hissesi satın almak suretiyle kurucular arasına girmiştir. Kurucular arasında hazinenin bulunması bankanın milli ve resmi bir devlet bankası olarak görülmesini sağlamıştır (Semiz ve Kodaz, 2019: 3808). Bankanın milli kimliğini koruyabilmek ve yabancıların kontrolü altına girmesini engelleyebilmek için hissedarlarının yalnızca Osmanlı tebaasından olacağı banka sözleşmesinde belirtilmiştir. Ayrıca banka aracılığıyla yapılacak her türlü işlemde ve tutulan kayıtlarda kullanılacak dilin Türkçe olması da zorunlu hale getirilmiştir (Oktar ve Varlı, 2009: 13-14). Ayrıca 30 yıllık bir imtiyazla kurulan bankanın imtiyaz süresi bitince Osmanlı hükümeti fesih talep etme hakkına sahiptir (Tekeli ve İlkin, 1997: 57).

Osmanlı Milli İtibar Bankası, tüm bankacılık işlemlerini yapabilmesinin yanı sıra, demiryolu, kanal, yol ve liman yapımı, tarım arazilerini sulama ve bataklık kurutma gibi imar işlerinin yapımı, tarım, ticaret ve sanayinin gelişebilmesi için kurulacak yeni milli işletmelerin sermayelerine direkt katılma veya katkıda bulunma gibi mali işlemler yapabilme yetkisine de haiz olmuştur (Toprak, 2017: 148). Bu kapsamda Ergani Bakır Madenleri'ni işletme imtiyazı verilen banka bu madenleri denize bağlayabilmek için bir demiryolu işletme imtiyazı da almıştır. Fakat bu şirketler için gerekli olan sermayeyi yine dışarda arayarak Alman bankalardan karşılamıştır. Böylece bankanın milli kimliği zarar görmüş ve kuruluş amacından sapmıştır. Sonuç olarak kuruluşunda hissedilen tüm iyi niyetlere ve verilen uğraşlara rağmen kredi

piyahasında milli bankacılık hedefi gerekleŒememiŒ, para piyasasında yabancılarnn etkinliği eskisi gibi devam etmiŒtir (Eldem, 1994: 27).

Osmanlı Milli İtibar Bankası kurulurken belirlenen amacını yerine getirememiŒ olmasına rağmen, bağımsız para politikası belirlemede öncülük yapması ve milli bir devlet bankası kurulabileceği fikrine sağladığı katkı nedeniyle bankacılık tarihinde önemli bir yere sahiptir. Birinci Dünya SavaŒı'nın ardından siyasi desteğini kaybeden banka iŒlevlerini yerini getirmekte zorlanınca, Cumhuriyet'in ilk yıllarında (29 Haziran 1927) Türkiye İŒ Bankası ile birleŒtirilmiŒ ve tüm mal varlığı İŒ Bankası'na devredilmiŒtir (Ökçün, 1975: 417).

Manchester liberalizmine bir tepki olarak doğan Alman Friedrich List'in milli iktisat tezinin kendi ülkesinde iŒe yararmıŒ olduğunu gören Gökalp, kendi ülkesi için de bu sistemin örnek alınması gerektiğini ve ülkeye uygun milli iktisat sisteminin oluŒturulmasının gerekli olduğunu savunur. O'na göre kapitülasyonların kaldırılması, Milli İtibar Bankası'nın kurulması, Ankara Œimendiferinin yapılması, gümrük politikalarının ve vergilerin düzenlenmesi, yerli sanayinin desteklenmesi milli iktisadın kurulması için ilk adımlardan bazılarıdır. Yeni Mecmua'da yazdığı "İktisadi Vatanperverlik" adlı makalede bu sistemin oluŒturulabilmesi için gerekli olan adımları ve devletin yapması gerekenleri Œöyle aktarmıŒtır (Gökalp, 1918: 322-323): "(...) *ünkü Manchester iktisadiyatının kozmopolit bir iktisat olmadığı belki büyük sanayia malik olan, binaenaleyh serbesti mübadelattan yalnız menfaat bulup hiçbir zarara düŒmemesi ihtimali olmayan İngiltere'nin milli iktisadından ibaret olduğu, artık anlaŒılmıŒtır. İptida, bu hakikati, Amerikalı John Rae'la Almanyalı Friedrich List anlayarak kendi memleketleri için birer milli iktisat felsefesi vücuda getirdiler. Bu harekete diğer milletlerin iktisadileri de iŒtirak ettiler. Yalnız zavallı bizler İngiliz iktisadiyatının bir firifetesi olarak kaldık. (...) Bilhassa son zamanlarda milli istihlalin cemiyetleri milli istihsal Œirketleri teŒkil etmeye baŒladı. Fakat Œurada burada görünen bu iktisadi hareketler hep ferdi teŒebbüslere aitti. Devlet Manchester ananesinden bir türlü kutulamıyor, milli iktisada doğru resmi bir adım atamıyordu. Fakat kapitülasyonların lağvı, bu maksat için değil bir adım kati bir hamle mahiyetinde oldu. Çünkü milli sanayii himaye için gümrük tarifelerine hâkim olmak ancak bu büyük*

hamle ile kabildi. Devlet bu kati hamleyi yaptıktan sonra itibarı milli bankasını teşkil etmekle Ankara şimendiferi yine teşbis eylemekle de milli iktisadiyata doğru gittiğini ima ediyordu. Hele bir haftadan beri başlayan milli istigras teşbisi devletin artık katiyen, milli iktisadiyatı esas ittihaz ettiğine kati bir delildir. Devletin bu teşebbüsleri sayesinde, fertler paralarını milli bir bankaya yatırmak, yahut milli istigrasda tenmiye etmek imkanını bulabildiler. Demek ki iktisadi vicdanın vatanperver olması için devletin milli iktisat siyaseti takip etmesi lazımmış!.”

Gökalp, Friedrich List öncülüğünde gelişen milli iktisat teorisini Türkler de uygularsa tıpkı Almanya gibi kalkınıp ekonomik zenginliğe ulaşılabileceğini savunur. O'na göre Türkler kendi üretim geleneği olan tarım ve ziraatı bırakmadan sanayileşmek için gerekli tüm iktisadi politikaları bir an önce hayata geçirmelidir. Gökalp bunun dışında İngiltere gibi gelişmiş sanayi ülkeleri için faydalı, fakat sanayileşemeyen ülkeler için olumsuzluklar oluşturabilecek ve kesinlikle uzak durulması gereken serbest ticareti “açık kapı” olarak isimlendirir. Gelişmiş ülkelerdeki uygulamaların kendi ülkesi için her zaman uygulanamayacağını farkında olan Gökalp'e göre, milli ve bağımsız bir toplum kendi ekonomik şartlarına yönelik kalkınmadan batılılaşmadan söz edilemez. Ziya Gökalp “Türkçülüğün Esasları” isimli eserinin İktisadi Türkçülük bölümünde bu durumu şöyle izah eder (Gökalp, 1976: 175-176): “Türklerin, bundan başka, bir de İktisadî mefkûresi vardır ki, memleketi büyük sanayie mazhar etmektir. Bazıları “memleketimiz bir ziraat yurdudur, biz ziraatçı bir millet kalmalıyız. Büyük sanayi ile uğraşmağa kalkışmamalıyız” diyorlar ki asla doğru değildir. Filhakika, çiftçiliği hiçbir zaman elden bırakacak değiliz, fakat, asri bir millet olmak istiyorsak, mutlaka büyük sanayie malik olmamız lâzımdır. Avrupa inkılâplarının en ehemmiyetlisi iktisadî inkılâptır. İktisadî inkılâp ise nahiye iktisadı yerine millet iktisadının ve küçük hurfetler yerine büyük sanayinin ikame edilmesinden ibarettir. Millet iktisadı ve büyük sanayi ise ancak himaye usulünün tatbikiyle husule gelebilir... Bu hususta, bize rehber olacak (millî iktisat) nazariyeleridir. Amerika'da (John Ray) ve Almanya'da (Friedrich List), İngiltere'de Manchesterienlerin tesis ettikleri iktisadiyat ilminin, umumî ve beynelmilel bir ilim olmayıp yalnız İngiltere'ye mahsus bir (millî iktisat) sisteminden ibaret olduğunu meydana koydular. İngiltere büyük sanayi memleketi olduğu için, mamulâtını hârice göndermeğe ve hâriçten

ibtidai maddeler getirmeğe muhtaçtır. Bu sebeple, İngiltere için fayda olan yegâne usul, gümrüklerin serbest olması kaidesi, yani (açık kapı) siyasetidir. Bu kaidenin İngiltere gibi büyük sanayie malik olamamış olan milletler tarafından kabul edilmesi, ilelebet İngiltere gibi sınaî memleketlere iktisaden esir kalmasını intaç edecektir, işte, bu iki müceddid kendi memleketleri için, birer hususî (millî iktisat) sistemi vücuda getirerek, memleketlerinin büyük sanayie mâlik olması için çalıştılar ve muvaffak da oldular. Bugün, Amerika ile Almanya büyük sanayi hususunda İngiltere ile boy ölçüşecek bir mertebeye yükselmişlerdir ve şimdi, onlar da İngiltere'nin açık kapı siyasetini takip ediyorlar. Fakat, bu devre gelebilmeleri, senelerce millî iktisadın himaye usullerini tatbik sayesinde olduğunu da pek âlâ biliyorlar. İşte Türk iktisatçılarının da ilk işi, evvelâ Türkiye'nin iktisadî şe'niyetini tetkik ve saniyen, bu objektif tetkiklerden millî iktisadımız için ilmî ve esaslı bir program vücuda getirmektir. Bu program vücuda geldikten sonra, memleketimizde büyük sanayii vücuda getirmek için her fert bu program dairesinde çalışmalı ve iktisat vekâleti de bu ferdî faaliyetlerin başında umumî bir nâzım vazifesini ifa etmelidir.”

Ziya Gökalp de tıpkı Friedrich List gibi tamamen liberalizm karşıtı bir tutum sergilemez. O'na göre özellikle tarım alanında liberalizm, zirai ürünler için ithalat makul seviyede tutulmak suretiyle gereklidir. Gökalp liberalizm ile ilgili bu olumlu görüşlerini Diyarbakir Gazetesi'nde yazdığı “El-Kasib” isimli makalesinde aktarmaktadır (Gökalp, 1907: 2): “*Vâkıâ hal böyledir, arazisi kayalık ve madeniyattan ibaret bir memlekette meselâ hububat ihracatı beklenemez. Şimdi sair yerlerden bu memlekete ithal olunacak hububatı usul-i himayeye tâbi tutmak ne kadar muzırdır. Ağır resm-i gümrük vaz eylemek suretiyle men'-i ithalâta çalışılrsa, çünkü ihtiyaç mevcut ve daimîdir, bu resmin ahaliye tediye ettirilmiş olacağı der-kârdır. İşte bu adam her yerde ithalât-ü ihracatın kendi kendine muvazene-i hakikîyi bulacağına kail olduğundan, serbestî-i mübadeleye vaz'-ı esas etmiştir. Fakat eyyâm-ı ahîrede bu kaidenin mevzuu tahdit edilmiştir.”*

Ziya Gökalp'e göre Türkiye modern bir ekonomiye sahip olmak istiyorsa öncelikle yapması gereken ilk şey İslami gelenekten miras kalan öşür, vakıflar ve faiz yasağı gibi uygulamaları kaldırmaktır. Daha önceden kendisinin de savunmuş olduğu

devlet müdahalesini yasaklayan kapitalizmin artık bırakılmasını ve devletin başlangıçta her alana müdahalesinin gerekli olduğunu savunur. O'na göre kapitalizm fikri Türkiye'de İngiltere'de olduğu gibi işe yaramaz, çünkü Türkiye'nin önemli sayılabilecek hiçbir ihracatı yoktur ve tam anlamıyla gelişmemiş, geri kalmış bir tarım ülkesidir. Osmanlı Devleti uyguladığı serbest ticaret ilkesi ile hiçbir yol kat edememiş, aksine büyük sanayi devletlerinin sömürgesi haline gelmiştir. Türkiye bu durumdan kurtulmak istiyorsa öncelikle devlet müdahalesiyle milli ekonomisini geliştirmeli, yabancılarla rekabet edebilecek seviyede milli sanayisini geliştirmelidir. Yani Gökâl'ın birçok yazısında da üzerinde durduğu gibi Türkiye, Avrupa'dan Türkiye'ye layık görülen çürük, bozuk, malları almak yerine önce kendi üretimini yaparak yerli ürün kullanmalı ve milli ekonomisini kuvvetlendirmelidir (Heyd, 2002: 150-151).

Milli iktisat politikasını savunan ve yerli üretim vurgusu yapan, Ziya Gökâl'ın yerel ekonominin desteklenmesi gerektiğini savunan yazıları mevcuttur. Bu yazılardan ilki 16 Mayıs 1904 yılında Diyarbakır Gazetesi'nde yayınlanan ve iktisadi konularda yazdığı ilk yazı olması nedeniyle önemli olan "Kışla Meydanı" isimli yazısıdır. Bu yazısında komşu ülkelere atların ihraç edilmesi ile Diyarbakır'ın ticari ve ekonomik hayatına katkı sağlayacağından bahseder. Kışla Meydanı isimli yazısı şu şekildedir (Gökâl,1904 :2): *"Cirid ve koşunun büyük bir faydası da, memleketimizin vesâit-i servetinden biri bulunmasıdır. Her sene Irak'tan gelen at tacirleri, Hindistan'a külliyyetli aygırlar götürüyor. Bir memleketin üss-ül-esbâb-ı ümrânı, ihracat-i ticâriyyesi olduğundan, mer'ası mebzül, hubûbatı ucuz, ensâli teksîr edilecek necib kısrak ve fahlleri kesretli olan bu diyarda at yetiştirmek hırzeti, fenn-i mevâşî ve ilm-i eşkâle tevfiik edilecek olur ise, azîm bir menba-i servet temin edilmiş olur. Vilâyetimizde bulunan fen memurları tarafından tensîl ve terbiye-i feres usûllerine dâir makalât-i fenniyye neşriyle ezhân-ı nâsın bu ticaret-i ihrâciyyeye teşviki ve cirid oyunlarının, geçen seneki koşu gibi, intizam altına alınmasıyla bu meydandan eğlenceli bir medrese-i fûrûsiyet teşkili terakkî-i ümrânı tesri' edecek vasıtalarından ma'dûddur."*

Yine aynı düşünceyle Küçük Mecmua’da yazdığı Avrupa’dan ithal olan çürük mal yerine kendi ürettiği yerli malı almaya teşvik ettiği “İktisadi Vatanperverlik” şiiri şu şekildedir (Gökalp, 1922: 18).

*“Çok güzeldir yurdumuzun ipeği,
Biliyoruz dokumağı, örmeğı,
Yaptığımız kumaşlarda görünür:
Bu vatanın bin bir çeşit çiçeğı...
Ecnebiden almayalım çürük mal,
Giymeyelim ne kırep, ne jersey...
Yapturalım bütün yerli matinden,
Çarşaf, buluz, etekliğı, gömleğı...
Bu toprakta kalsın helal paramız;
Kıymet bulsun elimizin emeğı...”*

En büyük gayesi milli iktisat politikalarını uygulayarak gelişen ve kalkınan ülkelerdeki fikirlerin bir benzerini Türkiye’de uygulayarak ülkenin kalkınmasını sağlamak olan Gökalp’e göre, ülke çalışmalı, maddi değeri olan üretim yapmalı, kendi parası kendi ülkesi içinde kalmalı, tasarrufları dışarıya gitmeden önce kendi ülkesinde gerekli olan yatırımlara dönüştürülmeli, önce parasını koruyabilen ve kendi kendine yetebilen bir konuma gelmeli ondan sonra dışarıya açılmalıdır.

2.3. Ziya Gökalp’te İktisadi Solidarizm, Korporatizm ve Meslek Zümreleri

Ziya Gökalp’in milli iktisat sistemini benimsemesinde etkili olan iki fikir vardır. Bunlardan biri daha önceki başlıklarda ele aldığımız Friedrich List’in savunduğu “milliyetçi iktisat sistemi”, diğeri ise Emile Durkheim’in savunduğu “Fransız Solidarizmi” fikridir. Gökalp’in solidarizmi benimsemesinin en önemli nedeni ünlü sosyolog Emile Durkheim’in fikirlerini yakından takip etmesi ve bu fikirleri kendi fikirleri gibi benimsemesidir.

2.3.1. Fransız Solidarist Düşünce

Toplumunu işlevsel bakımdan birbirinden ayrılamayan parçalardan oluşan bir bütün olarak gören solidaristlere göre, tüm parçalar birbiriyle uyum ve tesanüt

(dayanışma) içinde bulunmaktadır. Toplumu oluşturan bu parçaların temelini ise korporasyon ve meslek grupları oluşturmaktadır. Durkheim sosyolojisinin temelini de dayanışma kavramı oluşturduğundan dolayı solidarizm ve Durkheim sosyolojisinin topluma yaklaşma noktası birbiriyle kesişmektedir. Bu nedenle Emile Durkheim denince akla solidarizm fikrinin gelmesi yadsınamaz bir hale gelmiştir (Sağlam, 2004: 75).

2.3.1.1. Solidarizmin Tanımı ve Gelişimi

Fransızca kökenli bir kelime olan solidarizmin fikir babası ve geliştiricisi olarak Emile Durkheim görülmektedir. Sözlük anlamı “dayanışma” olan solidarizme göre toplumdaki tüm parçalar arasında görünmeyen bir bağ vardır. Solidarizm toplumun farklı her bir parçasını ortak bir amaçla bir bütün yapmayı ve aynı hedef doğrultusunda bütün toplumu birleştirmeyi amaçlar (Türk Dil Kurumu).

Solidarizmin temelinde iş bölümüne dayalı organik bir dayanışma vardır. Bireysellikten ziyade toplumsallığın ön planda olduğu, sınıfsal çatışmaların yerini toplumsal birleşmeye bıraktığı, rekabetin yerine herkesin bir konuda uzmanlaşarak birbiriyle dayanışma içinde olduğu, farklı amaçları olan insanları toplumun çıkarını ön planda tutacak şekilde bir arada tutmayı amaçlayan bir düşünce sistemidir (Toprak, 1977: 2).

Solidarizmde uzlaşma en önemli prensiptir. Yani toplumda çatışan değil, uzlaşan, örgütlenebilen ve ortak akla sahip olan bireyler hedeflenir. Solidarizmde dayanışma temelinde örgütlenebilen bir toplum tipi aranır. Burada sınıf önemli değildir, önemli olan bireylerin sahip olduğu mesleklerdir. Çünkü aynı meslek grubunda olan bireyler ortak bir akıl oluşturabilir ve birleşerek dayanışma içinde bir meslek örgütü kurabilirler. Birçok meslek grubunun kurulmasıyla ortaya farklı meslek grupları ortaya çıkar bu gruplar da dayanışma içerisinde birbirlerinden ihtiyaçlarını karşılayarak toplumsal anlaşmayı oluştururlar. İş bölümü uzmanlaşmayı, uzmanlaşma çeşitlilik ve farklılığı oluşturur. Örneğin bir öğretmen alanıyla ilgili her konuyla ilgili az da olsa bilgilidir, ancak bir bilim insanı kendi çalışma sınırları dahilindeki bir

konuda detaylı bilgiye sahiptir. Bu kişiler arasındaki dayanışma sayesinde toplum kalkınıp gelişebilir (Durkheim, 2014: 82).

Solidarizm, 19. yüzyılda bireysel fayda ve rekabete dayalı liberalizm ile bireysel özgürlüğü baskılayarak kısıtlayan sosyalizmin ortaya çıkardığı problemlerin çözülememesi nedeniyle oluşan bir fikir akımıdır. Fakat hem sosyalizmi hem de liberalizmi keskin bir şekilde yok saymadan her ikisini de birleştirip kaynaştırarak yeni bir ortak yol bulmayı amaçlar. Böylece solidarizm hem bireyin serbest ticaret hakkını kullanabileceği hem de mülkiyet sahibi olacağı bir sistem haline gelecektir. Çünkü solidarizme göre ekonomide devlet müdahalesi şartken, sınıfsal çatışmalar gereksizdir, toplum sadece dayanışma ve uzlaşma yoluyla refaha kavuşabilir (Toprak, 2013: 293).

Avrupa’da yoğun bir şekilde görülen sosyalizm ve kapitalizm akımlarının olumsuz taraflarının olması nedeniyle, özellikle Almanya ve Fransa’da ortaya çıkan solidarizm fikrinin temelini, bu iki akımdan her ikisinde de bulunan aşırılıkları yok ederek iki akımı birleştirmek ve daha yararlı bir dünya görüşü meydana getirmek oluşturur. Başlangıçta Avrupa’da ufak ufak başlayan bu fikir hareketinin tüm Avrupa’da ve Türkiye’de güç kazanmasında etkili olan en önemli şey, Birinci Dünya Savaşı’nda Rusya’da komünistlerin zirveye ulaşmasıdır (Sağlam, 2004: 75).

Gökalp, 1917 ihtilaliyle çöken Çarlık sonrasında Rusya’da yaşayan Türklerin Turan birliğini sağlayarak bağımsızlıklarını elde etmeleri için iç ve dış siyasette izleyecekleri yol hakkında tavsiye mahiyetinde Yeni Mecmua’da “Rusya’daki Türkler Ne Yapmalı?” isminde bir yazı yayınladı. Bu yazısında; Türkler bağımsızlık ve Turan amacına ulaşabilmek için önce kendilerini bir arada tutabilecek cesur ve güçlü bir lider seçmeleri gerektiğini, ikinci olarak güçlü bir ordu kurmalarını, daha sonra ise siyasi bağlamda tesanütçülük fikrini benimsemeleri gerektiğini yazar. Liberalizmde görülen bireyciliğin ön plana çıkması ve sosyalizmde ortaya çıkan köylü-burjuva arasındaki sınıf çatışmalarıyla dayanışma sağlanamayacağını üzerinde durur. Türkler kurtuluş için her iki akımı da geri planda tutmalı, hem bireysel mülkiyeti hem de kamu mülkiyetini bir karışım şeklinde uzlaştırarak orta yolu bulan ve yeni bir akım oluşturan solidarizm fikrini benimsemelidir. Ancak bu sayede devletin ve bireyin çatışmadığı, huzur ve dayanışma içinde hareket eden bir ortam oluşabilir. Gökalp’in konu ile ilgili

makalesi şu şekildedir (Gökalp, 1918: 233-235): “ (...) Evet bugün, Rusya’daki Türk kardeşlerimizin ebedi surette istiklâl kazanacakları bir zamandır. Fakat, muntazam bir program, makul bir usulle çalışmazlarsa, bu milletdaşlarımızın milli istiklale kat’i ve daimî olarak nail olacakları şüphelidir. (...) Çünkü, birtakım beyliklere yahut aşiretlere bölünmüş olan bir kavim, ecnebi istilasına altına, kolayca geçebilir. O halde, her şeyden evvel, Rusya’daki Türklerin, birbirinden ayrı, küçük hükümetler teşkiline değil, cümlesinin birleşmesiyle büyük bir devlet te’sisine çalışması lazımdır. (...) Eski zamanlarda, Türk ittifadının fütihat tarikiyle olması zaruriydi. Fakat, bugün, en tabii yol, Alman ittifadının teşekkülünde gördüğümüz usuldür. Ma’mafih, bu usul mucibince büyük milli bir devlet yapmadan evvel, muhtelif Türk şubelerinde mahalli ve mevkii hükümetlerin teşkil edilmesi lazımdır. (...) En iyi kumandanlar ve idare memurları, itaate en çok alışmış olan insanlardan yetişir. O halde evveleminde her nahiyede bir reis intihab ederek ona kat’i bir itaat göstermek lazımdır. Reis ne kadar muta olursa o nispette cemiyetin kaidelerine muti’ olabilir. Ma’mafih, bir reis de, kendisine itaat etmesini isterse, evveleminde kendisinin herkesten ziyade ictimai kaidelere ve mefkurelere itaat etmesi lazım geldiğini düşünmelidir. (...) Ma’mafih, reis olacak adam korkak, bedbin, şüpheli, mütereddid, gösterişçi, haris olmamalıdır. En iyi reisler tereddütsüz, imanlı ve iradeli olan insanlardır. Hulâsa, reis olacak zat, halkın kahraman tanıdığı bir kimse olmalıdır. Böyle bir adam reisliğe intihâb olunduktan sonra, artık ona rakipleri hatta düşmanları olanlar bile kat’i surette itaat ve hürmet göstermelidir. Bilmelidirler ki bu itaat ve hürmet, dolayısıyla millete aittir. Reis de eğer varsa eski dostluklarını yahut düşmanlıklarını tamamıyla unutarak, her işinde yalnız millet hesabına hareket etmelidir (...) Reisler, ister mutlak bir reis ister meşruti ister cumhuri reisler olabilirler. Yalnız, nahiyenin takip edeceği siyasi meslek, bir sınıfın lehine diğer sınıfın aleyhine olmamalıdır. Eşrâfçı bir siyaset, amele ile köylünün aleyhinde olduğu için, müsavata ve hürriyete münâfidir. (...) Türkler, şimdiye kadar, yabancıların icad ettiği muzır cereyanlara kapılmamış olduğu için, yalnız kendi içtihatlarının neticesi olan milli nazariyelere kıymet vermelidirler. Türk hukukundan tabiatıyla doğmuş milli bir meslek vardır ki ismine “tesanütçülük” (solidarisme) denilebilir. (...) Hakiki milletçiler nazarında ma’şeri vicdanın istediği ‘müsavat’ mefkuresiyle, ictimai iş bölümünün istilzam ettiği ‘hürriyet’ mefkuresi, hem-ahenklerdir. İşte Rusya’daki bütün Türk şubelerinden, ifrat ve tefritten ictinab ederek bütün halkı

memnun edecek olan bu tesianütçülük mesleğini takip etmelerini rica ederiz. Çünkü, bu surette, Sosyalizm cereyanına şiddetle kapılmış olan Rus aleminde, bu cereyanlardan tamamıyla kurtulamayan Türklerin lüzumsuz yere kardeş kanı dökmesine meydan verilmemiş olacaktır. (...) Tehlikeli zamanlar geçinceye kadar Şark'taki ve Şimal'deki Türkler'in merkezi bir hükümet ve inzibatlı bir ordu haline gelmesi lâbüddür. Rusya'daki Türklerin kurtulması ancak bu suretle mümkündür. Ve illa, hürriyet ve istiklal ümitleri bir serap gibi uçup gidecektir.”

Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde muhalif fikirdeki kişiler ya sürgün edilerek ya da kendi imkanları ile Avrupa'ya kaçarak buralardaki fikirleri görmüş daha sonra İkinci Meşrutiyet'in ilanıyla beraber ülkesine dönenler bu fikirleri ülkede uygulamaya geçirmeye çalışmışlardır (Karal, 2011: 40). Ülkenin içinde bulunduğu ekonomi ve aydınların halkı bilinçlendirme çabalarıyla beraber bu fikirler bir süre sonra halkın tabanına kadar yayılmıştır. Halk için en önemli etken olan ekonomik şartların kötüleşmesiyle yüklerinin artması, memuriyette adam kayırma, vergi yüklerinin artışı, rüşvet, yöneticilikte liyakat eksikliği halkın hoşnutsuzluğunu artırmış, bu hoşnutsuzluktan yararlanan İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin ülke yöneticilerine karşı muhalifliğini artırmasıyla halk tabanı da İttihat Terakki'nin bu fikirlerine sıkı sıkıya bağlanmıştı (Kansu, 2015: 155-156).

İkinci Meşrutiyet'in ilanıyla beraber batılı tarzdaki fikirlere daha açık hale gelen ülkede, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin aydın kesimi özellikle batıda olan gelişmeleri takip ederek oradaki fikirleri Türkiye için de uygulama gayreti içine girmişlerdir. İkinci Meşrutiyet'e ve ileride kurulacak Cumhuriyet'e yol haritası olacak düşüncelerin birçoğu bu dönemde ortaya atılmıştır. Milli iktisat ve solidarizm fikri de bu süreçteki fikirler arasındadır.

2.3.1.2. Ziya Gökalp'e Göre Solidarizm

Ziya Gökalp'e göre iktisadi konularda teorik çalışmalar çok önemli bir yer tutmaktadır, ekonomi alanındaki teoriler bilinmeden pratiğe geçmek söz konusu bile değildir ve bu nedenle milli iktisat ilmi bir okuldur. O'na göre milli iktisat sistemini teorik olarak izah eden ve görüşlerini ilmi olarak aktaran List'in görüşleri özellikle

dikkatli bir şekilde takip edilmelidir. Gökalp bu durumu “Türkçülüğün Esasları” isimli eserinde şu şekilde aktarır (Gökalp, 1976: 74): *“Milli iktisadiyatımız ancak iktisadi şe’niyetimizi tetkik ettikten sonradır ki iktisadi hadiselerimizden normal ve marazi olanlarını tefrik edebilecek ve ancak o zaman, iktisadi hastalıklarımızın tedavisi için rapor yahut reçete verebilecekti. Fakat, maatteessüf, Cihan Harbi, nazari tetkikleri durdurarak, muhtelif tarzlarda, ameli tatbiklerin zuhura gelmesine sebep oldu. Milli iktisadiyat, ticari bir spekülasyon vasıtası değil, ilmi bir mekteptir. Almanya’da bu mektebin müessisi Friedrich List’tir. Durkheim, List’in milli iktisat hakkındaki eserine ‘objektif usulde yazılmış, şe’niyete müstenit ilk iktisadiyat kitabı budur’ diyor. Fakat, bu milli iktisadiyat ilmi, her yerde milli mefkûreden evvel değil, sonra doğar.”*

Aktif bir sosyolog olan Ziya Gökalp’in, Emile Durkheim’in sosyoloji üzerine yazmış olduğu yazıları özellikle takip etmesi solidarizm fikrini benimsemesindeki en önemli faktördür. İkinci Meşrutiyet dönemindeki tüm düşünürler gibi Ziya Gökalp de, solidarizmi “içtimai halkçılık”, solidarizmde bulunan dayanışma fikrini ise “tesanütçülük” kelimesi ile anlatır.

Tesanütçülükte temel amaç halk içinde bulunan sınıfsal farklılıkları gidermek, herkese sosyal imkanlar ve meslek edinme anlamında eşit koşulları sağlayarak adil bir ortam sağlamak ve sınıf çatışmalarını gidermektir. Çünkü eşitliğin sağlanamadığı her ortamda sınıfsal farklılık giderek artacak ve sosyal adalet sağlanamayacaktır (Heyd, 1980: 106). Gökalp tesanüt kelimesi ile içtimai iş bölümü nedeniyle ortaya çıkmış olan iş birliğinden bahseder ve bu tesanüt sadece ilerlemiş olan cemiyetlerde ortaya çıkabilir (Nirun, 1999: 129).

Ziya Gökalp’in fikrî olarak kurduğu ve baş muharrir olarak görev yaptığı Yeni Mecmua’da yayınlanan neredeyse bütün yazılarda milliyetçilik mefkûresi ile yazılmış olan milli iktisat ve solidarizm fikirleri görülmektedir. Bu dergide iktisadiyyat bölümlerinde yer alan ve iktisat ile ilgili sorunların yer aldığı tüm yazılarda bu sorunların çözümü olarak milli iktisat ve tesanütçülük gösterilir. Fakat tesanütçülük

fikrinin en önemli savunucusunun Ziya Gökalp değil Tekin Alp olduğunu belirtmekte fayda vardır³⁸.

Ziya Gökalp'in tesanütçülük anlayışına göre, bütün toplumsal konularda doğru ve yanlış yöntemin belirli olduğu bir ölçü vardır. Yani aynı dile, dine, kültüre sahip tüm insanlar birbirlerine bağlıdır ve aralarında farkında olmasalar bile manevi bir bağ vardır. Yeni Mecmua'da neşretmiş olduğu "Para ve Tesanüt" isimli makalesinde tesanütle ilgili fikirlerine geniş bir şekilde yer vermiştir (Gökalp, 1918: 282): *"Tesanütçülük, hangi içtimai müessenin doğru, hangisinin yanlış olduğunu gösteren içtimai bir mihenk taşıdır. Ben ameli içtimaiyatta hakkı batıldan ayırt etmek için, daima tesanüt mağyarını tatbik ederim. Tesanüt, bir milletin bütün fertlerini gerek cemiyete, gerek birbirine bağlayan manevi bir bağıdır. Bu bağ fertlerin ya birbirine benzemesi yahut benzememesi suretinde tecelli eder. Duyguları, dinleri, lisanları biri birine benzeyen insanlar yekdiğerinden ayıramazlar. Demek ki bu benzeyişler onları görünmez bir iple birbirine bağlıyor. Bundan başka, işleri yekdiğerine benzemeyen kunduracı, terzi, fırıncı, doktor, şair, mühendis gibi mütehassıslar da birbirinden ayıramazlar; çünkü karşılıklı bir surette yekdiğerine muhtaçtırlar."*

Gökalp'e göre milli tesanüte faydalı olan her düşünce ve uygulama doğru iken, milli tesanüte zarar veren her uygulama ise yanlıştır. Bu ölçüyü her alanda kullanarak doğruya ulaşabildiğini belirten Gökalp'in içinden çıkamadığı tek konu para konusudur. Parayla ilgili bu kaygılarını ise yine "Para ve Tesanüt" isimli makalesinde dile getirmiştir (Gökalp, 1918: 282): *"Beni müşkil bir mevkide bırakan yalnız bir içtimai müessese kalmıştı; o da para namını verdiğimiz o afacan şeydi. Filhakika paranın milli bir tesanüte hadim olmadığını, bilakis milli tesanüte muzır cazibelere kapıldığını görüyordum. Memleketimizde nakit halinde serveti olanlar paralarını ya ecnebi şirketlerle ecnebi paralara yatırıyorlar, yahut ecnebi bir devletin istigraz esaminden satın alıyorlardı. Ecnebi kelimesinin manası yarın bize düşman olması muhtemel bulunan yabancı bir kuvvet demektir. Ecnebi bir sandıka parasını yerleştiren*

³⁸ Konu hakkında detaylı bilgi için bkz. Murat KILIÇ (2007): Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Bir Aydın Profili: Tekin Alp, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Ankara. ve Muhammed İN (2019): Yeni Mecmua'da Milli İktisat ve Solidarizm, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta.

bir adam müstakbel bir düşmanı kendi vatanı aleyhine teslih eden bir gafil hükmündedir. Misal, hangi bir kimse vaktiyle, parasını Rus, Fransız, İngiliz istigraz ishamından birine yatırırsa bu cihan harbinde, parasının kendi vatanına hıyanet ettiğini mutlaka hissetmiştir. Mamefih böyle bir adam yalnız mazide yapmış olduğu bir kabahatin vicdan azabını duymakla kalmaz. Harp zamanında, parası yüzünden, vatanına karşı günahkarlık etmekte devam eder. Çünkü bir taraftan vicdanı kendi devletinin muzaffer olmasını isterken, diğer cihetten hain parası düşmanların kendi vatanına galebe çalması için dua eder. Bir adamın vicdanıyla parasının daimî bir mücadele halinde bulunması en müthiş bir cehennem azabıdır. Bu mücadele neticesinde ekseriyetle paranın vicdana galebe çalamayacağını kim temin edebilir? O halde milli olmayan lisan, milli olmayan vezin, millî olmayan edebiyat milli olmayan musiki olduğu gibi milli olmayan, hain ve vatan düşmanı olan paralar da vardır. Düşman bir devletin istigrazına yatırılan paralar işte buna aittir.”

Ziya Gökalp paranın tesanüt açısından nasıl yararlı hale geleceğini de yine aynı makalede açıklar. Osmanlı’da insanlar yatırım aracı olarak yabancı ülke bankalarının borçlanma senetlerini kullanmalarının sonuçlarını ancak Birinci Dünya Savaşı’nda idrak edebildiler. Bu bankalara ve şirketlere yatırdıkları her bir para, yabancı sermayeyi güçlendirerek kendilerine kurşun olarak geri döndüğü için vatandaşlar kendilerini vatana ihanet etmiş gibi hissettiler. Vatandaşların bu ihanetten kurtulmaları ve milli tesanüte yararlı olabilmeleri için yatırımlarını milli şirket ve milli bankalara yapmaları, milli sermayeyi güçlendirmeleri gereklidir. Böylece tesanüte faydalı hale gelen para da artık toplum için de faydalı sayılır (Gökalp, 1918: 282-283): “(...) Çünkü herkes faiz için yatıracığı paraları milli istigraza yerleştirirse milletin fertlerinde yalnız içtimai menfaatler değil ferdi menfaatler de hemahnın olur. Fertlerin ferdi menfaatleri yalnız birbiriyle değil aynı zamanda milletin içtimai mefkûreleriyle de birleşir. Millet yalnız mefkûredaşlardan mürekkep bir cemiyet değil aynı zamanda menfaatdaşlardan mürekkep bir şirket halini alır. Demek ki para gerek fertlerle devlet arasında, gerek doğrudan doğruya fertler arasında hem menfaat birliği, hem de duygu birliği husule getirebilirmiş! Mamefih milli istigrazın husule getireceği tesanüt, yalnız menfaatleri, duyguları birleştirmekten de ibaret değildir. İş bölümü nokta-i nazarından da bir tesanüt husule getirecektir. Taksim-i amalin en basit şekli borçlu ile alacaklı

arasındaki iş bölümüdür. Aralarında iş bölümü bulunan bu iki amil arasında, içtimai bir tesanüt de vardır. Bir alacaklı borçlusunun zenginleşmesini ister. Binaenaleyh, fert, devlet alacaklısı olunca onun zenginleşmesini kuvvetlenmesini istemeye mecburdur. Vaktâ insan devletini, dini, ahlaki, siyasi, harsi, ve vatani duygularının sevkiyle zaten sever. Fakat en ferdi en hodkâmanın, en hayvani ihtiraslarının sevkiyle de devletini sevmesi şimdîye kadar görülmüş değildir. İşte milli istigraz bu çok nadir olan neticeyi de husule getirecek, yani ferdi menfaatten başka hiçbir duygusu olmayanları bile devletine sadık yani vatanperver yapacaktır. Çünkü gayet karlı olduğuna hiç kimsenin şüphesi olmayan milli istigraz kaidelerinden birçok hodkâm insanlarda satın alacakları bu gibilerde haberleri olmadan yavaş yavaş devletin kuvvetlenmesini vatanın şan ve şevket kazanmasını istemeye yani vatanperver olmaya alışacaklardır. Demek ki bu istigraz husule getireceği iki türlü tesanütle, yalnız iktisadi bir terbiye vermekle kalmayacak, vatan ahlaki nokta-i nazarından da mürebbiyelik edecektir. Hülâsa ben artık paranın da bugünkü istigraz gibi tamamıyla milli olan işlere yatırılırsa milli tesanütle hizmet edeceğine, lisan, vezin ve sanat gibi milli vatanperver olacağına, hatta hodkâmlıktan başka bir duygusu olmayan sahiplerini milli ve vatanperver yapacağına kani oldum. O halde bundan sonra, milli tesanütleri göstermek için yalnız “dili dilime uyan, dini dinime uyan” demeyeceğiz. Buna bir de “parası parama uyan” düsturunu ilave edeceğiz.”

Gökâlâp’ın fikrine göre milli işlere yatırılan paralar milli tesanüt için faydalıdır. Milli banka ve şirketlere yatırım yapan vatandaşlarla devlet arasında bir ortak çıkar ilişkisiyle tesanütçülük bağı da meydana gelir. Parasını yerli sermayeye aktaran vatandaş, devletin kazanmasıyla kendi senetlerinin de değerlenip kazanacağını bildiği için devletin kazanmasını ister ve bunun için çaba gösterir. Devletin çıkarı için çabalayan vatandaşlar arasında sonunda ortak bir vatanperverlik duygusu oluşur.

2.3.2. Korporatizm (Meslekçilik)

Korporatizm Latince corpus sözcüğünden gelen vücut, beden anlamında bir kelimedir. Toplumu uyum içinde çalışan bir vücut gibi düşünen bir yaklaşımdır. 19. yüzyılda sosyalizm ve liberalizm gibi düşüncelerin olumsuz yönlerine karşı çıkarak üçüncü bir yol olarak ortaya çıkmıştır. Korporatizme göre bireyler var oldukları

toplumla, toplum için sarfettikleri çaba ile eşdeğerdir. Her birey mesleği ile tanımlanır ve meslek örgütü sayesinde bir arada bulunabilir. Korporatizme göre mesleki zümreler, sınıflar arasında ortaya çıkabilecek çatışmaları engelleyerek toplumda dayanışmayı sağlayan ve onları bir arada tutarak korumayı hedefleyen örgütlerdir (Özta, 2015: 517).

İş bölümü, uzmanlaşma ve meslek zümrelerinin oluşmasıyla beraber oluşan mesleki dayanışma toplum içinde birlik ve beraberlik duygusunu da artırır. Bu amaçla kurulan meslek kuruluşları kişiler arasındaki yardımlaşma, dayanışma duygusunu geliştirerek ve aralarında oluşabilecek anlaşmazlıkları çözerek ekonomik ve sosyal anlamda ortak bir amaca hizmet ederler (Tutar, 2014: 14).

Korporatizmde toplum hem bir makineye hem de vücuda benzetilir. Toplum makinenin birbirine bağlı parçaları şeklinde düşünülürse, birbirlerinden ayrı kaldıkları zaman işlevsiz ve âtil kaldıkları için tek başlarına hiçbir işe yarayamaz ve bir değer ortaya çıkaramazlar. Aynı şekilde bir vücut olarak düşünüldüğünde de, her bir organın vücut içinde bütünü devamlılığını sağlamak amacıyla bir görevi olduğu gibi, bireylerin oluşturduğu kurumların da kendi aralarında uyum sağlayarak birlikte çalışmaları gerekliliği ortaya çıkmaktadır. Bir makine için parça, bir vücut için hücre ne ise toplum için birey de odur (Göze, 2007: 325).

Emile Durkheim'ın eseri olan "Toplumda İş bölümü" Taha Parla tarafından "çağdaş korporatizm manifestosu" olarak değerlendirilir ve korporatizm alanındaki en önemli kitap olarak adlandırılır (Parla, 1993: 86). Durkheim'e göre korporasyon siyasi otoritenin temelini oluşturur, korporasyonlar siyasi iktidardan taleplerde bulunabilme imkânı oluşturabilmek için gerekli yolları inşa etmektir. Bu amaç için toplumu oluşturan bireyler birbirlerine bağlanır, ekonomik, siyasi ve sosyal amaçları için örgütlenerek mesleki topluluklar kurarlar (Göze, 1968: 14). Organik demokrasi anlamına da gelen korporatizmde devlet eliyle sosyal gruplar oluşturulur ve bu grupların siyasi katılım sürecine izin verilir (Linz, 2012: 184).

Kamu çıkarının bireysel çıkarlardan önce geldiği korporatizmde, meslek zümreleri birbiriyle uyum içinde çalışan toplumu oluşturur (Parla, 1993: 8). Temelini

meslek zümrelerinin oluşturduğu korporasyonlarda kendileri ve devlet arasında bir tampon vazifesi gören mekanizmalar sayesinde siyasi temsil yetkisi kazanırlar. Tüm meslek grupları birbiriyle iletişim halinde olduğundan birbirlerini gözeterek denetlerler. İş bölümü ve uzmanlaşmayla ortaya çıkabilecek olan herhangi bir sorunda, tüm sektörü temsil edebilecek bir yapıya ihtiyaç duyulur. Tam bu noktada korporasyonlar öne çıkar ve devletin görmezden gelebileceği seviyedeki talep ve sorunları çözümlenerek dayanışmayı sağlarlar ve görevlerini yerine getirirler (Parla, 1993: 99). Ziya Gökalp'e göre korporatizm, meslek zümrelerinin temelinde toplumsal sorunları çözmeye çalışan, dayanışmacı bir yöntemdir. Fakat meslek zümrelerini temsil eden bu grup ile devlet arasında kurulması gereken ilişki, Türkiye'nin tek partili döneminde kurulamamıştır (Makal, 1999: 79).

Türkiye'de korporatizm yasal olarak 1947 yılında "İşçi ve İşveren Sendikaları ve Sendika Birlikleri Hakkında Kanun" ile birlikte konuşulsa da fikirlerdeki korporatizmin tarihi daha eskilere dayanır. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin 1908 yılında liberalizmi savunmasına rağmen yine korporatizm kavramını da gündeme getirmesi aynı yıllarda olmuştur. Devlet sosyalizmi anlamında kullanılan korporatizm kelimesi, Fransızca aslı olan "sosyalizm data" olarak İttihat ve Terakki Gazetesi'nde bolca kullanılmıştır (Arsoy, 2019: 32). Liberalizmi istemeyen, sosyalizmi de sınıfsal örgütlenmelere uygun bir toplum yapısının olmamasından dolayı uygulanamayacağını savunan Türk aydınlar, Türkiye için en uygun düşünce yapısının korporatizm olduğunu savunmuşlardır (Ahmad, 2014: 16).

Korporatizmin ilk hedefi küçük üreticiyi korumak, dönemin içtimai iktisat hedefiyle mesleki dayanışmayı kaynaştırmaktır. Ziya Gökalp korporatizm fikrinin en şiddetli savunucularının başında gelir. Fikirlerinde önemli ölçüde Durkheim'dan etkilenen Gökalp, Osmanlı'dan gelen lonca teşkilatlanmasını ve korporatizmi birleştirir. Gökalp'e göre yerellikten çıkarak ulusal düzeyde örgütlenen meslek zümreleri bir korporasyon oluşturarak temsil hakkını elde etmelidir (Toprak, 1980: 43-44).

Ziya Gökalp Durkheim fikirlerinden etkilenerek savunduğu korporatist görüşlerinden, ilk kez 1915 yılında İslam Mecmuası'nda yazmış olduğu "İçtimai

Nev'iler" başlıklı yazısında bahsetmiştir. Bu yazısında toplumsal sınıfları ve iş bölümü kavramını inceleyen Gökalp, temelde hiyerarşik düzende örgütlenmiş ve hiyerarşinin en tepesinde merkezi bir üstün bulunduğu bir esnaf teşkilatı kurulması gerektiğine işaret eder. İktisadi hayatta meslek grupları için temel bir rol belirler. O'na göre toplum önemlidir, fakat korporatizmin devlete karşı bireyi korumasından söz etmez, çünkü milli vicdan felsefesi sayesinde devlet ve bireyler arasında herhangi bir çıkar çatışmasının olmayacağını düşünür. Gökalp'in bireylerden önce toplumun önemli olduğunu, iş bölümünün yaygınlaşmasıyla kurulacak olan düzenin ne kadar faydalı olacağını anlattığı yazısı şu şekildedir (Gökalp, 1915: 522-523): "*Camiavi communal toplum: Şehirlerde içtimai iş bölümü neticesi olarak a'zaf heyetleri (Corporation) teşkil etmiş ve şehir derebeylerinin hakimiyeti altından kurtularak belediye meclisi vasıtasıyla kendi kendini idareye başlamış ve aynı zamanda derebeylerine karşı hâkimdar kuvvetiyle birleşmiştir. Şehir bu şekle girdiği zaman camia namını aldığı gibi, şehir medeniyeti köylere de geçerek oralarda da ferdi mülkiyet ve ferdi hürriyet tesis etmiş ve köylerde birer camia haline girmiştir. Bugün Anadolu köyleri birer malikane değil, mülkiyet ve hürriyete malik ailelerden mürekkep birer camiadır. Bu nevi cemiyetlere "şehir esasına müstenid cemiyetler" namı verilir.*

Hey'i corporation cemiyetler: İptidai cemiyetlerde temel hizmetini gören zümre akrabalık ve din rabitalarını haiz olan semiyeye idi. Yukarıda saydığımız millet nev'ilerinde ise bakavi teritorial zümrelerin yani köylerin ve şehirlerin içtimai beniyede esas olduğunu gördük. Hey'i cemiyetlerde ise içtimai beniyenin esas merkezleri payitahtında bulunan milli mahiyeti haiz heyiyelerdir. Camialarda da loncalar mevcuttu. Fakat bunların hayat ve faaliyetleri camia dahiline münhasırdı. Bundan dolayı bunlara "camiavi hey'itler" denilirdi. Hey'i cemiyetlerde ise bu camialara mensup hey'itler payitahta intihap ettikleri murahhasalardan mürekkep konfederasyon meclislerine malik olarak milli bir mahiyet alırlar. Medeniyetin bu şekline payitaht medeniyeti denilebilir. Ve medeniyetin en yüksek şekli budur. Avrupa'nın en yüksek milletleri bu şekle doğru ilerlemektedir. Bu suretle semiyeye, köy, şehir medeniyetlerinin muhtelif enmuzeceleliye beraber bir de "payitaht medeniyeti" enmuzeci olduğunu görüyoruz. Bu tasnife göre Türk milletinin cemavi cemiyetler

nev'inde dahil olduğu ve istikbalde hey'i cemiyetler arasına girmeye namzet bulunduğu anlaşılıyor.”

Yazısında toplumu genel olarak camia toplum (camiavi cemiyet) ve korporatif toplum (hey'i cemiyet) olarak ikiye ayıran Gökalp, Türk toplumunun henüz camia toplum kategorisinde olduğunu gelecekte korporatif toplum olabileceğini söyler. Esnaf korporasyonları milli ekonomiyi yönlendirir, bu sayede şehir ve cemaat ekonomisi birleşerek, camia (şehir) seviyesindeki esnaf korporasyonları milli seviyeye yükselirler. Şehirlerdeki iş bölümü sayesinde esnaf korporasyonları oluşturan camia toplum, kendi kendini yönetmeye başlayan toplumsal bir oluşumken, korporatif toplum, hiyerarşik şekilde örgütlenen ve başkentte ulusal olarak birleşen esnaf korporasyonlarından oluşur. Her iki toplum da loncalar modeliyle kurulmuş olsalar da camia toplumdaki loncalar yöreselken, korporatif toplum ulusaldır. Camia toplumun yerelde hareket alanı sadece kendi alanıyla sınırlıyken, korporatif toplumda seçilen temsilciler başkente gider ve burada konfederasyon meclisleri oluşturarak ulusal nitelik kazanır ve ülke yönetirler (Gökalp, 1915: 522-523).

Toplumsal sınıfları iş bölümü anlamında ikiye ayıran Gökalp, siyasi olarak da cemia, camia ve cemiyet olmak üzere üçe ayırır. Cemia bir topluluğun küçük bir kısmını ifade ederken, farklı cemiaların birleşmesiyle camianın oluşacağını belirtir. Fakat Gökalp burada camianın farklı gruplardan oluşması nedeniyle aynı türden olma özelliğinin kaybolduğunu özellikle belirtir. Çünkü ortaya çıkan bu camia artık farklı din, dil, hayat tarzı açısından farklı topluluklar barındırmaya başlar. Bir müddet sonra bu camialarda çözümler gözlenir. Çözülen camia içindeki aynı dile, dine, hayat tarzına sahip cemialar ortak bir mefkure kapsamında birleşerek bir milliyet oluştururlar. Milliyet şuuruyla birleşen bu cemiaların, camiaya bağlılığı kaybolur. Bu aşamadan sonra milliyet şuuru kazanan ve siyasi bağımsızlığını arayıp kazanan aynı türden toplulukların birleşmesiyle ortaya cemiyet adında bir topluluk ortaya çıkar. Bu cemiyetlere aynı zamanda millet de denilmektedir. Ziya Bey bu konudaki fikirlerini *Türkçülüğün Esasları* isimli eserinde şu şekilde aktarır (Gökalp, 1976: 75-76): *“Siyasî zümreler de başlıca üçe ayrılır: Cemia, camia, cemiyet. Cemia, bir kavimden yalnız küçük bir kısmın siyasî bir heyet halini almasıyla teşekkül eder. Meselâ, bir kavim*

müstakil aşiretlere ayrılınca, bu aşiretlerden her biri bir cemiadır. İptidai kavimler, hep bu cemia hayatını yaşarlar. Bir zaman gelir ki, cemialardan biri, diğerlerini feth ve teshir ederek hâkimiyeti altına alır. Fakat, içine aldığı cemialar, umumiyetle kendi kavmine mensup aşiretler değildir. Başka kavimlere, yahut başka dinlere mensup cemiaları da mağlûp ederek kendine tâbi kıldığından, teşekkül eden yeni heyet, mütecanisliğini kaybeder; muhtelif kavimlere ve dinlere mensup cemialardan mürekkep bir halita şeklini alır. Bu halitaya (câmia) adı verilir. O halde, bütün feodal beyliklerle umum imparatorluklar (câmia) mahiyetindedirler. Çünkü, bu siyasî heyetlerde başka başka kavimlere ve dinlere mensup cemialar mevcuttur. Yine bir zaman gelir ki, bu câmialar da inhilâl etmeğe başlar, imparatorlukların içinde, lisanca ve harsça müşterek bulunan cemialar içtimaî bir surette birleşerek müşterek vicdana, müşterek mefkûreye mâlik bir milliyet halini alır. Bu milliyet, millî vicdana mâlik olduktan sonra, artık uzun müddet, tâbîlik halinde kalamaz. Er geç, siyasî istiklâlini elde ederek istiklâline mâlik siyasî bir heyet haline girer. İşte, ancak bu mütecanis, müttehit ve müstakil heyete (cemiyet) adı verilebilir. Bu cemiyetlere aynı zamanda (millet) adı da verilir. Demek ki hakiki cemiyetler ancak milletlerdir, lâkin, kavimler birdenbire millet haline giremezler. İbtida, cemialar halinde içtimaî hayatın âdetâ çocukluk devresini geçirirler; sonra, bir câmiamn içine girerek, orada da içtimaî hayatın uzun bir çiraklık devresini geçirirler. Nihayet imparatorluğun zulmünden bîzar olarak müstakil hayatlar yaşamak üzere camiadan ayrılırlar. Câmia hayatı, mahkûm kavimler için muzır olduğu derecede hâkim kavim için de zararlıdır. Buna kendi kavimimizden daha belîğ bir misal olamaz: Türkler, Osmanlı İmparatorluğunun müessesesi iken, bu câmiamn vücuda getirdiği feodalizm içinde (reaya) halini aldılar. Aynı zamanda, hayatlarını câmiaya asker ve jandarma vazifelerini ifa etmekle geçirdiklerinden, irfanca ve iktisatça yükselmeğe vakit bulamadılar. Diğer kavimler, Osmanlı camiasından irfanlı, medeniyetli, ve zengin bir halde ayrılırken, zavallı Türkler ellerinde kırık bir kılıçla eski bir sapandan başka bir mirasa nâil olamadılar. Mamafih, bir insan için, çocukluk ve çiraklık devirlerinden geçmek nasıl mecburî ise, bir kavim için de cemia ve câmia stajlarını yapmak öylece zarurîdir. Her kavim, ancak bu merhalelerden geçtikten sonradır ki cemiyet ve millet haline gelebilmiştir. Şu kadar var ki cemiyet hayatına çabuk ulaşan hâkim bir millet, câmia devrini daha az zararlı olarak geçirebilir.”

Gökalp'in toplumsal sınıfları arasındaki ilk sınıf içtimai tesanüte ve ortak vicdana, ikinci sınıf dayanışmaya, üçüncü sınıf ise tüm bu dayanışmayı koruyan ve her türlü karışıklığı çözme gücüne sahip olan devlete aittir. Gökalp'in düşünce sisteminde devlet toplumdaki örf ve adetleri, kendi bünyesinde bulundurduğu yaptırım gücüyle destekleyen tek otorite konumundadır (Nirun, 1999: 130).

Gökalp'in düşünce biçiminde "evrimci toplum" modelinin izleri görülmektedir. O'na göre klanlar insan topluluklarının ilk şeklidir. Klanlar birleşerek kabileleri (cemia), kabileler birleşerek aşiretleri (camia), aşiretler birleşerek konfederasyonları (cemiyet) meydana getirir. Cemiyet aşamasına ulaşmak isteyen toplumlar öncesinde mutlaka cemia ve camia aşamalarından geçmek zorundadırlar (Kongar, 1982: 42-43). Toplumların gelişerek ulus seviyesine ulaşmasını bu üç aşama şeklinde açıklamaya çalışan Gökalp için ,bir toplum önce dil ve etnik birliğinin sağlandığı kabile toplum, daha sonra din birliğinin sağlandığı ümmet toplumu, son olarak da kültür ve medeniyet birliğinin sağlandığı millet aşamasına geçebilmektedir (Çelik, 2006:45). Gökalp'in evrimsel bakış açısıyla düşündüğü teorisi, Doğu kültürüne yakın olan Türk toplumunun görüşlerini Batı kültürüyle birleştirmek, imparatorluk şeklinde işleyen devleti ulus devlet seviyesine çıkarabilmek için bazı yollar arama çabasına dayanmaktadır. Çünkü O, millet aşamasına ulaşmanın toplumsal evrimde ulaşılabilecek en son nokta olduğuna inanmaktadır (Kaçmazoğlu, 1999: 14).

Gökalp'e göre toplum bir organizmadır ve bu organizmayı bir arada tutacak hayati organlar da meslek zümreleridir. Toplum geliştikçe iş bölümü ve uzmanlaşma da gelişir ve meslek örgütleri birbirlerine daha sıkı bir dayanışmayla bağlanırlar. İş bölümünün yaygınlaşması ve gelişmesi ile toplumun gelişmesi birbirine paralel şekilde ilerler (Nirun, 1999: 138). Gökalp'e göre korporatizm milli dayanışmayı sağlayabilmek için bir araçtır, çünkü korporatizm sınıfsal çatışmaları reddeder ve farklı sınıfları birleştirmeyi amaçlar.

2.3.3 İş Bölümü, Uzmanlaşma ve Meslek Zümreleri

Meslek zümreleri aynı işi yapabilen insanların bir araya gelerek ve temelde iş bölümü yaparak meslekte uzmanlaşmak üzerine kurulmuş topluluklardır. Türk tarihine

bakıldığında Anadolu Selçukluları'nda Ahilik, Osmanlı Devleti'nde Esnaf Loncaları şeklinde bu teşkilatların zaten çok önceden beri var olduğu görülmektedir³⁹.

Genel olarak toplumsal dayanışma düşüncesiyle geleneksel kurallar üzerine kurulan Ahilik, korporasyonlardan farklılık arz eder. Korporasyonlar yalnızca mesleki ilişkileri düzenlerken, Ahilikte ahlak anlayışı temel alınarak hem insanın toplum içindeki her davranışını düzenlemek hem de mesleki düzenlemelerle beraber insanın dini, siyasi ve ahlaki yönlerini de geliştirmek amaçlanır (Turan, 1990: 134).

Korporasyonlar ve Ahi Birlikleri'nin birbirlerine benzeyen ve benzemeyen yönleri bulunur. Benzerlikleri şu şekilde sıralamak mümkündür (Eryiğit, 1989: 56):

- “El işi” üretim sistemiyle çalışırlar.
- Esnaf ve zanaatkarları uzmanlaştırmak, ihtisaslaştırmak esastır.
- Fiyat belirleme yetkisine sahiptirler.
- Üyelerini rekabete, yabancılara ve fakirliğe karşı korurlar.
- Ustaların çalıştıracığı çırak sayısını belirleme yetkisini ellerinde tutarlar.
- Üretilecek ürünlerin miktarı ve niteliğini belirleyerek bu sınırlar dahilinde üretim yaptırırlar. Sınırı aşmak isteyenler için izin vermeme yetkileri bulunur.
- İsteyen herkes usta olamaz.
- Demokratik yollarla seçim usulünü benimserler.
- Faaliyet gösterdikleri dönemlerde halk tarafından sosyal güvenlik kurumu olarak görülürler.

Bu benzerliklerin yanı sıra farklılıkları da şu şekilde sıralamak mümkündür (Eryiğit, 1989: 56):

³⁹ Ahilik, Esnaf Teşkilatları ve loncalar hakkında detaylı bilgi için bkz. Ahmet TABAKOĞLU (1986): “Sosyal ve İktisadi Yönleriyle Ahilik” Türk Kültürü ve Ahilik, XXI. Ahilik Bayramı Sempozyumu Tebliğleri, İstanbul: Kırşehir Ahilik Araştırma ve Kültür Vakfı Yayınları. Ve Ahmet KAL'A (1990): “Fütüvvet ve Ahiliğin Doğuşu”, Türk Dünyası Araştırmaları, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayını, S: 65, Nisan, s. 273-282.

- Ahiliğin ortaya çıkmasında dini değerler ağır basarken, korporasyonlar sadece mesleki, iktisadi ve ticari gayelerle ortaya çıkmıştır.
- Korporasyonlarda üyeler kapitalist bir eğilimle hareket ederken, Ahi Birlikleri'nde üyeler birliğe karşı vefa ve sorumluluk hissederler.
- Ahi Birlikleri'nde kamu müdahalesi çok geç olmuştur. Fakat korporasyonlarda kuruluşundan itibaren otoritenin müdahalesi söz konusudur.
- Kamu müdahalesi ve siyasi yapı nedeniyle korporasyonlarda rekabet, çatışma ve yarış hali hiç eksik olmazken, Ahi Birlikleri mahalli ve milli olmaları nedeniyle yaptırım gücünü her zaman ellerinde tutmuşlardır.
- Korporasyonlarda kendilerine mensup olmayanlar için kapılar her zaman kapalı tutulurken, Ahi Birlikleri'nin kapısı her zaman herkese açıktır.

Gökalp'in düşüncelerindeki asıl hedef, ahlaki değer zemininde, farklı meslek grubunda bulunan temsilcileri bir araya getirerek toplumsal dayanışmayı oluşturmak ve Türklerin zaten kültüründe var olan bu teşkilatlanmayı tekrar etkin hale getirmektir. Fakat bu teşkilatlar ile Gökalp'in düşüncelerindeki tek temel fark, Ahilik ve lonca mantığının bölgesel olarak faaliyet göstermeleridir. O'na göre milli ekonomi kurulmak isteniyorsa loncalar da bölgesellikten çıkarılarak milli ve merkezi loncalar haline getirilmelidir. Loncaların merkezileşebilmesi için de önce her şehirde meslek loncaları kurulmalı daha sonra aynı meslek grubuna ait tüm şehir loncaları birleşerek Federasyon Genel Merkezi oluşturulmalıdır. Birçok farklı meslek grubunun oluşturacağı federasyonlar ise düzenli bir ordu gibi merkezde birleşerek merkezi bir konfederasyon oluşturulmalıdır. "Türkçülüğün Esaslar"ı isimli eserinin meslek ahlakı bölümünde bu durumu şu şekilde aktarır (Gökalp, 1976: 159): "*Anadolu Selçukilerinin son zamanlarında (Ahiler) tarikati, mesleki teşkilâtları (Fütüvvet) şiarına istinat eden zaviyeler halinde teşkil etti. Osmanlı devrindeki (esnaf loncaları ve kethüdalıkları) bu eski Ahiler teşkilâtının devamından ibarettir. Millî iktisat devrinde ise ancak miilî loncalar faydalı olabilirlerdi, işte, bu sebepten dolayıdır ki bugün eski esnaf loncalarım idameye çalışmak doğru değildir. Onları yıkarak, yerlerine merkezleri devlet merkezinde olmak üzere millî ' loncalar yapıp ikame etmelidir. Meselâ, debbağ*

esnafını alalım: Her şehirde bir debbağ loncası teşkil etmeli. Fakat, başına bir şeyh yahut kethüda değil, bir kâtib-i umumî geçirmeli. Her şehirde bütün loncaların murahhaslarından mürekkep bir heyet-i merkeziye yaparak buna (iş borsası) adını vermeli. Bunun vazifesi o şehirdeki bütün loncaların müşterek olan işlerini görmek ve şehrin iktisadî hayatını tanzim etmektir. Yine debbağ loncasına gelelim. Her şehirde bir debbağ loncası teşekkül ettikten sonra bunlar aralarında federasyon yaparak devlet merkezinde bir (Debbağ Federasyonu Merkez-i Umumîsi) vücuda getirirler. Aynı zamanda, devlet merkezinde, bunun gibi sair loncaların federasyonlarının merkez-i umumîleri de vücuda gelir. Devlet merkezinde bu merkez-i umumîlerin intihap ettikleri murahhaslar içtima ederek, bir Loncalar Federasyonu vücuda getirirler ve bu federasyonun meclis-i umumî azalarını intihap ederler. Bu zihni meslekler müntesipleri de, birer meslekî federasyon haline girerek bu konfederasyona iltihak ederler. O zaman bütün meslekî zümreler, muntazam bir ordu halinde birleşmiş olurlar.”

Sanayi Devrimi ile köylerden kentlere göçün artmasıyla beraber şehirlerin nüfuslarında da artışlar meydana gelmeye başlamıştır. Köylerde tarım ve hayvancılıkla hayatlarını idame eden insanlar, şehirlerde bu işleri yapamamışlar, ortaya çıkan pek çok iş kolları nedeniyle herkes farklı bir iş yapmaya çalışmış böylece insanlar belirli alanlarda uzmanlaşmışlardır. Çünkü uzmanlaşma iş bölümünün işlevlerindedir yani uzmanlaşma olmadan iş bölümünden söz edilemez. İş bölümünün bir diğer işlevi ise toplumsal dayanışmadır. Uzmanlaşmayla beraber iş çeşitliliği artmış pek çok iş kolu ortaya çıkmış bu da insanlar arasındaki dayanışmayı desteklemiş ve kuvvetlendirmiştir (Durkheim, 2014:82).

Emile Durkheim'e göre toplumsal dayanışmanın iki türü vardır. Bunlardan ilki zorunluluktan meydana gelen mekanik dayanışmadır. Bu dayanışma türü ekonomik olarak geri kalmış ilkel toplumlarda görülür. Bu tür toplumlarda iş bölümü yoktur ve insanlar mecburen tarım, hayvancılık, avcılık gibi aynı işleri yaparlar. Birbirlerinden göre göre aynı işi yapmalarından dolayı bu insanlar arasında mesleki benzerlikler oluşarak mekanik dayanışma meydana gelir. Bir diğer dayanışma türü ise organik dayanışmadır. Bu dayanışma türü sanayi devrimiyle beraber ekonomik olarak gelişen,

iş bölümü ve uzmanlaşmanın fazla olduğu ve iş bölümüyle birlikte çok fazla iş kolunun ortaya çıktığı toplumlarda görülür. Bu toplumlardaki insanlar terzilik, öğretmenlik, fırıncılık gibi o alanda uzmanlık isteyen işlerde çalışırlar. Durkheim'e göre benzerlikten ortaya çıkan mekanik dayanışma, farklılıklardan ortaya çıkan organik dayanışmaya geçiş için bir süreçtir (Ritzer ve Stepnisky, 2013: 14). Görüldüğü üzere Durkheim için mekanik dayanışmadan organik dayanışmaya doğru bir toplumsal ilerleme görülmektedir. İş bölümü ve meslek gruplarının olmadığı ilkel toplumlarda mekanik dayanışma görülürken, iş bölümünün ve meslek gruplarının geliştiği modern toplumlarda ise organik dayanışma görülmektedir (Türkdoğan, 1970 :4).

Ziya Gökalp birçok fikrinde Emile Durkheim'den etkilense de ondan ayrılan düşünceleri de vardır. Durkheim Batıda sanayi devrimiyle beraber ortaya çıkan farklılıkları incelemiş, bireylerde meydana gelen çöküntüleri gidermek ve toplumda yeni düzeni sağlamak için evrensel bir ahlak ilkesi araştırmaya başlamış bunun için de ilkel toplumları incelemiştir. Gökalp ise toplum üzerinde kültürün etkisiyle ilgilenmiş ve eski Türk toplumlarını incelemiştir. Gökalp için ulus ve terakki, Durkheim için ahlak ve düzen konuları özellikle ilgi çekici olmuştur (Ergun, 2005: 194). Gökalp'e göre organik toplumlarda mekanik bir dayanışma görmek mümkündür. Bu toplumlarda birey ve toplum arasında hem dolaylı hem de dolaysız olarak bir ilişki, bağlantı ve dayanışma vardır. Endüstri toplumlarında bu tür dayanışma bilinci artık yok olduğu için dayanışmanın olamayacağını düşünen Durkheim ile bu noktada ayrı görüşlere sahiptir (Türkdoğan, 1970 :7).

Ziya Gökalp'e göre medeniyet bir toplumda ortaya çıksa bile zamanla diğer bölgelere, ülkelere, kıtalara ve tüm toplumlara yayılma gibi bir özelliği vardır. Medeniyette yer alan teknik, alet ve araçlar, ekonomik değeri olan ürünler taklit ve mübadele yoluyla mutlaka tüm dünyaya yayılır. Her millet yayılan bu medeniyeti en üst seviyeye çıkartmak ve kendi üstün kültürünü oluşturabilmek için iş bölümü yaparlar. Her bireyin farklı yeteneği olmasından dolayı bölgesel iş bölümü ortaya çıktığı gibi, her toplumun da kültürüne bağlı olarak farklı yetenekleri olmasından dolayı milletler arası iş bölümü ortaya çıkar. Bu nedenle medeniyetin yayılma,

kültürün ise işlere göre bölünme, çeşitlenme ve uzmanlaşma özelliği vardır (Özakpınar, 2002: 1512).

Ziya Gökalp akraba topluluklarının oluşturduğu aşiretleri, semiyeye olarak adlandırır ve basit bir kabile olarak düşünür. Aşiretlerde herkes aynı kurallara sahiptir ve eşittir. Tehditlere karşı toprak savunması için askerlik yaparlar ve hayatlarını devam ettirebilmek için tarım ve avcılıkla uğraşırlar. Herkes aynı amaç için hareket ettiğinden dolayı zorunlu bir dayanışma ve eşitlik ortaya çıkar. Ziya Gökalp'ın Emile Durkheim'in mekanik dayanışma fikrinden etkilenerek açıkladığı bu düşüncelerini Yeni Mecmua'da yayınladığı "Halkçılık" isimli makalesinde görmek mümkündür (Gökalp, 1918: 102): "*Semiyeye devri: basit aşiretlerde, cemiyet semiyyelerden mürekkeptir. Bu cemiyetlerde semiyyeler kıymet itibariyle birbirine müsavi olduğu gibi semiyeye içinde de birtakım sınıflar tabakalarla bulunmadığından, fertler arasında mutlaka bir müsavitçilik caridir. Her semiyyede fertler biri birinin velisi olduğu için veli amme yoktur. Semiyyenin reisi müsaviler arasında birinci mahiyetinde, yani bir aile pederi mevkiindedir. Kan davası ve gazave gibi işlerde semiyyenin bütün fertleri askerlik vazifesiyle mükelleftir. O halde bu cemiyetlerde halk bütün fertlerin heyeti mecmuasıdır. Bu bütün fertler vatandaşlık hukukuna maliktir. Halkın haricinde hiçbir sınıf, hiçbir teşkilat yoktur.*"

Toplumunu "bir insanın vücuduna" benzeten⁴⁰ Durkheim'e göre modern toplumlarda iş bölümü nedeniyle ortaya çıkan farklılıklar insanların kendi aralarında organik olarak dayanışmasını da beraberinde getirir. Yani bireyler yaşamını devam ettirmek için kendine özel bir uzmanlık alanı geliştirirken sadece kendi çıkarını düşünen değil aynı zamanda toplumun yararını da göz önünde bulunduran bir parça olarak hareket etmelidir. Durkheim'in insan vücudu benzetmesi de bu aşamada ortaya çıkar. Vücutta her organın kendine özgü uzmanlık gerektiren bir görevi vardır ancak sadece kendi kendine yetip geriye çekilmezler, aksine kendi görevini yaptıktan sonra bütün vücudu daha sağlıklı ve daha iyi yaşatabilmek adına diğer tüm organlarla

⁴⁰ Toplumunu kendi başına bir varlık olarak değerlendiren, devleti yaşayan bir organizma olarak gören düşünürler tarih boyunca hep var olmuştur. Devlet ve toplum yapılarını, bireylerde olduğu gibi organizmaya benzeterek, bedensel organlarla yapı içindeki öğeleri eşleştirerek yorumlayan "organizmacı devlet anlayışı"nın pek çok temsilcisi bulunur. Kuramı geliştiren Platon dışında, Herbert Spencer, Alfred Espinas, Farabi, İbn Haldun, Kâtip Çelebi bu düşünürlerden bazılarıdır.

iletişim kurarak ortak bir bilinçle hareket ederler ve bu sayede dayanışma gelişir, kuvvetlenir (Durkheim, 2014: 163). Durkheim'in solidarizm fikrinde görülür ki toplumlar da tıpkı organlar gibi bütünü düşünerek bireysel çaba sarfetmeli, hep birlikte daha iyi olabilmek için dayanışma içinde olmalıdır. Yani kişi bireysel olarak yaşamında her ne yaparsa yapsın özgürlüğünü kullanırken aynı zamanda toplumun bir parçası olduğunu unutmamalıdır.

Organik dayanışmanın söz konusu olduğu toplumlarda akla gelen ilk soru ortaya çıkacak olan rekabetin etkisinin nasıl olacağı şeklindedir. Durkheim bu konuyu da ele almıştır. O'na göre iş bölümü için uzmanlaşma gereklidir ve her bireyin uzmanlaşmak için farklı bir amacı bulunur. Farklı amaca ulaşmak için hareket eden her birey bir diğersini etkilemeden amacına ulaşabilir. Örneğin bireyin amacı para ise sanayi alanında, rütbe ise askeri alanda, bilgi ise bilim alanında uzmanlaşarak bu amacına ulaşır. Hatta Durkheim'e göre bu durumun rekabeti azaltma etkisi bile vardır (Durkheim, 2014: 311).

İş bölümünün kuramsal çerçevesi her ne kadar Adam Smith tarafından çizilmiş olsa da, Durkheim bu çerçeveyi kabul etmekle beraber iş bölümünün sadece iktisadi değil toplumsal bir konu olmasına da vurgu yapar. (Durkheim, 2014: 63). Durkheim'e göre, iş bölümü yaparak uzmanlaşan kişilerin olması sosyal olarak ilerlemeyi sağlar (Heyd, 1980: 106).

Ziya Gökalp'e göre sınıfsal çatışmalara son verebilmek için bu sınıfları ortadan kaldırarak yerlerine mesleki zümreleri getirmek gerekir. Çünkü halk arasında sınıf çatışması olmadığı zaman, halk arasındaki tesianüt bu mesleki teşekküller aracılığıyla sağlanacaktır (Sağlam, 2004: 75).

Gökalp'e göre toplumdaki sınıf ayrımını kaldırarak sadece iş bölümüne dayalı uzmanlaşma sonucunda meslek örgütleri oluşturmak halkçılığın temel amacıdır. Bu durumu Yeni Mecmua'da yazdığı "Milliyetçilik ve Beynelmilelletçilik" isimli makalesinde "*Sınıf yok, meslek var*" olarak aktarır (Gökalp, 1918: 162).

Ziya Gökalp Yeni Mecmua'da yayınladığı "Halkçılık" isimli makalesinde sadece sınıf çatışmalarını ortadan kaldırmayı değil, aynı zamanda ekonomi ve eğitim

aşamasında da tüm bireylerin eşit haklara sahip olması gerekliliğini savunur (Gökalp, 1918: 104): “*Halkçılık esası, cemiyet içinde semiyeye, kast, tarik, ocak, sınıf diye bir takım inhisarcı yahut imtiyazlı zümre ve tabakaların bulunmamasıdır. Halkçılık ayırıcı zümreler yerine cemiyetin fertlerini biri birine sıkı rabitalarla birleştiren meslek zümrelerinin kaim olmasına çalışıyor. Çünkü cemiyet, içtimai bir uzviyete benzetilirse, bu uzviyetin birer hayatı ve vazife ifa eden hakiki uzuvları ancak meslek zümreleri olabilir. Bundan dolayıdır ki cemiyetler tekâmül edeceği iş bölümü ve ihtisas müesseseleri gittikçe derinleşiyor ve mesleki teşkilatlar gittikçe daha sıkı bir tesanüt, daha büyük bir ehemmiyet kazanıyor. Fakat içtimai tesanüt makalesinde gösterdiğimiz vecihle sosyalizm bu huduttan taşarak gayri mümkün gayeler arkasında koşmaktadır. Bu maksadı ilmi bir surette temine çalışan bilhassa sosyalizm mesleğidir. İşte bu muharebenin kuvvetlendirdiği iki mefkûreden birisi mesleki teşkilatlar hakimiyetine istinat eden bu siyasi ve içtimai halkçılıktır.*”

Gökalp’e göre meslek zümrelerinin bir diğer faydası da yardım sandıkları kurmaktır. Bu sandıklarla aynı zümreye mensup kişiler arasındaki yaşlı, hasta, yetim, dul ve sakat kişilerin hayatlarını devam ettirebilecekleri maddi yardımı yapmak mümkün hale gelecektir. Ayrıca mesleklerinin gelişebilmesini sağlamak için gerekli olan alet-edevatı alabilmek, gelişmiş ülkelerden gerekli teknolojiyi ithal etmek ve nitelikli eleman yetişmesi amacıyla gençlere yurtdışında eğitim verebilmek için bu yardımları kullanabileceklerdir. Gökalp bu durumu “Türkçülüğün Esasları” isimli eserinde şu şekilde anlatır (Gökalp, 1976: 152): “*Mesleki teşkilatın bir faydası da aynı hırfete mensup bulunan yoldaşlar arasında teavün sandıkları vücuda getirmek, loncaya mensup ihtiyarları, sakatları, hastaları, yetimleri ve dulları bu sandıktaki paralarla iâşe etmektir. Çocukların terbiyesi ve gençlerin teknikçe yükseltilmesi de bu teavün vazifelerinden maduddur. Bundan başka, mesleki federasyonlar, kendi hırfetlerinin terakkisi için de para sarf ederler ve çalışırlar. Mesela, sanayi memleketlerinden mütehasıs celbi, sanayi memleketlerine talebe i’zâmu, müşterek makineler vesair levazımı getirmek ve istihsal yahut istihlâk kooperatifleri teşkil etmek gibi işler, her hırfetin iktisaden yükselmesini temin edecek teşebbüslerdendir.*”

Meslek zümreleri sadece esnafa açıktır ve hangi işi yaparsa yapsın her esnaf bir loncada yer almak durumundadır. Her loncanın bir temsilcisi bulunacak ve bu temsilciler yerelden genele olacak şekilde hiyerarşik bir şekilde birbirlerine bağlı olacaktır. Meslek zümreleri fikrinde seçilen temsilcilerin önderliğinde; kooperatifler kurmak, iş şartlarını iyileştirmek, Türkiye'ye yabancı yatırımcıları çekmek, Avrupa'ya gönderilerek Batı kültürünü öğrenecek öğrenciler yetiştirmek gibi çok geniş bir çalışma alanı bulunacaktır (Heyd, 1980: 106).

2.3.3.1. Meslek Ahlakı Sorunu

Savaşın neden olduğu toplumsal kargaşa gibi sosyolojik problemler ve enflasyon artışları gibi ekonomik problemlerin temel sebebinin aslında ekonomik değil, ahlaki çöküntü gibi sosyolojik problemler olduğu öne sürülmüştür. Birinci Dünya Savaşı ile beraber ortaya çıkan iktisadi sorunlar, pek çok ülke hükümetini olağanüstü önlemler almaya yöneltmiş, işlerliğini yitiren piyasaları düzene sokmak amacıyla iktisat politikalarına müdahalede bulunmalarına neden olmuştur. Savaş ortamıyla beraber bireysel ve toplumsal çıkarların çatıştığı görülmüştür. Serbest pazar mekanizmasının bozulması, karaborsacılık ve istifçiliğin artmasıyla beraber devletler, kamu çıkarı adına piyasalara müdahale etmek zorunda kalmıştır (Toprak, 1985: 746-747).

Milliyetçilik fikrinin ortaya çıkışıyla beraber, toplumun çıkarı gözetilmeden bireyin çıkarının korunamayacağı, toplumsal sorunları aşabilmek için bireylerde güçlü bir ahlak anlayışı olmasının gerekliliği de ortaya çıkmıştır. Birinci Dünya Savaşı zamanında Osmanlı toplumunda da ahlak sorununun olduğu görülmüştür. Tüccarın savaşı bahane ederek sattığı malların fiyatlarını gelişigüzel artırması, memurların mal kaçakçılığı gibi yasa dışı yollara başvurması bu ahlak sorununun göstergelerindedir. Savaş ortamında zar zor elde kalan 'artık değer'ler topluma hizmet adına ulusal sanayi ve ticaretin geliştirilmesi için kullanılması gerekirken, bireylerin kişisel sefahatleri için kullanılınca, toplumdaki sefaletin yanı sıra "harp zenginleri" adında yeni bir sınıf oluşmuştur (Toprak, 1995: 20-21).

Korporasyonlar bireylerin davranışlarını kontrol ederek onlarda meslek ahlakını geliştirir (Durkheim, 2006: 57). Meslek ahlakı bireylerin dahil olduğu meslek

grubunun eseridir. Yani grup ne kadar güçlü bir oluşuma sahipse gruba özel ahlaki kurallar da o derece güçlüdür. Grubun gücü ve iyi örgütlenmiş olması meslek ahlakını da geliştirir ve güçlendirir (Durkheim, 2006: 52).

İktisadi kargaşayı engelleyebilmek için inzibat gücünün kullanılmasının gerekli olduğunu belirten pek çok kişi olsa da, Osmanlı içtimaiyatçıları bunun işe yaramayacağını, bu ahlak sorununun tek çözümünün bireyin vicdanı olacağını belirtmişlerdir (Toprak, 1985: 746).

Durkheim'e göre meslek ahlakı ve bireysel ahlak birbirine paralel olarak gelişir. Bireysel ahlakı olmayan kişilerden meslek ahlakına sahip olması da beklenemez. Çünkü Durkheim'e göre meslek ahlakı genel ahlakın bir parçasıdır. Ancak ahlakın kendi kendine oluşması da beklenemez. Bunun için bireyler toplum içinde yer almalarını sağlayacak mesleki topluluklara ihtiyaç duyarlar. Ahlakın içinde bulunulan topluluğun eseri olduğu unutulmamalıdır. İç bütünlüğe sahip olan, birbirine sıkı sıkıya bağlı olan, yaptırım gücü bulunan topluluklarda ahlaki yoksunluktan da söz edilemez. Ekonomik dünyada meslek zümrelerine ahlaki olarak bütünlük ve istikrar kazandıracak tek yapının da korporasyonlar olduğu unutulmamalıdır (Durkheim, 2006: 57-58).

Ziya Gökalp'in de şiddetle savunduğu milli iktisadın geliştirilebilmesi için öncelikle bu meslek ahlakı sorununun çözülmesi gereklidir. Toplumdaki genel ahlakı düzeltebilmenin ilk şartı meslek ahlakını düzeltmekten geçer. Osmanlı toplumunda meslek zümreleri, korporasyonlar ve esnaf loncaları yeterince gelişmediği için oluşmayan meslek ahlakı, bireylerin dolayısıyla toplumun ahlakının yozlaşmasına da neden olmuştur.

2.3.3.2. Gökalp'in Meslek Ahlakı Sorununa Çözüm Önerileri

Ahlak mevzusu Ziya Gökalp için bütün alanlarda önemlidir. Onun için ahlakı eksik olan kişinin diğer işlerdeki becerileri de bu eksikliği göz ardı etmek için yeterli değildir. Bu konudan bahsettiği Küçük Mecmua'da yazmış olduğu "Ahlaka Doğru" isimli yazısı şu şekildedir (Gökalp, 1922: 1-2): "*Ahlâkın kıymeti, diğer içtimai kıymetlerle ölçülebilmekten münezzehtir. Din, lâdinî kıymetlerle mukayese edilemediği*

gibi, ahlâk da sair içtimaî kıymetlerle mukayese edilemez. Bundan dolayıdır ki bir adamın ahlâktaki nakîsasını, ilimde yahut dehâdaki fevkâlâde meziyet ve kudretleri telâfi edemez. İlimde, felsefede büyük keşifler yapan, yahut sanayide, fenniyatta mühim ihtiralarda bulunan bir kimsenin ilmine hürmetle ahlâkî kabahatleri muaf tutulamaz. Bunun gibi, şiirde, musikide, mimarîde, resimde herkesi hayran edici eserler ibda eden sanatkârlar da ahlâkî cürümlerini, dehâları hürmetine affettiremezler. Bu surette ahlâk her kıymetin fevkindedir. (...) Bir yerde, ahlâk, kuvvetli değilse, hukukun, kanunların kuvveti de az olur. Zira, kanun, fertleri korkuttuğu için değil, umumun vicdanından doğduğu, milletin ahlâkına uyduğu için mukaddes ve mut'adır. Ahlâk, irademizin bânisi olduğuna binaen, terbiyenin de esasıdır. Bundan başka, insanları mesut eden yegâne âmil de ahlâktır."

Mesleki topluluklar oluştuğunda meslek ahlakı da gündeme gelmeye başlamıştır. Milli iktisat geliştikçe bireysel sermayeler milli sermayeye evrilir. Meslek çevreleri geliştikçe meslek ahlakı da bireyselliğe dönüşür. Meslektaşlar mesleklerini yapabilmek için belli başlı sorumlulukları da yerine getirmelidir. Bu sorumluluklar sayesinde bireyler görevlerine sıkıca bağlanarak, kişisel çıkarlarını geride bırakarak mesleki hedeflerine ulaşmaya çalışırlar (Toprak, 1980: 45).

Durkheim'e göre dayanışmanın temelini mesleki gruplaşma oluşturur. Fakat bireyin burada yaşayabileceği çatışmaları tek başına çözmesi mümkün görünmemektedir. Bu nedenle meslek ahlakının temelini, bireylerin ahlak yargılarını denetleyip kontrol altında tutan korporasyonlar oluşturur (Durkheim, 2006: 35). Mesleki ahlakın oluşmamasının en büyük nedeni yeterince gelişemeyen korporasyonlar veya meslek örgütleridir (Göze, 1980: 116). Çünkü meslek ahlakı sayesinde bireyler kendi haklarının ve sorumluluklarının bilincinde olurlar. Bireysel olarak ahlaki boşlukların olmaması için mesleki ve ekonomik hayatın da boşluksuz şekilde düzenli ve ahlaklı olması gerekir (Durkheim, 2006: 57).

Durkheim'in fikirlerinden önemli ölçüde etkilenmiş olan Gökalp'e göre milli iktisat ekonomik hayatın son aşamasıdır. Milli iktisadı yönlendirme görevi de yalnızca ulusal seviyede örgütlenebilen korporasyonlar aracılığıyla gerçekleştirilebilir. Gökalp böylece milli iktisat sayesinde cemaat ve şehir iktisadını harmanlayarak şehir

seviyesinde olan loncaları ulus seviyesine çıkartır. İktisadiyat Mecmuası'nda neşrettiği “Türklerde Milli İktisat Devreleri” adlı makalesinde şöyle belirtir (Gökalp, 1917: 48): “*Mamañih saltanat devrinin iktisadı yalnız ordu iktisadından ibaret değildi. Her şehirde esnaf loncaları bulunduğu gibi, bu loncaların murakabasıyla mükellef iktisap idaresi de mevcut idi. Binaenalayh her şehre mahsus bir de şehir iktisadı mevcut demektir. (...) Bu devirdeki milli iktisadımız, artık ne il iktisadı, ne de ordu ve şehir iktisatları mahiyetinde olamaz. Yeni milli iktisadımız, tamamıyla millet iktisadı şeklinde olmalı. Yani cemaat ve şehir iktisatları gibi hususi iktisatları milletin umümi iktisadı dahilinde bel' etmelidir.*”

Ziya Gökalp için meslek ahlakı hayati konumdadır, sıralamada vatandan hemen sonra gelir. “Türkçülüğün Esasları” isimli eserinde meslek ahlakının önemini şöyle aktarır (Gökalp, 1976: 149): “*Vatanî ahlâktan sonra, meslekî ahlâk gelir. Eski Türkler mesleğe "yol" derlerdi ve yolda büyüğü, soyda büyükten ileri sayarlardı. Bektaşilerin, "Belden gelen seyit değil, ilden gelen seyittir" demeleri de, yol'un soy'dan akdem olduğunu gösterir. Eski bir darbimesel: "Yoldaşların babanın obasına akın ederlerse, sen de beraber akın et!" diyor ki, bu da yoldaşların soydaşlardan daha ileride olduğunu gösterir.*”

Gökalp'e göre Osmanlı Devleti'nin ülkedeki ekonomik sorunları çözebilmek, gelişmiş ülkelerin seviyesini yakalayabilmek için, siyasetten önce toplumu değiştirmesi (inkılab-ı içtimai) ve genel ahlak sorununu çözmesi gerekmektedir. Gökalp Genç Kalemler Dergisi'nde yazdığı “Yeni Hayat ve Yeni Kıymetler” başlıklı yazısında bu gereklilikten şöyle bahsetmiştir (Gökalp, 1911: 138): “*Biz siyasî inkılâbı yaptıktan sonra ikinci bir vazifenin önünde kaldık: içtimaî inkılâbı hazırlamak! (...) Siyasî inkılâp, meşrutiyet mekanizmasının hükümete tatbiki demek olduğu için istihsâli pek kolaydı. Fakat içtimaî inkılâp, mihaniki bir fiil ile değil; uzvî bir tekâmül ile hâsıl olabileceği için gayet güçtür. (...) Siyasî inkılâbın icrası için hürriyet, müsavat, uhuvvet gibi meşrutiyetin ruhunu temsil eden kuvvet - fikirlerin intişarı kâfi idi. Halbuki içtimaî inkılâp kuvvet - hislerin inkişaf ve teâlisine bağlıdır. Fikirlerin kabul ve reddi zihnin iradesi dahilindedir. Hisler, asırlarca süren içtimaî i'tiyatların izleri*

olduğundan kolayca istihale edemez. O halde içtimaî inkılâp bundan sonra bütün kuvvetimizle çalışacağımız en güç ve en uzun bir mücahededir.”

Gökalp'e göre tek başına siyasi değişim yetersiz kalmıştır. Gökalp, tanzimatı ve yeni gelen reformist paşaları eleştiren Türk milliyetçileri arasındaki kişilerden biridir. O'na göre paşaların Osmanlı Devleti'nin parçalanmasını önlemek için yaptıkları işler başarılı olmamış aksine bu parçalanma sürecini hızlandırmıştır. Tanzimatla beraber uygulanan ekonomik politikalar nedeniyle, Avrupa'dan gelecek ürün ve sermaye için ülke kapıları sonuna kadar açılarak hem yerel zanaatkarlar bitirilmiş, hem de maddi dengesizlikler ve belirsizlik yaratılmıştır. Tanzimatın ekonomi politikası gibi kültür politikası da, okullar, kurum ve kuruluşlarda ortaya çıkardığı ikilik, ikiye bölünme ve Osmanlı toplumundan kopuşlara neden olduğu için Gökalp tarafından eleştirilir. Yani Gökalp ve onun gibi düşünen kişilere göre tanzimat kesinlikle takip edilmemesi gereken bir yoldur. Bir toplumun değişebilmesi ve gelişebilmesi için Türklerin, daha Türk, daha Müslüman ve daha modern hale sokacak araçları doğru kullanması gerekir. Bunun için kuramsal bir model oluşturan Gökalp'in modelinde, medeniyet ve uygarlığı taşıyan seçkinler ve harsı (kültür, gelenek ve görenekleri) taşıyan halk olmak üzere iki unsur vardır. Bu iki unsuru sağlamak için toplum sınıflara bölünmezler ve aralarında organik dayanışmanın olduğu bir bağ vardır. Seçkinler taşıdıkları medeniyeti halkın ayağına giderek götürmeli, bunun karşılığında da halktan sahip olduğu milli değerleri ve kültürü öğrenmelidir. Böylece seçkinler de millileşirler (Georgeon, 2006: 99-100).

Gökalp aydınların halka doğru gitmesi gerektiği üzerinde dururken, aslında halka doğru gitmenin kültüre doğru gitmek olduğunun farkındadır. Aydınlar halka doğru gitmediği takdirde milli değerlerinden uzaklaşarak dejenere olacaklardır. Halkla iç içe oldukları zaman kültürlerini öğrenecek olan aydınlar, en büyük motivasyon kaynaklarını da bulmuş olacaklardır. Aydın ve halk, kültür ve uygarlık birbiriyle denge halinde olduğu sürece, köküne ve töresine sırtını dönmeyen aydınlar daha sağlam adımlarla ilerleyebileceklerdir. Azınlık durumunda olan, halkla bütünleşmeyen ve dejenere olanların bir zaman sonra yok olmaya mahkûm olduğunu bilen Gökalp bunu engellemeye çalışmıştır. Fakat bunu yaparken de Gökalp'e göre tek şart aydınların

milli olmasıdır. İdeolojileri ve kökleri ülke gerçeklerine dayalı olan “milli aydınlarımız” yerine ideolojileri ve kökleri dışarıya bağlı olan aydınların tercih edilmesi kalkınmamış olmanın nedenidir (Türkdoğan, 1970: 25-27).

Aydınlar ile halkın bütünleştiği noktada toplumda sınıfsal çatışmalar ortadan kalkar, insanlar uzlaşma yoluyla sorunlarını çözerler, herhangi bir boşluk anında hiç kimse bir başkasına zarar vermeyi düşünmeyeceği için toplumdaki ahlak sorunu da ortadan kalkar. Bir çarkın dişlileri gibi birbirine bağlı, kimsenin bir başkasının zarar görmesini istemeyeceği bir toplum oluşur. Halkın münevverlerinin halkın tabanı ile birleşip bütünleşmesi, aralarında yaşanacak kültür alışverişini Gökalp “Türkçülüğün Esasları” isimli eserinde bizlere şöyle aktarır (Gökalp, 1976: 41-42): “*Bir milletin münevverlerine, mütefekkirlerine o milletin ‘güzideler’ i adı verilir. Güzideler yüksek bir tahsil ve terbiye görmüş olmakla halktan ayrılmış olanlardır. İşte halka doğru gitmesi lazım gelenler bunlardır. Güzideler halka hars götürmek için gitmelidirler. Halbuki gecen mebhasde gösterdiğimiz veçhiyle, memleketimizde hars denilen şey yalnız halkta mevcuttur. Güzideler henüz harstan nasiplerini almamışlardır. Güzideler medeniyete maliktir. Halkta hars vardır. O halde, güzidelerin halka doğru gitmesi şu iki maksat için olabilir: 1) Halktan harsi bir terbiye almak için, halka doğru gitmek 2) Halka medeniyet götürmek için, halka doğru gitmek. Filhakika, güzidelerin halka doğru gitmesi bu iki maksat içindir. Güzideler harsı yalnız halkta bulabilirler, başka bir yerde bulamazlar. Demek ki halka doğru gitmek, harsa doğru gitmek mahiyetindedir. Çünkü, halk, milli harsın canlı bir müzesidir. Güzidelerin çocukken aldıkları terbiyede milli hars yoktu. Çünkü, içinde okudukları mektepler (halk mektebi) değildi. (Milli mektep) değildi. Bu sebeple memleketimizin güzideleri milli harstan mahrum olarak yetiştiler, gayri millileşerek yetiştiler. Şimdi bu eksikliği tamamlamak istiyorlar.*”

Ziya Bey için birbirinden kopuk aydın sınıfı - halk sınıfı gibi sınıfların olması toplumun ve ekonominin gelişmesi için olumsuzluk arz eder. Ziya Gökalp’in Yeni Mecmua’da yazdığı “Halkçılık” isimli makalesine göre, iktisadi seviyelerin ve sınıfların olduğu bir toplumdan gelişme beklenemeyeceği için, bu sınıfları ortadan kaldıracak tek şeyin, toplumu “halkçılık” tabanında birleştirecek meslek öğütlerinin

egemen olması gerekliliği ortaya çıkmıştır. Sınıfsal çatışmaların önüne geçen meslek örgütleri, hayati görevler üstlenen organlar gibi toplumu ayakta tutarlar. Böylece toplumda semiyeye, kast, tarik, sınıf gibi ayrıcalıklı zümreler ortadan kalkacaktır (Gökalp, 1918: 104): “*Halkçılık esas, cemiyet içinde semiyeye, kast, tarik, ocak, sınıf diye bir takım inhisarcı yahut imtiyazlı zümre ve tabakaların bulunmamasıdır. Halkçılık ayırıcı zümreler yerine cemiyetin fertlerini biri birine sıkı rabitalarla birleştiren meslek zümrelerinin kaim olmasına çalışıyor. Çünkü cemiyet, içtimai bir uzviyete benzetilirse, bu uzviyetin birer hayatı ve vazife ifa eden hakiki uzuvları ancak meslek zümreleri olabilir.*”

Durkheim’i yakından takip eden Gökalp de tıpkı O’nun gibi, organik dayanışmanın olduğu toplumda, müşterek bilinçten gelen zorunluluk ve ahlaki yaptırım korkusuyla bireyciliğin gelişebileceğini, fakat ekonomik hayatın da başı boş kalmaması gerektiğini düşünür. Ekonomik hayatın devamlılığını ve işlerliğini sağlayabilmek için politik, ahlaki gücü elinde tutabilecek olan devlet dışında bir güç ihtiyacı vardır. Gökalp’e göre bu güç meslek zümrelerinden başkası değildir. Mesleki zümreleri kendi çatısı altında örgütleyebilecek olan korporasyonlar, ekonomik hayattaki ahlak problemlerini çözebilmek ve bireyler üzerinde yaptırım gücünü oluşturabilmek için var olmak zorundadırlar. Korporasyonlar devlet ve birey arasındaki aracılık vazifesini üstlenerek, iki grup arasındaki çatışmaları çözecek, bireylerin hırs ve istekleri sonucunda oluşabilecek herhangi bir ahlaki sorunu, ahlaki yaptırım gücünü kullanarak önleyecektir. Böylece toplumda ahlaklı ve huzurlu bir yaşama ortamı sağlanmış olacaktır (Toprak, 1977: 104).

Gökalp’in, millette oluşan genel ahlak çöküntüsüne verdiği önemi göstermek ve ülkedeki spekülasyon tehlikesine dikkat çekmek için 1917 yılında “*Mesleki Ahlak Beyannamesi*” adı ile bir el kitabı yayınladığı söylenmektedir, fakat tarafımızca bu kitaba ulaşamamıştır.

Ziya Gökalp’e göre meslek ahlakının korunabilmesi için, her lonca kendi üyeleri için uyulması gereken kuralları içeren bir belge hazırlamalı ve bir denetim ve yargı mekanizması kurmalıdır. Kurallara uymayan üyeleri bu yargı mekanizmasına göndermelidir. Gökalp’in bireyden önce toplumu önde tuttuğu görülmekle beraber,

asla baskıcı bir devlet kurmayı istemez. O'na göre loncalar devletin müdahale etmediği, bağımsız kurumlar olarak kalmalıdır. Bu düşüncesinde de Durkheim'den etkilendiği görülmüştür. Fakat Gökalp'in batıdan aldığı bu fikrin Türkiye'de uygulanması o dönemde mümkün görünmemektedir. Çünkü Durkheim'in görüşleri kendi ülkesinde sanayi ve işçi hareketleri geliştiği için uygulanabilen tecrübelerle dayanırken, Türkiye için böyle bir gelişmeden ve işçi topluluklarından söz etmek mümkün değildir (Heyd, 1980: 107).

2.4. Ziya Gökalp'in Tasarruf, Ticaret, İşçiler, Burjuva ve Millî Sanayileşme Hakkındaki Görüşleri

Dönemin Türkiye'sinde yaşanan ekonomik ve toplumsal sorunlarla uğraşan halk ticaret, sanayi gibi serbest mesleklerdeki iktisadi faaliyet alanlarını kaybettiğini ve gün geçtikçe bu alanlarda zayıfladığını fark edememiştir. Daha önce de belirttiğimiz gibi Müslüman Türklerin zayıfladığı bu alanlarda Yahudi ve Hristiyanların gittikçe ellerinin güçlenmesi nedeniyle, yerel halk sadece memur, çiftçi ve askerlik gibi mesleklere sıkışıp kalmışlardır. Böylece Müslüman halk fakirleşirken, gayrimüslimler arasında burjuvazi gelişmiştir. Gayrimüslimlerin Batı Avrupa ile çok yakın ilişkilerinin olmasının bu başarıdaki en önemli etken olduğu da unutulmamalıdır.

Ziya Gökalp Diyarbakir Gazetesi'nde yazdığı "Dişten Artmaz, İşten Artar" başlıklı yazısında "işten artmaz, dişten artar" şeklinde olan ve tasarrufu öğütleyen bir atasözünden yola çıkarak iktisadi görüşlerini paylaşmıştır. Bu yazısı daha sonra oluşacak fikirlerinin temelini oluşturan bir yazı olması açısından önem arz eder. Bu yazısında ekonominin gelişmesi ve servetin oluşabilmesi için genel inanın aksine, bireylerin genel tasarruf yöntemlerini kullanmak yerine çalışmalarının ve üretmelerinin daha önemli olduğunu belirtir. Ancak O'na göre tek başına bireysel tasarruflar da sanayileşmek için yeterli değildir. Sanayileşmek isteniyorsa hükümetler bireylere öncülük etmek zorundadır. Bireylerin tasarruflarını üretime ve sanayileşmeye aktarmadığı sürece tasarruf yapmalarının bir anlamı olmadığını ve ülke ekonomisine katkılarının olmayacağını söyler. Ekilen tarlalardaki ürünün bereketli olmadığından, elde edilen ürünleri ihraç etmek için gerekli nakliyenin sağlanamamasından bahsettiği yazısında, az üretilen ürünün pahalı satılmasından,

pahalı satışı önüne geçebilmek için ucuz ve fazla üretim yapılması gerektiğinden, bunun da ancak makineleşme ile sağlanabileceğinden söz eder. Makineleşme ve şirketleşmenin öneminden bahsettiği yazısı şu şekildedir (Gökalp, 1906: 1):

“Atalardan kalma nasihatler arasında bazı atılacak sözler de vardır. Bunların doğruları kulaklarımızda küpe olmalı. Fakat yanlış olanlarını doğrultmak da boynumuzun borcudur. Kocaman ciltlere sığdıramayan iktisat ilmini, hikmet-ül avam, bu dört kelimeye sığdırıyor: İşten artmaz, dıştan artar. (...) Bu saniha-i mazbuta, bize, tasarruf kaidelerini tavsiye ediyor. Bu öğüdü can kulağıyla dinlersek fena olmaz. Fakat iktisadın yalnız tasarruftan ibaret olmadığını da hatırlamak lazımdır. (...) Evet, iktisat, tasarruftan ibaret değildir, insan, yalnız masrafını azaltmakla zengin olamaz. Servet, sa'yin ve mahsul-i sa'yin artmasıyla husule gelir. Tabir-i aharla, işten artar. O halde kazancı çoğaltmak için ne suretle çalışmalı? Asıl bilinmesi lâzım gelen burasıdır. Çiftçi fazla kazanmak için zahirenin bahaya çıkmasını gözler. Az masrafla çok mahsul almak iktiza ettiğini düşünmez. (...) Çiftçilik alemine bir nazar atalım. Görürüz ki tarlalar, bereketlerini bizden esirgiyor. Sanayi cihanını bir yoklama edelim. Anlarız ki mamulatımız Avrupa mahsulatına katıyen rekabet edemiyor. Ele geçirdiğimiz zahireler ateş pahasına mal olduğu için, onları ihraç edemeyerek kuyular derununda çürütüyoruz. Çünkü nakliye masrafı inzıam edince, iskele piyasasını tecavüz eder. Meydana getirdiğimiz metalardan çıkardığımız kâr, bizi doyurmuyor. Çünkü az ve pahalı satıyoruz. Mademki çok satmak, ucuz satmağa mütevakıftır, mademki ucuz satmak, ucuz istihsal etmeğe bağlıdır, az masrafla çok mahsul almak için tedbirler düşünelim. (...) Ticaret ve sanatla meşgul akvamı bu bapta muvaffak eden vasıtalar nelerdir? Başlıcaları makineler ile şirketlerdir. Makineler, az emekle çok iş gören cansız amelelerdir. Şirketler, az sermaye ile büyük teşebbüslere girişen manevî şahıslardır. Ucuz mahsul alıp iskelelere sevk etmek, yeni saban, orak ve harman makinelerinin çiftliklerimize girmesiyle mümkündür. (...) Büyük makinelerin iştirasına bir adamın sermayesi kifayet etmez. Fakat birçok kimselerin birleştirilen sermayeleri bu müşkülü kolaylaştırır. Bundan başka, bir sanatkâr, istediği kadar müşteri bulamaz. Bir şirket ise, her yerde şubeler açarak emtiasını sürdürebilir. Hülasa zengin memleketlerin servet-ü ümrânını husule getiren, makinelerle şirketlerdir. Bu vasıtalar bizim de istifadeye çalışmamız derece-i vücübdadır. Fakat bu babda Hükümet-i Seniyye'nin de bir teşebbüsü lazımdır. O da, Ziraat Bankası tarafından

merkez-i vilayette ziraat ve sanayi makineleri için bir depo tesisi ve burada daimî surette bir makinistin bulundurulmasıdır. Bu mağazada herkes taksit suretiyle istediği makineyi alabilir. Makineler bozulursa makinist meccanen tamirine delalet edeceğinden, suret-i istimali de ziraat muallimi tarafından gösterileceğinden, hiçbir güçlük kalmaz. Talep, arza tabi olduğundan bu müessesenin felahat-ü hırfet alemlerinde çok terakki husule getireceğine şüphe yoktur.”

Gökalp yine aynı gazetede yazdığı “Ticaret ve Yeni Ticaret Odası” ve “Ticaret El-Kasib” başlıklı yazılarında ticaret, ticaretin tarihi, tüccarlar ve ticaret ile ulaşım arasındaki ilişkiler gibi konulara değinir. “Ticaret ve Yeni Ticaret Odası” isimli yazısında ticaretin tanımını şu şekilde yapar (Gökalp, 1907: 1): *“Ticaret, iki nokta-i nazardan tetkik olunur: Ticaret-i dâhiliyye, ticaret-i hariciyye. Memleketin emtia ve mahsulatını alıp yine memleket dahilinde satmak ticaret-i dahiliyyeyi, memleket emtiasını diğer memalike sevk ile satmak veya oralardan mal alıp memleket dahilinde bey’ etmek de ticaret-i hariciyyeyi teşkil eyler. Başlıca bu iki nev’e ayrılan ticaret, bir takım aksam-ı taliyeyi cami’dir. Toptan mal alıp toptan satmak ticaretini ifa edenlere toptancı ve büyük tacir, toptan alarak parça parça ve kısım kısım elden çıkarmak suretiyle olan ticaret erbabına da ona göre nam verilir. Bir mal ucuz alınıp da pahalı satılmak için bir zaman hıfzedilmek suretiyle olan ticarete de ticaret-i sarrafiyye denilmektedir. (...) Bu ana kadar ne cins ve ne miktar eşya ve mahsulatın, dahil-i vilayete olsun, nerelere sevk-ü ihraç olduğu hakkında merkezce bir fikir ve malumat mefkud idi. Ticaret Odaları’nca bilinmesi elzem olan bu halin şimdiye kadar zalam-ı meçhulede kalmış olduğunu gören yeni Ticaret Odası, vilayetin hali hazırdaki muamelat-ı iktisadiyye ve ticariyyesine bir vukuuf-ı sahih elde etmeği tensip etmiştir.”*

Devletin müdahale edemediği, ekonomik liberalizm Gökalp için sorun oluşturmaktadır. Çünkü herhangi bir müdahalenin olmadığı, gelişememiş Türkiye, diğer ülkelerin sömürgesi konumuna gelebileceği için Gökalp buna karşı çıkmıştır. Gökalp’in liberalizmi eleştirdiği, liberalizmle beraber serbestleşen ithalat ve ihracatın halk için zararlarına değindiği bir diğer yazısı da El-Kasib’dir. Bu yazısında engebeli arazi yapısıyla ürün yetiştiremeyen ülkenin tahıl ihracatı yapamayacağını aksine ithalata yöneleceği için liberalizmin zararlı olduğundan bahseder. Liberalizmin ve ağır

gümrük vergilerinin sermayeyi, üretim ve tüketimi dolayısıyla da ticareti etkileyeceğini belirtir. Kazanan kişi anlamına gelen ve tüketim, sermaye, iktisat ilmiyle ilgili konulardan bahsettiği “El-Kasib” isimli makalesi şu şekildedir (Gökalp, 1907: 1): “İlm-i iktisatta bahis olunan sa’y-u amelden sonra sermaye de en mühim mesailendir. Sermaye denilen, yeniden servet husule getiren bir kısım-ı servettir. Daha başka türlü söyleyelim: Tekrar istihsalata medar olmak üzere tasarruf ve hıfzedilen bir mahsuldür. Mesela tohumluk için ayrılan buğday, sermayedir. Edevat-ü alet imali için olan kereste, ahşap ve bir suretle kuvve-i inbatıyyesi teksir olunan tarla ve teşebbüs olunan sanatı daha ziyade ifaza için tasarruf edilen akçe, birer sermayedir. Sermaye, hayat-i beşerin lazıme-i tekemmülüdür. Sermayesiz hiçbir şey istikmal ve teksir edilemez. (...) Bu iki rüknü iktisadiden sonra mübadele gelir ki ihracat-ü ithalat ile de tabir edebiliriz. Bazarın rüz-merre alış-verişi mübadele ile cereyan eder. Lakin ticaret, mübadeleyi ihracat-ü ithalat nokta-i nazarına hasreder. Beşerin sepayı hayatı olan dimağ, kalp, ri’eler gibi, harekât-ı iktisadiyyede sa’y, sermaye, mübadele, harici sepayı hayat addolunur. (...) Mübadelede iki suret caridir: Himaye ve serbesti usulleri. Bir zamanlar umumiyetle himaye usulü kabul olunmuştu. Mahsulât-ı hariciyenin her nev-ü kalemine karşı şiddetle men’-i ithalât demek olan himaye usulü, terakkiyat-ı sınıaiyye-i dâhiliyyeye medâr-ı münferit kabul ve ilân olunmasına mukabil, bir âlim ve hakîm-i iktisadî, bu kaidenin mehâzîr-i içtimaiyyesini tahlil ve ispat ile serbestî-i mübadele usulünü kabul ve tasdik ettirmişti ki, en büyük delili adaptasyon yani her iklim ve tabiat-i halk ve arazinin kabiliyet ve ihtiyacının imkân-ı te’miniyyetine istidat ve muvafakati kaziyesidir. Vakıa hal böyledir, arazisi kayalık ve madeniyattan ibaret bir memlekette meselâ hububat ihracatı beklenemez. Şimdi sair yerlerden bu memlekete ithal olunacak hububatı usul-i himayeye tâbi tutmak ne kadar muzırdır. Ağır resm-i gümrük vaz’eylemek suretiyle men’-i ithalâta çalışılsa, çünkü ihtiyaç mevcut ve daimîdir, bu resmin ahaliye tediye ettirilmiş olacağı der-kârdır.”

Ziya Gökalp 1920 başlarında Türkiye’deki toplumsal sınıfları feodal güç sahipleri⁴¹, küçük burjuvalar, teşkilatsız işçiler ve serfler⁴² olmak üzere dörde ayırır.

⁴¹ Belli bir büyüklükte toprak mülkiyetine sahip olan, bu topraklarda köylüleri çalıştıran ve gücünü bundan alan soylu sınıftır.

⁴² Kendileri toprak sahibi olmayan, bir toprak ağasının sahip olduğu topraklar üzerinde kendisine verilen bir arazide, toprak ağası adına çiftçilik yapıp çalışan köylü sınıftır. Çalıştığı topraklar

Devlet, kanunlar çerçevesinde feodal güç sahiplerini ve serfleri tanımadığı için Gökalp bu dönemdeki feodalizmi kanun dışı olarak değerlendirir. Gökalp'in Hakimiyet-i Milliye Gazetesi'nde yazdığı “*Fırkaların İçtimai Tasnifi*” isimli makalesini incelediğimizde O'nun için burjuvanın önemli olduğunu görürüz, çünkü feodalizme son vererek milli sanayiye ortaya çıkaracak en önemli sınıf burjuva sınıfıdır. Avrupa feodalizminin sonunu getiren burjuvazinin Türkiye'de de aynı etkiyi oluşturabileceğini düşünür. Fakat dönemin Türkiye'sinde bu sınıfın yeterince güçlü olmadığını da farkındadır ve güçlendirmek için bazı önerilerde bulunur. Önerilerinden bazıları şöyledir: Halk fırkası liberal-muhafazakâr bir koalisyon oluşturarak halkın içindeki feodal güç sahipleriyle serfleri kademeli olarak ortadan kaldırmalı, milli iktisat ve milli sanayi atılımı gerçekleşene kadar burjuva sınıfı ve işçileri kendi bünyesinde toplamalıdır. Gökalp'in burjuva işçilere verdiği önemi anlatan yazısı şu şekildedir (Gökalp, 1923: 1): “*Avrupa'daki sınıfların ikiye inhisar ettiğine bakıp da bizdeki sınıfların da yalnız burjuvalarla amelelerden ibaret olduğunu zannetmek doğru değildir. Türkiye'de içtimai sınıflar dörde irca' olunabilir: 1) Feodal reisler, 2) Küçük burjuvalar, 3) Teşkilatsız ameleler, 4) Fellâhlar (serfler). Mamefih, vaktiyle Avrupa milletlerinde de bu dört sınıf mevcuttu. Fakat, oradaki içtimai ve siyasi tekâmüller, feodal senyörler ve fellâh sınıflarını ortadan kaldırdığı için, yalnız burjuva ve amele sınıfları kaldı. Fakat, bu feodalizm, hukukî bir müeyyideye malik resmi bir müessese halinde değildir. Kanunlarımız, ne feodal reisler, ne de boyunduruklu fellâhlar tanır. Teşkilât-ı Esasiye kanunu, bütün fertleri maddî ve millî hakimiyetin hissedarları tanır. Demek ki, memleketimizdeki feodalizm, kanunlarımızdan doğmuş siyasi bir feodalizm değildir. (...) Burjuva sınıfının tarihî iki rolü vardır ki, bunlar henüz memleketimizde icra olunmamıştır. Bunların birincisi feodalizme nihayet vermek, ikincisi millî bir sanayi yaratmaktır. Burjuva sınıfı muzır bir unsur olmadan evvel, faydalı bir amel olarak meydana çıkar. Bunun ilk işi, köylerdeki feodalizmi yıkmaktır. Binaenaleyh bizim için, burjuvanın zararlarından evvel, feodalizmin daha vahametli olan zararlarına nihayet vermek lâzımdır. Bütün Avrupa milletlerinde, senyörlere karşı kıyam ederek, feodalizmi kökünden yıkan burjuvalardır. Bizde de,*

toprak ağasına ait olmakla beraber, serfler yemek ve giyim ihtiyaçlarını karşılayabilecek kadar ürünü kendilerine ayırma hakkına sahip olmuşlardır. Kölelik sistemine oldukça benzer olsa da serflerin alınıp satılamaması onları kölelerden ayırır.

tavsif ettiğim feodalizme nihayet verecek sınıf ancak burjuvalar olabilir. (...) Halk Fırkası, mürteci ve radikal kuvvetlerin vatana muzır olan mevcudiyetlerine nihayet vermek için, daha bir müddet liberallerle muhafazakârları kendi içinde koalisyon halinde bulundurmağa mecbur olduğu gibi, iktisadî feodalizmin senyörleriyle serflerini halk kitlesi içinde eriterek müsavi kılıncaya kadar ve memlekette millî iktisatla büyük sanayi vücuda getirinceye kadar amele ve burjuva sınıflarını kendi sinesinde yerleştirmekle mükelleftir. Vatanın kat'î bir vahdete muhtaç olduğu böyle mühim bir zamanda, bütün milleti, içine alabilecek şümüllü bir fırkanın teşekkülü, memleketi şimdiye kadar tefrika çıkarmaktan başka hiçbir neticesi olmayan firkalıktan da kurtaracaktır.”

Gökalp'in milli iktisat politikalarının hayata geçirilebilmesi yolunda önerdiği bir diğer koşul ise milli sanayi hamlesinin gerçekleştirilmesidir. Gökalp milli iktisat için milli sanayinin zorunlu olduğunu, sanayileşme adımının da mutlaka devlet eliyle gerçekleştirilebileceğini belirtir. Küçük Mecmua'da yazdığı “İktisadi İnkılap İçin Nasıl Çalışmalıyız?” adlı yazısında sanayileşmenin öneminden şöyle bahseder (Gökalp, 1923: 3-4): “*Asri devlet, büyük sanayiye malik bir devlet demektir. O halde, yeni Türkiye asri bir devlet olmak için evvelemerde milli bir sanayiye malik olmaya çalışmalıdır. Memleketimizde büyük sanayi vücuda getirmek için nasıl hareket etmeliyiz? Avrupa'nın en son ve en müterakki fenniyatını derhal ictibas etmek mecburiyetinde bulunan yeni Türkiye, memleketinde büyük sanayinin teşekkülü için fertlerin ruhunda kendiliğinden teşebbüs hassasının doğmasını bekleyemez. Milli bir hamle ile, askerlikte Avrupa'ya yetiştiğimiz gibi sanayide de derhal onlara ulaşmamız lazımdır. Hem de, tedrici bir tekâmülün merhalelerini takip etmeyerek, Avrupa'nın en son fenni terakkilerinden istifade ile işe başlamalıyız. (...) O halde, büyük sanayiin bütün şubelerini memleketimize ithal edecek de ancak devlet, olabilir. Türk Devleti de müstahsil bir devlet olmak iktidarını haizdir. Zaten, Türkler tabiaten devletçidirler. Her teceddüün, her terakkinin başlamasını devletten beklerler. Hatta, Türkiye'de inkılapları bile devlet yapar, aynı zamanda, terakkiye düşman olan anasırlarla daima mücadele eden de devlet olmuştur. Vakıa, devletini iktisadi işlerde salahiyettar olması için, iptida kendisinin bir 'iktisadi devlet' mahiyetine girmesi lazımdır. Bunun için de,*

bütün devlet ricalleriyle memurların tam manasıyla iktisadiyatçı olması şarttır. Memurlarını bu noktayı nazardan intihap eden bir devlet, büyük bir şirket gibidir.”

Gökalp “Türkçülüğün Esasları” isimli eserinde iktisadi inkılabı “ilçe iktisadının yerine millet iktisadının küçük zanaatların yerine de sanayileşmenin gelişmesi” şeklinde tanımlar. Türklerin milli iktisat politikalarını gerçekleştirebilmeleri için en büyük mefkurelerinin, büyük sanayi atılımını gerçekleştirmek olduğunu belirtir. Osmanlı Devleti bir tarım ülkesi olduğu için liberalizmin sadece çiftçilik ve tarım üzerinde yoğunlaşmasını, tarımın sanayiden üstün tutulmasını gereksiz ve gayri ciddi bulur. O’na göre sanayileşme yolunda atılması gereken ilk adım ülkenin iktisadi koşullarının belirleyerek, devlet eliyle bir program oluşturmak ve sanayileşmek için bu program dahilinde hareket etmektir. Gökalp’in iktisadi inkılabı yaparak sanayileşmenin ve gelişmenin önemini anlattığı çalışması şu şekildedir (Gökalp, 1976: 175): “ (...) Türklerin, bundan başka, bir de iktisadi mefkuresi vardır ki, memleketi büyük sanayie mazhar etmektir. Bazıları ‘memleketimiz bir ziraat yurdudur, biz ziraatçı bir millet kalmalıyız. Büyük sanayi ile uğraşmaya kalkışmamalıyız’ diyorlar ki asla doğru değildir. Filhakika, çiftçiliği hiçbir zaman elden bırakacak değiliz, fakat, asri bir millet olmak istiyorsak, mutlaka büyük sanayie malik olmamız lazımdır. Avrupa inkılaplarının en ehemmiyetlisi iktisadi inkılaptır. İktisadi inkılap ise nahiye iktisadı yerine millet iktisadının ve küçük hırfetler yerine büyük sanayiin ikame edilmesinden ibarettir. Millet iktisadı ve büyük sanayi ise ancak himaye usulünün tatbikiyle husule gelebilir. Bu hususta, bize rehber olacak (milli iktisat) nazariyeleridir.”

Sanayileşmenin önemini anlattığı bir diğer yazısı olan Genç Kalemler Dergisi’nde kaleme aldığı “Yeni Hayat ve Yeni Kıymetler” isimli çalışmasında Gökalp, Gayrimüslim vatandaşların Avrupa medeniyetini her haliyle almaya hazır olduklarından, ancak iktisadi olarak bir bağımsızlık isteniyorsa bunun sadece kendi milli politikalarımızı belirleyip sanayileşerek kazanılacağından bahseder (Gökalp, 1911: 138-141): “ (...) İçimizde Müslim olmayan unsurlar var. Bunlar eskiden beri siyasi hayattan uzak buldukları için yalnız iktisadi bir hayat yaşamışlar. Hükümetimiz her unsuru kendi cemaat teşkilâtında serbest bıraktığından bu hususi

teşekküller içtimai teşebbüslerin anası olmuş, bu suretle müslim olmayan vatandaşlarımızda eskiden beri iktisadi teşebbüslere, içtimai taazzuflara büyük bir kabiliyet husule gelmiş... Siyasi inkılâptan sonra içtimai bir inkılâba lüzum olduğunu hepimiz birlikte hissettiğimiz zaman, müslim olmayan vatandaşlarımız iktisadi ve içtimai hayatlar dairesinde böyle müsait bir vaziyete mâlik idiler. Siyasi meşguliyetler biz Müslimleri iktisadi ve içtimai hayatlar itibarıyla pek zayıf bırakmıştı. (...) Müslim olmayan vatandaşlarımız yeni bir hayat yaşamak için onu uzun uzadıya aramaya hiç ihtiyaç görmediler. Avrupa milletlerinin medeni hayatı onlar için 'hazır elbise' mağazalarında satılan müheyyâ bir zarf gibi uygun gelmişti. İçimizdeki ekser Rumlar, Ermeniler, Bulgarlar, derhal Avrupalıların bütün medeni âdetlerini, içtimai mizaçlarını kabul ettiler. Biz İslamlar hayatımızdaki hususiyetten dolayı medeniyetin bu hazır kaidelerini, basma kalıp maişetlerini taklit edemedik. Bizim için ısmarlama elbise kabilinden ölçümüne muvafık maişetler, kaideler lâzımdı. Bu vatandaşlar eski hayatı terk eder etmez Avrupa hayatını meşk ittihaz ettiler. Biz ayrı bir ümmet olduğumuz için bu meşki istinsaha meyletmedik. (...) Mesela biz iktisadiyatta küçük sanatlara tenezzül etmeyecek, doğrudan doğruya fabrikacılığa teşebbüs edeceğiz. Denizlere hâkim olmak için ticaret gemilerinin en mükemmellerine mâlik olacağız. İçtimai hayatımız cemaat (communaute) esasına müstenit olmayacak, hür iradelerin mahsulü olan teavün ve teâdut (teazut) asıllarına istinat edecek. Medeni hayatın her safhasında en yeni nazariyelerden, hakikatlerden istifade edeceğiz.”

Bu aşamada Gökâlî için önem arz eden bir diğer konu ise Milli İktisat Nezareti (Bakanlığı)'nin kurulmasıdır. Gökâlî devletin tüm iktisadi çalışmalarının tek bir elde toplanmasını ve denetlenmesini savunur, çünkü tek bir yerde toplanan faaliyetler düzen, dayanışma ve vahdet sağlar. O'na göre Milli İktisat Nezareti, gümrüklerin, demir yollarının ve limanların idaresini denetleyecek, Milli Banka'nın denetçisi konumunda olmalı ve esnaf birliklerinin gelişerek korporasyon konumuna gelmesini sağlamalı, ve işçi haklarını koruma altına alacak kanunların düzenlenmesini sağlamalıdır. Konu ile alakalı Gökâlî'in İktisadiyat Mecmuası'nda yazdığı “Türklerde Milli İktisat Devreleri” başlıklı yazısı şu şekildedir (Gökâlî, 1917: 4): “*Millet iktisadının teessüsü için evvel emirde bir Milli İktisat Nezareti teşekkül etmek lazım gelir ki Ziraat Nezareti'nin bu vaziyeti almak için mücadele ettiğini görüyoruz. Milli*

İktisat Nezareti mevcut olunca gümrük tarifeleri ile demir yollar tarifelerinin tanzimini ve liman umûrunun idaresini de mezkûr nezarete tevdi' etmek iktiza eder. Devletin vezaif-i iktisadiyyesi yalnız bir nezarete toplanmalıdır ki memleketimizdeki iktisadi faaliyetlerde bir vahdet ve tesanüt husule gelebilsin, yani milletimiz bir uzviyyet-i iktisadiyye halini almak mümkün olsun. Milli İktisat Nezareti, aynı zamanda milli bankanın da murakıbbı olmalı ve esnaf korporasyonlarını şehir esasından çıkararak millet esasına göre teşkile çalışmalıdır. Amelenin ve bilhassa kadın ve çocuk işçilerin sıhhat, haysiyet ve istikballerini temin edecek içtimai kanunların lâyhalarını tanzim etmek vazifesi de mezkûr nezarete raci' bir borçtur.”

Ziya Gökalp'e göre milletin ilerleyebilmesi için herkesin özellikle de köy halkının kültür ve ekonomi seviyesinin yükselmesi gerekir. O'na göre halkın münevverleri Anadolu köylerine gitmeli, oralarda okul ve camiler kurarak Batı medeniyetini buralarda tanıtmalıdır. Türk köyleri açgözlü ağalardan, tacirlerden ve tefecilerden kurtarılmalı, aşar vergisi kaldırılmalı, Ziraat Bankası ve kooperatifler kurularak köylünün tefecilere gitmesi engellenmeli, kanunlar çıkarılarak özellikle kadın ve işçi olmak üzere tüm işçiler korunmalıdır (Heyd, 1980: 105).

2.5. Ziya Gökalp'in Devletçilik yahut Devlet Kapitalizmi Hakkındaki Görüşleri

Ekonomi alanında korumacılık, tesanüt, devletçilik gibi kavramlarla var olan ve 18. yüzyıldan itibaren hâkim ideoloji olarak görülen “milliyetçilik” görüşü, İkinci Dünya Savaşı ile beraber liberalizmin dünya genelinde etkin olmasıyla uygulama sahasını kaybetmiştir. Çünkü siyasi liberalizm iktisadi liberalizmi de beraberinde getirmiştir. Ekonomi alanında milliyetçilik fikri, devletin piyasada var olduğu, etkin müdahalelerde bulunduğu, kısacası sadece devlet kapitalizminin olduğu bir sistemle mümkün hale gelebilmektedir (Erverdi vd., 1979: 28).

Gökalp milliyetçilik ile ilgili görüşlerini Yeni Mecmua'da yazdığı “Milliyetçilik ve Beynelmilelletçilik” isimli makalesinde şu şekilde aktarır (Gökalp, 1918: 162): *Halkçılıkla milliyetçilik, aynı fikrin yani müsâvat mefkuresinin iki türlü tecellisinden ibarettir. Cemiyetlerin dahili müsâvatına 'halkçılık', harici müsâvatına 'milliyetçilik'*

namları verilir. Bir cemiyetin dâhilinde birtakım tabakaların yahut sınıfların bulunması, dâhilî müsâvatın bulunmadığını gösterir. Binaenaleyh, halkçılığın gayesi, tabaka ve sınıf farklarını kaldırarak, cemiyetin birbirinden farklı zümrelerini, yalnız iş bölümünün doğurduğu meslek zümrelerine hasretmektedir. Yani halkçılık, felsefesini bu düsturda icmal eder: ‘Sınıf yok, meslek var!’.”

Himaye usulünü benimseyen kişiler, liberal iktisat politikalarının ülke ekonomisi için zararlı olduğunu düşünerek liberalizm yerine solidarizm fikrini teklif etmişlerdir. Bireysel kapitalizm nedeniyle ortaya çıkan sınıf çatışmalarına ancak devlet eliyle uygulanacak halkçı politikaların çözüm getirilebileceğini savunurlar. Solidarizmle beraber gelecek olan devlet kapitalizmi, çatışmaları ve bireysel kapitalizmi engelleyebilecek tek politika olarak savunulur. Solidaristler, devletin piyasada etkin bir aktör olarak yer alması ve müdahale hakkını elinde bulundurması gerektiğini, ancak bunu yaparken kesinlikle bireysel teşebbüslere engel olmaması gerektiğini belirtirler. Devlet kapitalizmiyle beraber devletin piyasada söz sahibi olmasıyla hukuki anlamda çalışanların hakları korunacak, işçi-işveren sorunları çözüme kavuşacaktır. Böylece sınıf çatışmalarının önüne geçilecek, meslek birlikleri arasında tesanüt meydana gelecektir. Devlet kapitalizmiyle beraber sosyal Darwinizm engellenecek (Toprak, 1977: 94), haksız rekabetin, eşitsizlik ve ayrımcılığın, güçlü olanın daha da güçlenerek zayıf olanı ezmesinin önüne geçilecektir (Tienken, 2013: 305).

Ziya Bey sanayileşme hamlesinin gerçekleştirilebilmesi için ekonomik hayata müdahale eden bir devlet himayesinin zorunlu olduğunu, ekonomide devletin öncü olması gerektiğini belirtir. Gökalp, devletin sanayileşmek amacıyla bir teşebbüse karar verdiği zaman ise dört yöntem uygulayabileceğini belirtir. Bunlardan birincisi tıpkı posta ve telgraf idaresinde olduğu gibi işleri doğrudan bünyesinde bulunan memurlarına yaptırdığı “reji usulü”, ikincisi şimendifer idaresinde olduğu gibi devletin kendi teşebbüs yapmadan işleri özel bir girişimciye vererek yaptırdığı “imtiyaz usulü”, üçüncüsü reji usulü ve imtiyaz usulü arasında bulunan ve girişimden elde edilecek kârın devlet ile özel müteşebbis arasında paylaşıldığı ara usul, dördüncüsü ise yine reji usulü ile imtiyaz usulü arasında bulunan belirli bir bedel karşılığında devlete ait gelirlerin özel bir şahsa devredilmesi şeklinde olan “ilzam

usulü”dür. Gökalp’e göre devletin bizzat müdahale ve idare hakkı bulunduğu için reji usulü en iyi sistemdir, buna karşılık ilzam usulü bir dönem devletin aşar vb. vergileri toplarken en çok kullandığı ve ülkeye en çok zararı veren usuldür. Bu dört usulü çeşitli şekillerde birleştirerek uygulamanın iktisadi inkılap niteliğinde olduğunu belirten Gökalp, bunun için Avrupalı kapitalist sınıfın gelmesini beklemenin yanlış olduğunu, bizde sermayedar sınıfı olmadığı için de girişimin mutlaka devlet eliyle gerçekleştirilmesi gerektiğini söyler. Ayrıca devlet kapitalizminin uygulanmasıyla beraber ‘aç gözlü’ ve ‘yırtıcı’ olarak tanımladığı Avrupalı kapitalistlerin artık ülkede barınmasının da önüne geçileceğini savunur. Ziya Bey bu konudaki görüşlerini Küçük Mecmua’da neşrettiği “İktisadi İnkılap İçin Nasıl Çalışmalıyız?” başlıklı yazısında şöyle anlatır (Gökalp, 1923: 5-6): “*Bugün Avrupa emperyalizmi ferdi kapitalizme istinat ediyor. Biz, devlet kapitalizmi siyasetini kabul edersek, kapitalist namıyla aç gözlü ve yırtıcı bir taifenin memleketimizde vücuda gelmesine mâni oluruz. (...) Devlet, yahut onun cüzileri olan liva ve nahiye meclisleri iktisadi bir teşebbüse lüzum gördükleri zaman, şu dört tarzdan birine tevessül ederler: 1) Bu tarzların en sadesi, devletin doğrudan doğruya kendi memurları vasıtasıyla işini idare etmesidir. Bu tarza reji usulü denilir. Memleketimizde, posta ve telgraf idaresi buna misaldir. 2) Devlet, bu teşebbüse bizzat kendisi girişmezse, bunu hususi bir müteşebbise tevdi eder. Bu tarza da imtiyaz adı verilir. Şimendifer imtiyazları buna misaldir. 3) Reji sistemiyle imtiyaz sistemi arasında iki sistem daha vardır. Bunlar, temettüilerin devletle müteşebbis arasında iştiraki esasına müstenittir. Bunların birincisine müşterek’ül-menfaa-i reji namı verilir. Bu sistem, mevcut sistemlerin en iyisidir. Çünkü, devlete yahut liva ile nahiyeye istenilen temettüleri temin etmekle beraber, bu şahıs-ı manevîleri işlerin fennî idaresinden de azade kılar. Buna müşterek’ül menfaa denilmesi müteşebbisin menfaate iştirakinden dolayıdır. Memurlarla amelelerin de temettüye teşrik edilmesi, muvaffakiyet için faydalıdır. 4) Reji ile imtiyaz arasındaki ikinci sistemde ilzam usulüdür. Bu sistem memleketimizde çok kullanılmaktadır. Aşar ve sair rüsumun tahsili bile mültezime havale etmek suretinde vukuu bulmaktadır. Bu husustaki iltizam usulünün memleketimizde büyük zararları görülmüştür. Rüsumun tahsili doğrudan doğruya memurlar vasıtasıyla icra olunmalıdır. Memleketimizde bu dört sistemin tatbikiyle iktisadi hayatımızda büyük bir inkılâp vücuda getirilebilir. Mesela posta ve telgraf müdüriyet-i umumiyesi gibi bir elektrik müdüriyet-i umumiyesi*

de teşkil edilemez mi? Memleketi telgraf telleriyle ihata eden, devlet, umumî bir elektrik teşkilâtıyla vatanımızda mucizevî bir şebeke husule getiremez mi? Filhakika, köyleri bile elektrikle tenvir etmek, yurdumuzda fennî bir mucize gibi telakki olunacaktır. Her türlü makineleri buharla, elektrikle işletmek memleketimiz için mümkündür. Bu işler için de Avrupalı haris kapitalistlerin gelmesini mi bekleyeceğiz?”

Ziya Gökalp'in devlet kapitalizmi ile ilgili yazdığı bir diğer yazısı Küçük Mecmua'da yayınlanan "İktisadi Mucize"dir. Bu yazısında Osmanlı Devleti'nin ekonomik olarak çökme nedenlerinden biri olan klasik iktisat öğretilerinin artık terk edilmesi gerektiğini söyler. Geçmişten gelen alışkanlıkların devam etmesi, yerli sermayedar sınıfının eksikliği ve bireysel girişimcilerin olmaması sanayileşememenin temel nedenidir. Yatırıma dönüşmeyen bireysel kapitalizmin terk edilmesini, devletçilik anlayışı ile devlet kapitalizminin uygulanması gerektiğini belirtir. Gökalp'e göre bunun uygulanabileceğini gösteren en büyük örnek, savaş şartlarında yapılan askeri imalathanelerdir. Tıpkı askeri imalathanelerde olduğu gibi, diğer iktisadi kuruluşları da kendi elleriyle oluşturmak devletin öncelikli görevi olmalıdır. (Gökalp, 1922: 1-2): *"Harp esnasında askeri bir mucize gösteren bu millet, sulh devrinde de iktisadi bir mucize gösterebilir. Bu mucizeyi gösterebilmek için, hangi yoldan yürümeli? Tanzimat'tan beri yürüdüğümüz yanlış yolu terk edersek doğru yolu bulabiliriz. Tanzimat'tan beri, milli ruhumuza uymayan İngilizlerin iktisat nazariyeleri bizi şaşırtdı: 'Hükümet fabrika tesis edemezmiş. Milli sanayiye ihyaya ve himayeye çalışamazmış. Belediyeler ticaret yapamazlarmış. İktisadi teşebbüsler yalnız fertlerden ve şirketlerden beklenirmiş'. İşte, bu gibi umumi mahiyeti haiz olmayan nazariyeler, eski iktisadımızın yıkılmasına sebep olduğu gibi, yeni bir iktisadi hayata girmemize de mâni oldu. Tanzimat'tan evvel gayet zengin sanayimiz vardı. Gayet bedii tekniklerimiz vardı: Çinicilik, halıcılık, boyacılık, teclitçilik, tezhipçilik, demircilik, marangozluk vs. Bu tekniklerden her biri, büyük bir millete iftihar sermayesi olacak bedîi sanatlardandı. Tanzimat'tan sonra, bütün bu teknikleri kaybettik. Yerlerine yenilerini de koyamadık. Eski ticaret teşkilâtımız, esnaf teşkilâtlarımız da büsbütün yıkılıp gitti. Niçin, İngiliz iktisadiyatının nazariyeleri millî hayatımıza uymadı? Çünkü, İngiltere bir ziraat memleketi değildi. Ziraat için, kâfi derecede arazisi yoktu. Orada, çokça kömür ve demir madenleri vardı. Ahali arasında kendiliğinden büyük sanayi*

teessüs etmişti. Kendi kendine deniz ticareti de büyük terakkiye mazhar olmuştu. İktisadi hayat hükümetin teşvikine muhtaç değildi. Hükümetin, iktisadi muamelelere müdahale etmemesi, ithalattan, ihracattan gümrük resmi almaması, iktisadi hayatın inkişafı için kâfiydi. Binaenaleyh, orada halk iktisadiyatı, hükümete şöyle söylüyordu: ‘Gölge etme, başka ihsan istemem!’. Bizde ise, hal tamamıyla bunun aksiydi. Bizde, ferdî teşebbüs gayet zayıftı. Şirket yapmak kabiliyeti hiç yoktu. Büyük sanayinin elifbasını bile bilmiyorduk. Buna lazım olan tekniklerden tamamıyla bihaberdik. Demek ki yalnız ihtiyaçların şevkiyle, iktisadi hayatın memleketimiz de doğmasına imkân yoktu. Hülâsa, Türklere hükümet rehberlik etmezse, Türklerin iktisadi hayatta bir tek adım atmasına bile imkân yoktu. Hükümet ise, iktisatçıların ilmi telkinleriyle bu yardımdan içtinap ediyordu.”

Yine aynı yazısında ekonomik başarı sağlanmak isteniyorsa, iktisadi hedefler belirlenmeli, bu hedefe ulaşabilmek için devlet başta olmak üzere herkes çalışmalıdır. Bu hedefler ‘iktisadi misak-ı milli’ olarak kabul edilmeli ve burada da tıpkı Misak-ı Milli ve Kurtuluş Savaşı’nda olduğu gibi başarı elde edilmelidir (Gökalp, 3-4): “(...) Türkiye’de büyük sanayinin teşekkülüne şiddetle ihtiyaç vardır. Memleketimizde büyük sanayinin teşekkülü ise, asla fertlerin ve şirketlerin teşebbüsleriyle olamaz. Bilâkis, hükümetin, vilayet şûralarının, belediyelerin teşebbüsleriyle memleketimizde her türlü sanayi teessüs edebilir. Muhtelif askeri cephelerin vücuda getirdikleri imalathaneler buna canlı birer şahittir. Sulh olunca, bu imalathaneler birer birer yıkılıp heder olacak, o halde, sulhtan sonra, bu askeri cepheler yerine, iktisadi cepheler vücuda getirsek, memleketin muhtaç olduğu bütün sanayii hükümetçe, belediyelerce tesis etsek olmaz mı? (...) Büyük Millet Meclisi, iktisadi bir misak-ı milli suretinde bu gayeyi takip ederse, sulhtan sonra iktisadi bir mucizeyi de gözlerimizle görmek mümkündür. Türk milleti her sahada mucizeler göstermeye kadirdir. Elverir ki herhangi bir hedefi, misak-ı milli haline koysun ve Büyük Millet Meclisiyle, ordusuyla, belediyeleriyle, Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleriyle bu misak-ı milli’nin tahakkukuna büyük bir iman ve mefkure ile çalışsın. İşte, biz, vatanımızın hürriyet ve istiklalini kurtartan şanlı mücahitlerden, sulhu müteakip yeni bir mucize daha istiyoruz. Bu mucize, milli medeniyetimize esas olacak İktisadi mucizeden ibarettir.”

Gökalp devlet kapitalizminin uygulamaya geçirilmesi gerektiği ile ilgili görüşlerinden Küçük Mecmua'da yazdığı neredeyse her yazısında bahseder. Bu yazılardan bir diğeri ise "İktisadi Kongre" başlıklı yazısıdır. Gökalp bu yazısında ekonomi alanında devletin, piyasayı belirleyici ve öncü aktör olarak etkin rol alması gerektiğini söyler. Geçmişten gelen 'özel girişimcilerle iktisadi faaliyetler yapma' şeklindeki yaygın görüşün artık değiştirilmesi gerektiğini, devlet müdahalesinin zorunlu olduğunu belirtir. Çünkü yerli girişimcilerin büyük girişimlerde bulunabilecek kadar sermayeye sahip olmadığını, yabancı sermayenin ise siyasi işlerde müdahale kozunu ellerine vermemek adına kabul edilmemesi gerektiğini belirtir. O'na göre yabancı sermayeyle beraber gelecek olan iç işlerine ve siyasete karışma hakkını yabancılara vermek yerine, devlet kendi eliyle yatırımlar yapmalı, kendi yağında kavrulmayı tercih etmelidir (Gökalp, 1923: 13): *"Şimdiye kadar, iktisadi faaliyetler sırf hususi teşebbüslere terk olunması lazım gelen bir saha sayılıyordu. Hatta yakın zamana kadar bir 'iktisat vekaleti' bile yoktu. Halbuki, fertler ve şirketler gibi, bütçeye malik olan nahiyeler, livalar ile bizzat devlet dahi birer iktisadi amildir. Bunlar, müstehlik oldukları gibi müstahsil olmakla da mükelleftirler. Hususi teşebbüslere rekabet etmemek şartıyla 'reji' usulünü tatbik ederek, fertlerin ve şirketlerin teşebbüs edecekleri her türlü fabrikaları tesis edebilirler. Biz bugün ne yerli şirketlerden büyük işler bekleyebiliriz, ne de siyasi müdahaleleri arkalarından sürükleyip getiren ecnebi sermayelerinden bir hayır edebiliriz. Kendi yağımızla kavrulmak, ecnebilerin tahakkümü altına girmekle hasıl olan, iktisadi müşareketlerden daha iyidir. Fakat, ecnebilere bu istişnamız, yalnız devletin, livaların, nahiyelerin İktisadi teşebbüslere ön ayak olmalarıyla mümkün olabilir."*

Gökalp devletin mutlaka piyasada olmasını, yerli girişimcilere engel olmamak şartıyla girişimler yapmasını ve iktisadi faaliyetlerde bulunması gerektiğini savunur. Gökalp'e göre yabancı tahakkümü altına girmeden gelişip sanayileşebilmenin tek yolu devlet kapitalizminin uygulamaya geçirilmesidir. Hatta yabancıların ülkemize gözlerini dikmekten vazgeçmelerinin ancak devlet kapitalizmi ile mümkün olacağını belirtir.

2.6. Ziya Gökalp'in Özel Teşebbüs ve Mülkiyet Hakkındaki Görüşleri

Ekonomik sınıf farklılıklarının fazla olduğu bir ülkede, ulusal birliği sağlamak, siyasi ve yasal olarak imtiyazlı olarak görülen sınıfların kaldırılması için uğraşmak, demokratik bir ortam hazırlamak için tek başına yeterli değildir. Bu sınıf farklılıklarının giderilmesi için Ziya Gökalp bireylerin özgürlüğünü, ekonomik haklardan eşit şekilde yararlanılmasını ve toplumsal adaletin sağlanmasının gerekliliğini savunur. Buradaki en önemli nokta Ziya Gökalp sosyalizmde olduğu gibi özel mülkiyetin tamamen kaldırılmasını önermez, bunun aksine sosyalizm ve kapitalizmi birbirinin içinde kaynaştırarak bütünleşik bir formülün ortaya çıkması gerektiğini savunur. Sınıflar arası barış ve iş birliğinin temelini oluşturduğu bu yeni fikre de “tesanütçülük” veya “içtimai halkçılık” adını verir. Bu fikrinin oluşmasındaki en önemli etken ise Gökalp'in dostu olan Tekin Alp'in Yeni Mecmuada bu konuyla ilgili yazmış olduğu seri makalelerdir. Ziya Gökalp'in tesanütçülük fikrinin birinci aşaması, hem özel mülkiyetin hem de kamunun mülkiyet hakkını tanımaktır. Özellikle toplumun genel yararı göz önünde bulundurulmak koşulu ile üretim araçlarında özel mülkiyete izin verilir. Gökalp'e göre bu sayede üretim araçları kolayca devletleştirilebilir. Örneğin belirli bir süre ekilmeyen arazi, çalıştırılmayan fabrika bu aşamada kolayca devletleştirilebilir, ihtiyaç halinde mülk sahibine bedeli ödenmek koşulu ile mülkiyete el koyulabilir veya gerekli şekilde kullanılmayan mülkiyet bir emanet gibi geri alınabilir. İkinci aşamada ise toplumsal eylemlerin sonucunda kişilerin servetlerinde çalışma dışında elde ettikleri servet artışı bireysel değil genele ait olmalıdır. Yani toplumsal eylemlerle elde edilen kazançlar yine toplum için kullanılmalıdır. Devletin kasasında biriken servet iki amaç için kullanılmalıdır. Bu amaçlardan biri genel sigorta, yardım projeleri ve ücretsiz eğitim gibi konuları da kapsayan geniş toplumsal reformları oluştururken, bir diğeri de park, kütüphane, müze tiyatro gibi alanların yapımını içeren kamu hizmetlerini kapsar (Heyd, 1980: 146-147).

Ziya Gökalp bu durumu “Türkçülüğün Esasları” isimli kitabında şu şekilde izah eder (Gökalp, 1976: 174): *“Türkler, mazide nail oldukları bu iktisadî refaha istikbalde de mazhar olmalıdırlar. Hem de kazanılacak servetler, Salur Kazan'ın zenginliği gibi umuma ait olmalıdır. Türkler hürriyet ve istiklâli sevdikleri için, iştirakçi olamazlar.*

Fakat, müsavatperver olduklarından dolayı, fertçi de kalamazlar. Türk harsına en uygun olan sistem (solidarizm) yani tesanütçülüktür. Ferdî mülkiyet, içtimaî tesanütte hâdim bulunmak şartıyla meşrudur. Sosyalistlerin ve komünistlerin ferdî mülkiyeti ilgaya teşebbüs etmeleri doğru değildir. Yalnız, içtimaî tesanütte hâdim olmayan ferdî mülkiyetler varsa, bunlar meşru sayılamaz. Bundan başka, mülkiyet yalnız ferdî olmak lâzım gelmez. Ferdî mülkiyet gibi, içtimaî mülkiyet de olmalıdır. Cemiyetin bir fedakârlığı veya zahmeti neticesinde husule gelen ve fertlerin hiçbir emeğinden hâsıl olmayan fazla temettüleri, cemiyete aittir. Fertlerin bu temettüleri kendilerine hasretmesi meşru değildir. Fazla temettülerin (plus-value) lerin cemiyet namına toplanmasıyla husule gelecek büyük meblağlar, cemiyet hesabına açılacak fabrikaların, tesis olunacak büyük çiftliklerin sermayesi, olur. Bu umumî teşebbüslerden husule gelecek kazançlarla fakirler, öksüzler, dullar, hastalar, kötürümler, körler ve sağırlar için, hususî melceler ve mektepler açılır; umumî bahçeler, müzeler tiyatrolar, kütüphaneler tesis olunur. Ameleler ve köylüler için sıhhi evler inşa edilir. Memleket umumî bir elektrik şebekesi içine alınır. Hülâsa, her türlü sefaletle nihayet vererek umumun refahını temin için her ne lâzımsa yapılır. Hatta, bu içtimaî servet kâfi miktara bâliğ olunca, halktan vergi almağa da ihtiyaç kalmaz. Hiç olmazsa vergilerin nevi ve mikdarı azaltılabilir. Demek ki Türklerin içtimaî mefkûresi, ferdî mülkiyeti kaldırmaksızın, içtimaî servetleri fertlere gasbettirmemek, umumun menfaatine sarfetmek üzere, muhafaza ve tenmiyesine çalışmaktır.”

Ziya Gökalp, solidarizmi ve devlet himayesini benimsemiş olsa da özel teşebbüsler hakkında olumsuz fikirlere sahip değildir. Hatta burjuva sınıfının eksik olmasının ekonomik ve sosyal olarak zararlı olduğunu düşünür. Devlet kapitalizmini savunması, O'nun özel teşebbüsü göz ardı etmesine neden olmamış, aksine devletçi politikaların özel müteşebbisler için yol gösterici olması gerektiğini savunmuştur. Gökalp'e göre, özel bir girişimcinin talep etmesi halinde devlet kurduğu fabrikaları ona satarak yeni fabrikalar kurmalıdır. Küçük Mecmua'da neşrettiği “İktisadi Mucize” başlıklı yazısında Gökalp bu durumu şöyle izah eder (Gökalp, 1922: 4): “Hükûmetin, vilayet şuralarının, belediyelerin tesis edeceği fabrikalar evvela ait oldukları müesseselere büyük temettüleri hasıl edecektir. Saniyen, ahaliden ferden yahut şirket

halinde bunlara talipler çıkarsa, eskileri onlara satılarak yenileri müceddeden teessüs olunur.”

Cumhuriyet Gazetesi’nde yazdığı “Çınaraltı: Teşkilatçılar” başlıklı yazısında özel girişimcilerin artacağı ve Türkiye’de büyük iş adamlarının yetişebileceği ile ilgili umutlarından bahseden Gökalp, özel müteşebbislerin ticari hayatta ne kadar önemli olduğunu da vurgular. Çünkü O’na göre ekonomik ve ticari hayatın gelişebilmesi, her şeyi devletten beklemeyen özel girişimcilerin var olmasına bağlıdır. Bu yazısında emek, sermaye gibi üretim şartlarının varlığının girişimci olmadan bir anlam ifade etmeyeceğini belirten Gökalp, iktisadi hayatta başarısız olunmasının nedeni olarak girişimcilerin az olmasını gösterir. (Gökalp, 1924: 3): “*Vakıa, klasik iktisat kitapları, istihsal için yalnız üç âmil gösterir: tabiat, sa’y, sermaye.. Fakat, bence, istihsal için bu üç âmil kâfi değildir. Filhakika, bizde tabiat çok zengin. Sermayeyi ve mütehassıslarla ameleleri de gerek hariçten ve gerek dâhilden tedarik edebiliriz. İstihsal sahasında, âmil mevcut olduğu halde; niçin hiçbir iş yapamıyoruz? Demek ki, bunlardan başka, mühim bir âmil vardır ki henüz eksiktir. Amillerin en ehemmiyetlisi olan bu dördüncü unsur ‘teşkilatçılar’dır. İktisat sahasında bunlara ‘müteşebbisler’ adı verilir. Filhakika, bizim memleketimizde tabiat zengin olmakla beraber, sermaye ve sa’y da yok değildir. Fakat, müteşebbislerimiz pek azdır. Ve onlar da küçük çaptadırlar. Biz, ekseriya, memleketimizde sermaye yok, mütehassıs yok!.. diye şikâyet ederiz. Hâlbuki her şeyden evvel, bizi iktisatta geri bırakan, büyük müteşebbislerimizin yok olmasıdır. Müteşebbis, alelâde çalışkan bir adam değil, herhangi bir sermaye sahibi de değil, ‘yaratıcı bir adam’dır. Bu yaratıcı adamın yalnız bir kuvveti vardır: O da teşebbüsünde muvaffak olacağına pâyânsız bir iman ve ümide malik olmasıdır. ‘İman ve ümit’, bu ruhî kuvvetler, yalnız iktisat sahasında değil, başka sahalarda da, büyük teşkilatçılar vücuda getirmiştir.”*

Gökalp yine aynı yazısında iktisadi istikrarsızlığın, askeri ve siyasi alanda yaşanan mucizelerin iktisadi alanda yaşanmamasının nedeni olarak teşkilatçı adını verdiği müteşebbislerin olmamasından kaynaklandığını belirtir. Girişimcilerin anonim şirketler veya kooperatifler kurması halinde, halkın bu girişimcilerin peşinden gidip destekleyeceğini söyleyen Gökalp, işte tam bu noktadan sonra elde edecekleri sermaye

ile çok kolay şekilde teknisyen bulabileceklerini de ekler (Gökalp, 1924: 3): *“Fakat, bugün Türkleri şaşırtdan da dünkü askeri ve siyasi mucizelerden sonra, bugün iktisat sahasında, değil, mucize ve harikalar, hatta en yabancı muvaffakiyetlere bile nail olamamalarının sebebini bir türlü anlayamamalarıdır. Evet, o sahalardaki o büyük kudretin yanında, bu sahadaki iktidarsızlık nereden geliyor? Şüphesiz, öteki sahalarda teşkilatçılarımız mevcut olduğu halde, bu son sahada henüz bir teşkilatçımızın yetişmemesinden! Acaba iktisadi teşkilatçılarımız zuhur ederlerse, sermayemizin ve tekniklerin bu fikdanı devrinde ne iş yapabilirler? Bunlar evvela, anonim şirketler, yahut kooperatifler tesis ederler. Mademki bunların iktisadi iman ve ümitleri istilai bir feyze maliktir; bu tesisler üzerinde, umum halkın -vaktiyle, milli tehlike zamanında Gazi Paşa'nın arkasından gittikleri gibi- büyük bir coşkunlukla, bu iktisat Gazilerinin de arkalarından koşacaklarına hiç şüphe yoktur. Ondan sonra, sermaye ile teknisyenleri, gerek hariçte, gerek dahilde kolayca bekleyebilirler.”*

Henüz yeterli girişimci olmamasının nedeni olarak, iktisadi konulara eğilmenin yeni başlamasını gösteren Gökalp , ilerleyen zamanlarda Türkiye’de girişimci ve iş adamlarının yetişeceği konusunda ümitli olduğundan bahseder. Bunu başarabilmek için de Türk gençliğine büyük iş düştüğünü belirtir. İktisadi mefkure belirleyerek bunu kendileri için hedef haline getirecek gençlerin kısa zamanda bu hedeflerini gerçekleştirmeye muktedir olduğunu söyler. Çünkü Gökalp’e göre hedefini belirleyen gençler onları gerçekleştirmekte geç kalmazlar (Gökalp, 1924: 3): *“- Fakat, neden memleketimizde bu iktisat Gazileri henüz yetişmiyor? - Çünkü, memleketimizde ‘askeri iman’ ve ‘siyasi iman’ eskiden beri temennii edildiği halde ‘iktisadi iman’ henüz yeni başlamaktadır. Bizde, yalnız, ferdi menfaat duygularının iktisadi bir intibâhı doğurabileceğini zannedenler hata ediyorlar. Dini, ahlaki, hukukî, siyasî, bedî lisani, felsefi intibâhlar gibi, iktisadi intibâh da, yeni bir iman hamlesinin, yeni bir ümit hamlesinin feveranına muhtaçtır. (...) Türk milletinin şimdiye kadar iktisadi bir mefkûreleri yoktu. Bu asırda, bir milletin hürriyet ve istiklâlini temin eden, refah ve saadetini hazırlayan, şeref ve namusunu kurtaran âmilin, başlıca iktisadi muvaffakiyetler olduğunu bilmiyordu. Bugün Türk milletinin ruhunda iki kuvvetli imanın tenebbüt etmeğe başladığını görmekle müftehîriz: Bu iki iman, terbiyevî imanla iktisadi imandır. Fakat, bunlar, henüz yeni filizlenmeğe başladılar. Bu yeşil filizlerin,*

çok geçmeden şu kocaman çınar gibi, Türk milletini, refahlı gölgeleri altına alacağını göreceğiz. (...) Ben ümit ediyorum ki, yakında bizde de iktisadın Gazileri o büyük yaratıcı teşkilatçılar, yani iktisadi müteşebbisler yetişecektir. Gençlerimiz bir kere bunu kendilerine en büyük gaye ittihaz etsinler; az zamanda muvaffak olacaklarına eminim. Hiç şüphem yoktur ki, bugünkü Türk gençliği, hangi gayeleri istihdaf etse, az zamanda, hedefine vâsıl olur. Yalnız, Türk gençlerine, milletimizin hürriyet ve istiklâlini tamamlamak için, terbiyevî ve iktisadi mücahitler namıyla, daha iki büyük mücahit sınıfına muhtaç olduğumuzu ve bunları yetiştirmek için de kalplerimizi terbiyevî imanla iktisadi imana mukaddes bir ma'bet yapmamız iktiza ettiğini bildirmemiz kâfidir. Türk genci, gayelerini bildikten sonra, onlara ulaşmakta gecikmez.”

Gökalp, Yeni Mecmua’da yazdığı “Rusya’daki Türkler Ne Yapmalı?” başlıklı yazısında devletçilik ile birlikte özel mülkiyet ilişkisini kurmanın yollarını şu şekilde anlatır (Gökalp, 1918: 234): *“Türk hukukundan tabiatıyla doğmuş milli bir meslek vardır ki ismine "tesanütçülük" (solidarisme) denilebilir. Fertçiler yalnız ferdi mülkiyeti, içtimacılar yalnız içtimai mülkiyeti kabul ettiği halde, tesanütçüler, bu mülkiyetlerin her ikisini de kabul ediyorlar. Bunlara göre, Osmanlı Arazi Kanunnamesi'ndeki 'tasarruf', ferdi mülkiyetten; 'ragabe' ise içtimai mülkiyetten ibarettir. Fakat, tesanütçüler, bu iki türlü mülkiyeti, araziye hasretmiyorlar, istihsal vasıtası olan diğer mülklere de teşmil ediyorlar. Mesela, ormanlar, sular, madenler, şimendöferler, vapurlar gibi sanai fabrikalar da arazi gibi iki mülkiyete tabiidir. Bir fabrika da, arazi gibi muayyen bir zamanda işletilmezse mahlul kalmalı, yani onun üzerinde bulunan ferdi tasarruf sakıt olmalıdır. Çünkü Türk hukukuna göre, ferdi tasarruf bir tapu' yani içtimai bir memuriyet mahiyetindedir. Bundan başka, devlet, lüzum görürse ragabesi itibarıyla arazi ve fabrikaları fertlere ait tasarruf bedellerini vermek şartıyla istimlak edebilir. Bu tarikle bütün istihsal vasıtalarını içtimaileştirmek, yahut nâehil ellerden alıp ehliyetli ellere vermek mümkündür. Binaenaleyh, Bolşeviklerin yaptığı gibi, sınıflar arasında kan dökmeye hiç hacet yoktur. Hakiki halkçılık ferdi hürriyetle içtimai adaleti, aynı zamanda ferdi mülkiyetle içtimai mülkiyeti telif etmek usulünden ibarettir.”*

Ziya Gökalp'in yukarıda özel teşebbüs ve mülkiyet ile ilgili yazdığı yazıları incelediğimizde, her ne kadar devlet kapitalizmini benimsemiş olsa da özel mülkiyet ve özel teşebbüs konusuna soğuk yaklaşmadığını görürüz. Girişim konusunda devletin özel girişimcilere yol gösterici bir rol üstlenmesi gerektiğini belirten Gökalp, mülkiyet konusunda ise bireysellik ve kolektivizm arasında bir sistem olan solidarizmin benimsenmesi ile devletçilik ve özel mülkiyet ilişkisinde orta yol bulunacağını belirtir.

2.7. Ziya Gökalp'in Yabancı Sermaye Hakkındaki Görüşleri

Yatırım için gerekli sermayeye sahip olamayan milletler yatırım yapamazlar ve ihtiyaçlarını karşılamak için ihtiyaç duydukları sermayeyi de elde edemezler. Sermayesi olmayan milletler, üretim için gerekli hammadde, araç ve gereçlere sahip olmadıklarından, onlardan liman, demir yolu gibi yatırımları yapmaları da beklenemez. Bu noktadaki milletler için tek çare yabancı sermaye bulmak olacaktır. Yabancı sermaye bulabilmek için ise ya devletin ya da imtiyazlı şirketlerin borçlanması gerekir (Şahin, 2009: 23).

Ziya Gökalp, Cumhuriyet Gazetesi'nde yabancı sermaye ile ilgili en önemli yazısı olan "Ecnebi Sermayesi" başlıklı yazısında konu ile ilgili görüşlerini dile getirmiştir. O nedenle Ziya Bey'in yabancı sermaye ile ilgili görüşlerini bu yazısı üzerinden değerlendirmek yerinde olacaktır. Gökalp, bu yazısında yabancı sermayeyi ülkeye alma konusunda ihtiyatlı davranmaya gerek görmediğini belirtir. Çünkü ekonomi alanında gelişebilmek için sermaye hareketliliğine ihtiyaç duyulduğunu, ülkede milli sermaye yoksa bu hareketliliğin ancak yabancı sermaye ile sağlanabileceğini söyler. Ziya Bey, bir örnekleme yaparak sermaye hareketliliği ile kan arasında bir bağlantı olduğunu açıklar. O'na göre kanın varlığı vücut için ne kadar önemli ise, sermayenin varlığı da bir memleket için aynı öneme sahiptir. Vücudun gelişmek için kana duyduğu ihtiyaç gibi, memleketlerin de gelişmek için sermayeye ihtiyaç duyacağını belirtir. Yaşanan savaşlardan sonra ülkede sermaye açısından büyük bir eksiklik olduğunu, milli sermayenin yetersiz olması dolayısıyla bu eksikliğin yabancı sermaye ile tamamlanmasında bir sorun olmadığını ifade eder (Gökalp, 1924: 2): "*Sermayesiz bir memleket, kansız bir vücuttan farksızdır. Bir vücuda iktisadi bir (nakl-i dem) ameliyesi yapabilmek için, başka memleketlerin iktisadi kanına yani*

sermayesine müracaat ihtiyacındayız. Benim itikadımca, Cihan Harbinden beri iktisadi za'füddeme uğrayan vatanımızın kansız kalan damarlarına ecnebi sermayesi aşılınmasıyla, bu sevgili vatan, yeni bir hayata nail olacaktır.”

Gökalp, ülkenin mevcut koşullarını göz önünde bulundurunca yabancı sermayenin gerekli olduğunu fakat bu sermayeleri kabul ederken, sosyal faydanın gözetilmesi ve siyasi mecburiyetleri beraberinde getirmemesi şartlarını özellikle belirtmiştir. Ziya Bey siyasi amaçlarla ülkeye girmeye çalışan yabancı sermayelere dikkat edilmesini söyler çünkü, siyasi amaçlar uğruna giren sermayenin ülke açısından zararlı olduğunu belirtir. Kabul edilen yabancı sermayenin, geldiği ülkenin şirketi gibi davranmaması gerektiğine vurgu yapar. Burada Gökalp'in devletçilik ilkesi devreye girer ve sosyal faydanın gözetilmesi konusunda devletin düzenleyici rolünden faydalanılması gerektiği görüşü ağır basar. Osmanlı Devleti zamanında ülkeye alınan yabancı sermayelerin kapitülasyonlar nedeniyle tehlike arz ettiğini ileri süren Gökalp, Türkiye Cumhuriyeti'nde artık bu siyasi şartları kabul edebilecek bir hükümetin olmadığını, kapitülasyonlar devam etmediği için de kabul edilen yabancı yatırımların tehlike oluşturmayacağını belirtir (Gökalp, 1924: 2): *“Ecnebi sermayesinin hiçbir mahzuru yok mudur? - Vardır: Eğer siyasi şartlarla memleketimize girmek istiyorsa! Bugün, böyle şartları kabul edebilecek bir Türk hükümeti yoktur. Sermayenin, menşe'leri olan hükümetlere tâbi anonim şirketler hâline gelmesi doğru değildir. Memleketimizde iş görecek bütün anonim şirketler, birer Türk şirketi olmalıydılar. Evveleri ecnebi sermayesinin bir mahzuru da (kapitülasyonlar)dı. Bugün, kapitülasyonlar yoktur ki sermayenin muzır bir şekle girmesine bâis olabilsin. O halde, ecnebi sermayeden korkmayalım. O, harap memleketimize girerse, feyizli bulutlar gibi, memleketimizi iktisaden iska ve ihya edecektir.”*

Gökalp, eskiden ülkeye giren yabancı sermayelerin faydalı olduğunu belirterek ve yabancı sermayeyi teşvik ederek yazsını bitirmiştir. O'na göre geçmişte yapılan şimendiferler, kurulan bankalar, borsalar ve sigorta şirketleri hep yabancı sermayeler sayesinde yapılabildiği. Ancak Ziya Bey'e göre yabancı sermaye kabul edilirken temkin elden bırakılmamalı, Osmanlı Devleti döneminde yaşanan Avrupalı sermayedar sınıfına ayrıcalık verilmesi gibi sorunlara dikkat edilmelidir. Yabancı

sermayenin girişi o dönemde olduğu gibi milli iktisat politikalarını aksatmamalıdır. Cumhuriyet döneminde kabul edilecek yabancı sermayeler kesinlikle iktisadi bağımsızlığı sekteye uğratmayacak şekilde kabul edilmelidir. Ülkede milli sermaye oluşuncaya kadar yabancı sermaye alınmasında, milli teknisyenler yetişinceye kadar yabancı teknisyenlerin getirilmesinde bir sorun görmemiş hatta bunun teşvik edilmesi gerektiği belirterek yazısını tamamlamıştır (Gökalp, 1924: 2): *“Memleketimiz eski zamanlarım da, ecnebi sermayeden çok istifade etmiştir. Memleketimizi şimendiferlerle donatan ecnebi sermayeleri değil midir? Biz bugün, onları istersek satın bile alabiliriz, bankalar, borsalar, sigorta müesseseleri, hep ecnebi sermayesiyle husule gelmiş değil midirler? Ecnebi sermayeleri, memleketimize hariçten giren bir elektrik cereyanı gibidir. Bu cereyandan çıkarılacak ziya, hararet ve hareket nasıl memleketi imar edebilirse, ecnebi sermayeleri de öylece imar edebilir. ‘Ecnebi sermayeler geliyor!’ derlerse, ‘hoş geldiler, safa geldiler’ demeliyiz. Milli sermayelerimiz çoğalıncaya kadar memleketimize ecnebi sermayeler gelsinler, milli teknisyenler yetişinceye kadar, ecnebi teknisyenler de gelsinler. Bunlar, ikisi beraber çalışarak memleketimizi imar etsinler. Biz şimdilik tek başımıza, ne ferden ne de hükümetçe bu işi başaramayacağız.”*

Gökalp milli iktisat politikalarına ve ekonomik bağımsızlığa zarar vermeyecek yabancı sermayenin ülkeye girmesinde herhangi bir sorun görmemektedir. Gökalp’in milliyetçilik ve milliyetçi iktisat ile ilgili görüşlerine ters düşen bu fikri, dönemin iktisadi gerekçeleri göz önünde bulundurulduğunda gerçeğe uygun olarak kabul edilebilir. Çünkü kapitülasyonlar ve savaş gibi yüklerden yeni kurtulan bir devletin milli sermayesinin yeterli olamayacağı ve yabancı sermayeye ihtiyaç duyacağı aşikardır.

2.8. Ziya Gökalp’te İktisadi Liberalizm ve Marksizm Eleştirisi

Ziya Gökalp, Türk tarihi incelendiğinde liberalizmin ve Marksizmin Türklerin toplumsal ve sosyal yaşamlarına asla uymadığını belirtmiştir ve bu minvalde yazılar yazmıştır. “Türkçüğün Esasları” isimli eserinde Türklerin en eski zamanlardan beri, bilinenin aksine sadece tarım ve hayvancılıkla ilgilenmediğini, ticaret ve zanaatın da olduğu bir iktisadi hayata sahip olduğunu belirtir. Bunun yanı sıra önemli ticaret

yollarını hakimiyetleri altına alabilmek için savaşmışlar ve diplomatik ilişkiler içine girmişlerdir. Hatta göçebe bir yaşam tarzları olmasına rağmen bu ticaret yolları üzerine yeni şehirler imar etmişlerdir. Tüm bu aktif iktisadi hayatları içinde çok çalışmışlar ve kazanmışlardır. Ancak bu kazançlarını biriktirme eğilimi içine girmemişler ve harcamışlardır. Gökalp bu durumu şöyle izah eder (Gökalp, 1979: 172-173): “*Eski Türkler, ticarete de yabancı değildiler. İlhanlık devirlerinde devletin en büyük vâridat membaı, Çin’den Avrupa’ya ipek götüren ve Avrupa’dan Çin’e kadife getiren Türk ticaret kervanlarıydı. O zaman Çin, Hint, İran, Rusya ve Bizans arasındaki büyük ticaret yolları tamamıyla Türklerin elinde idi. Mokan Han, İran’ın şimalinden, Azerbaycan’dan, İstanbul’a doğru giden bir yeni ticaret yolu açmak istedi. Fakat, İranlılar bu teşebbüse mümanaat ettiler. Bunun üzerine, Mokan Han, ipek yolunu temin için, Türk, Çin ve Bizans devletleri arasında bir ittifak-ı müselles akdine çalıştı ve İran devletini ya ortadan kaldırmaya, yahut beynelmilel ticaretin transit tarikiyle memleketinden geçmesi için zorla irza etmeğe teşebbüs etti. Görülüyor ki, eski Türk ilhanlarının gayesi, Mançurya’dan Macaristan’a kadar uzanan büyük Turan kıtasında yalnız siyasi bir emniyet husule getirmekten ibaret değildi. Asya ve Avrupa milletleri arasında beynelmilel bir ticaret ve mübadele teşkilatı yapmayı da üzerlerine almışlardı. Eski Türklerin iktisada verdikleri ehemmiyeti il adlarında bile görürüz: Şarkî Türkistan’da (Tarancılar) namı verilen ve Garbî Türkistan’da (Şartlar) ismini alan iki il vardır. Bu adlardan birincisi (çiftçiler), ikincisi (tüccarlar) manasınadır. Kankılılar, Ağaçeriler, Tahtacılar, Mandallar, Menteşeler, Sürgücüler de bir sanat adını taşımaktadırlar. Gök Türklerin dedeleri (demirci) idi. Türk menkıbelerine göre, ilk çadırı yapan (Türk Han)dır. İlk defa yemeklerde tuz kullanan (Taviünk Han)dır. İlk arabayı yapan (Kankılı Bey)dir. Türkler, arabalarla seyahat etmeğe, tâ İskitler devrinde başlamışlardı. Eski Türkler gayet güzel elbiseler giymeyi, leziz yemekler yemeyi, hayatlarını ziyafetler ve düğünler arasında geçirmeyi severlerdi. Bunun için de hiç boş durmazlar, iktisadi faaliyetlerle uğraşırlardı. Çok kazanırlar, çok sarfederlerdi.”*

Gökalp’e göre Türkler geçmişten itibaren kazandıklarını harcamaları yani biriktirme eğiliminde olmamaları ile bilinirler. İşte bu harcama alışkanlıkları yüzünden bireysellik (liberalizm) ve iştirakçilik (komünizm) Türkler için uygun bir görüş

değildir, Türkler için en uygun sistem Gökalp'e göre solidarizmdir (Gökalp, 1976: 174): *“Türkler hürriyet ve istiklâli sevdikleri için, iştirakçi olamazlar. Fakat, müsavât perver olduklarından dolayı, fertçi de kalamazlar. Türk harsına en uygun olan sistem (solidarizm) yani tesanütçülüktür. Ferdî mülkiyet, içtimai tesanütte hâdim bulunmak şartıyla meşrudur. Sosyalistlerin ve komünistlerin ferdî mülkiyeti ilgaya teşebbüs etmeleri doğru değildir. Yalnız, içtimai tesanütte hâdim olmayan ferdî mülkiyetler varsa, bunlar meşru sayılamaz. Bundan başka, mülkiyet; yalnız ferdî olmak lâzım gelmez. Ferdî mülkiyet gibi, içtimaî mülkiyet de olmalıdır. Cemiyetin bir fedakârlığı veya zahmeti neticesinde husule gelen ve fertlerin hiçbir emeğinden hâsıl olmayan fazla temettüleri cemiyete aittir.”*

Toplumsal olaylara sosyolojik olarak yaklaşan Gökalp'in kendine yakın hissettiği sistem mefkureciliktir. İçtimai mefkureciliğin Türkler için daha uygun olduğunu düşünen Gökalp, temelinde çatışmacı bir toplumun yer aldığı Marksizmin zararlı olduğunu söyler. Marx'ın tüm içtimai konuları devre dışı bırakarak yalnızca iktisadi olayları sebep olarak görmesini eleştirir. Marx'a göre tüm olayla iktisadi nedenlerden kaynaklanır ve diğer her şey iktisadi olayların sonucu ve gölgeleri olarak ortaya çıkarlar (Gökalp, 1976: 63-65): *“İçtimai hâdiselerin tefsir ve izahında biri birine hem yakın, hem de uzak olan iki sosyoloji sistemi vardır. Bunlar, tarihi maddecilik ve içtimai mefkûrecilik sistemleridir. Bu sistemlerden birincisi Karl Marx tarafından, ikincisi Emile Durkheim tarafından meydana atıldı. İlk nazarda bu iki sistemin biri birine yakın olduğunu görürüz. Çünkü, ikisi de, içtimai hâdiselerin, tabii sebeplerin neticeleri olduğunu maddi, hayati ve ruhi hâdiseler gibi tabii kanunlara tâbi bulunduğunu esas olarak kabul ediyor. Bu telâkkiye ilim lisanında ‘muayyeniyet’ (Fransızcası déterminisme) adı verilir. Fakat, bu noktadan sonra, bu iki içtimaiyat sistemi biri birinden uzaklaşmaya başlar. Karl Marx determinizmde bir nevi inhisar iddia eder: İçtimai hâdiseler arasında sebep olabilmek imtiyazı, yalnız iktisadi hâdiselere münhasırdır. Diğer içtimai hadiseler mesela dini, ahlaki, bedii, siyasi, lisani, muakalevi hâdiseler asla sebep olamazlar, yalnız netice olabilirler. Binaenaleyh, Karl Marx'a göre, iktisadi hâdiselerin gayri olan bütün içtimai hâdiseler ‘gölge hâdiseler’ (epifenomenler) mahiyetindedir. Bir şeyin gölge hâdisesi olması, başka şeyler üzerinde hiçbir tesiri haiz olmaması demektir. (...) Demek ki, Marx'a göre yalnız*

iktisadi hâdiseler şe'niyettir, diğer içtimai müesseseler, şe'niyet olmadıkları gibi, hâdise bile değildirler. Bunlar, ancak iktisadi hâdiselerin neticeleri ve gölgeleridirler. Mesela, Karl Marx, dinlerin zuhurunu, muhtelif şekillere ayrılmasını, zâhidane zaviyelerle mutasavvıfane tekkelerin teşekkül etmesini, reform yapılmasını, dinle devletin ayrılmasını, yalnız istihsal tekniklerinin değişmesiyle izah ettiği gibi ahlâki, hukuki, siyasi, bedii, lisani, muakalevi bütün mefkûrelerin doğmasını, büyümesini de yine aynı iktisadi hâdiselerin sebebiyetiyle izaha çalışmıştır. (...) Bundan başka, içtimai hadiseler arasında yalnız iktisadi müesseseleri şe'niyet telakki etmek, mesela fizyolojik hadiseler arasında yalnız mideye ve hazım enbubesine ait hadiseleri şe'niyet telakki edip diğer hayati ufuleleri bunların şe'niyetsiz ve tesirsiz gölgeleri addetmek gibidir. Böyle bir nazariyeyi hiçbir fizyolojist kabul edebilir mi?"

Gökalp'in yazısının devamında Karl Marx'ı eleştirdiği bir diğer nokta halkı yalnızca işçi sınıfından ibaret görmesinden dolayıdır. Marx'a göre halk sadece işçi sınıfından oluşur bu işçiler diğer sınıfları ortadan kaldırmak zorundadır. Ancak Gökalp, halk kelimesi genel olarak herkesi ifade ettiğinden dolayı emperyalist, aristokrat, feodal sınıfların halktan ayrı tutulması gerektiğini söyler. Burjuvalar ve entellektüeller arasında bir eşitlik olmadığını kabul edilmesi gerektiğini bu nedenle Marx'ın halkı sadece işçilerden ibaret görmesinin hata olduğunu belirtir (Gökalp, 1976: 65-66): *"Karl Marx bu inhisarcılığı, nazariye sahasında bırakmayarak, ameliye sahasına da nakletmekle ikinci bir hataya düşmüştür. Marx'a göre, halk yalnız amele sınıfından ibarettir. Binaenaleyh, amele sınıfı, diğer sınıfları ortadan kaldırmaya mecburdur. Halbuki, halk 'umum' manasına olduğundan, hukukça biri birine müsavi olmayı kabul eden bütün sınıfların mecmuu demektir. Filhakika umumla müsavi olmayı kabul etmeyen emperyalist, aristokrat, feodal sınıfları halkın haricinde görmek doğrudur. Burjuvalarla münevverler arasında da hukukça herkese müsavi olmayı kabul etmeyen sınıflar varsa, halk dairesinin haricinde kalmalıdır. Fakat hukukça umumun müsavi olduğunu kabul edenler, -hangi zümreye mensup bulunurlarsa bulunsunlar- halktandırlar."*

Gökalp Marx'ın görüşlerinin Türkler için geçerli olamayacağını belirtir. Çünkü Marx'ın görüşü dikkate alınırsa Türkçülüğün yalnızca iktisadi nedenlerden dolayı

ortaya çıktığını kabul etmek gerekir. Gökalp, dilin korunması, kültürel kimliğin güçlendirilmesi gibi etkenler dikkate alındığında Türkçülüğün toplumsal ve kültürel nedenlere bağlı olduğunun görüleceğini belirtir. Türkçülük akımının ortaya çıkmasının nedeni toplumsal olaylardır ve ekonomik sebeplerle açıklanamaz bu nedenle Marx'ın görüşleri gerçeği yansıtmamaktadır (Gökalp, 1976: 70-71): “*Türkçülük cereyanının zuhuru da içtimai bir hadisedir. Bu hadisenin izahında da, (tarihi maddecilik) ve (içtimai mefkurecilik) mezheplerine ait iki muhalif nazariye karşındayız. Birinci nazariyeye göre Türkçülük yalnız iktisadi sebeplerden doğdu. İkinci nazariyeye göre, Türkçülük cereyanının doğması içtimai mefkurelerin değişmesinden ve bunların değişmesi de, içtimai bünyenin tahavvüle uğramasından ileri geldi.*”

Ziya Bey'in Marksizm ile ilgili görüşleri en çok eleştiri alan noktadır. Liberalizm karşıtlığında ileri sürdüğü güçlü argümanları Marksizm karşıtlığında sunamamış olması, Durkheim'in solidarizm fikrine olan yakınlığından dolayı Marksizm fikrine uzak kalması ve bu konu ile ilgili yazılarının gelişigüzel yazılmış olması gibi nedenlerle eleştiriler almıştır⁴³.

⁴³ Ziya Gökalp'e yapılan eleştiriler ile ilgili detaylı bilgi için bkz. Mustafa ORAL (2006). Çağdaşları Tarafından Ziya Gökalp'in Eleştirisi. ÇTTAD. 5 (12), s.21-34.

SONUÇ

Ziya Gökalp'in yayın hayatında akademisyen ve gazeteci kimliği açık bir şekilde hissedilir. Gökalp hem ülke içinde hem de ülke dışında yaşanan tüm gelişmeleri dikkatle inceleyen, araştıran, çözüm önerileri sunan ve kendi toplumuna uygulayabilmek için diğer ülkelerdeki gelişmeleri, ülkesinin kültür ve gelişimine göre uyarlayabilen bir sosyologdur.

Liberalizmdeki “bırakınız yapsınlar, bırakınız geçsinler” ideolojisi 19. yüzyıl ile beraber tüm dünyada etkili hale gelmiştir. Ancak liberalizmin bireyselci, maddeci ve kozmopolit yöntemleri milli iktisat taraftarları tarafından eleştiri odağı haline gelmiştir. Bu eleştirilerden ilki Friedrich List tarafından yapılmış ve ilk milli iktisat tezi O'nun tarafından ortaya atılmıştır. List her ülkenin farklı tarihe, kültüre, coğrafyaya, siyasi ve toplumsal gelişime sahip olduğunu, bu nedenle her ülkenin kendi koşullarına uygun iktisadi politikalar belirlemesi gerektiğini söyler. İç ticarete serbest, dış ticarete korumacı politikalar öneren List, gelişmek isteyen her ülkenin önce korumacı politikalar (Terbiye Edici Gümrük Kuramı ve Bebek Endüstriler Tezi) uygulayarak sanayisini geliştirmesi gerektiğini belirtir. List'e göre sömürge haline gelmek istemeyen her ülke, liberalizmden vazgeçerek gümrük duvarları oluşturmalı ve dış rekabetten korunarak iç sanayisini geliştirmeye çalışmalıdır. Burada unutulmamalıdır ki List'in savunduğu bu korumacılık sadece ilgili sanayi dalında gereken gelişme gerçekleşene kadardır ve sonsuza kadar devam etmez. Sanayileşme süreci tamamlandığında ilgili sanayi kolu dış ticarete açılmalı ve rekabete dahil olunmalıdır.

Liberalizmi reddeden milli iktisat politikaları, ekonomide devlet himayesini ve her devletin gümrük politikalarını kendi imkân ve ihtiyaçları doğrultusunda kendisinin belirlemesi gerektiğini savunur. List'in görüşü Almanya tarafından uygulanarak tarım,

ticaret ve özellikle sanayi alanında önemli bir ilerleme sağlanmıştır. Milli iktisat politikaları uygulayarak ekonomik ve siyasi gücünü artıran Almanya tüm dünyada merakla izlenmiş, milli iktisat taraftarları çoğalmış, bu politikaları kendi ülkeleri için uygulamak isteyen devletlerin sayısı artmıştır. Bu ülkelerden biri de Osmanlı Devleti'dir. Avrupa'da liberalizme yapılan eleştirilerin yanı sıra Osmanlı Devleti'nde de yine 19. yüzyılda hâkim olan liberalizm eleştirilmiş ve bu akıma tepki olarak doğan milli iktisat görüşü savunucuları artmıştır.

Milli iktisat politikalarının revaçta olmasının bir diğer nedeni de yine 19. yüzyılda artan ve çok uluslu imparatorlukları tehdit eden milliyetçilik akımıdır. Her ülkenin ekonomik kararlarını kendisinin tayin etme hakkı milli iktisadın temel prensibidir. Milli iktisat gelişmemiş ülkelerin iktisadi bağımsızlıklarını kazanmaları ve gelişmiş ülkelerin tahakkümü altına girmekten korunmaları amacıyla geliştirilen politikalarından oluşur.

Almanya'daki sanayi ve kalkınma hamlesini Osmanlı Devleti'nde de uygulamak isteyen pek çok aydın, milli iktisadın gelişebilmek için gerekli olduğunun altını çizmiştir. Milli iktisadı savunan bu aydınların başında Ziya Gökalp gelir. Ziya Gökalp Almanlar için uygulanan bu modelin hızlı ve başarılı bir şekilde sonuç vermesini örnek göstererek, Osmanlı Devleti için de uygulanması gerektiğini savunmuştur.

Türkçülük ideolojisini ilk defa sistematik bir şekilde kullanan ve Türkçülük-Türkleşmek vurgusunu sıkça yapan Gökalp için bu düşüncesini gerçekleştirmenin yolu milli bir devlet olmaktan geçer. En tepesinden en aşağıdaki kademesine kadar tüm yönetimin milli olmaması, milli iktisat politikalarını uygulamayı da imkânsız hale getirecektir. Ancak burada Gökalp'in milliyetçilik ve Türkçülük meselesini siyasi bir ideoloji olarak değil, toplum hayatında var olan değer ve kültür bütünü olarak ele aldığı unutulmamalıdır.

Pek çok konuda yazılar neşreden Ziya Gökalp Türk milliyetçiliği konusuna özellikle vurgu yapmıştır. Milliyetçilik ideolojisini O'nun yazıları ile başlatmak mümkündür. Gökalp, milli dil, milli sanat, milli ahlak, milli tarih, milli kültür gibi milli iktisadın da savunulması gerektiğini belirtir. Çünkü Gökalp'e göre ekonomik

bağımsızlığını elde edemeyen devletler gerçek anlamda tam bağımsızlıklarını hiçbir zaman kazanamazlar. Gelişmiş ülkeler için bulunmaz bir nimet olan liberalizm, gelişmemiş ve sanayileşme atılımını gerçekleştirememiş ülkeler için ekonomik sömürge olmak demektir. Ekonomik bağımsızlık ancak, herkes için genel geçer kuralları olan liberalizmden kurtularak ve ülke koşullarının dikkate alınarak hazırlanacağı bir milli iktisat politikaları belirlenerek kazanılabilir.

Ziya Gökalp gibi aydınların hemen hemen her mecrada milli iktisat savunuculuğu yapmaları İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin bu politikalara yönelmesini tetiklemiştir. Ülkede uygulanan liberal politikaların ekonomi üzerindeki olumsuz sonuçları İkinci Meşrutiyet ile beraber daha fazla hissedilmiş ve Birinci Dünya Savaşı'nda yaşanan hammadde, gıda ve kredi bulamamaktan kaynaklanan kriz nedeniyle milli iktisat politikalarının uygulamaya konulması kaçınılmaz bir hal almıştır. Yönetime gelen İttihat ve Terakki Hükümeti, en büyük sorun olarak gördüğü ekonomik sorunları merkezine alırken ilk başta (1908-1913) liberal politikaları desteklemiş olsa da bu politikaların ekonomi için faydalı olmadığını görerek daha sonra (1914-1918) uyguladığı milli iktisat politikaları ile koşulları düzeltebilmeyi amaçlamıştır. 1908-1913 yıllarında uygulanan liberal iktisat politikaları ile Osmanlı Devleti'nde yabancı girişimci ve sermayedarlara sağlanan imkanlar sonucunda, ticarete etkisi artan gayrimüslim-yabancı girişimcilerin zenginliği artarken, Müslüman-Türk esnaf ve girişimcinin gittikçe fakirleştiği görülmüştür. Fakirleşen halk sorununa savaş yenilgilerinin de eklenmesiyle ortaya çıkan ekonomik tablo, milli iktisat savunucularının artmasına ve seslerinin daha gür çıkmasına neden olmuştur. Ekonomik koşulları düzeltebilmek ve taraftar toplayabilmek amacıyla İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin kendi yayın organı sayılan Yeni Mecmua'da milli iktisat içerikli yazılar yayınlanmıştır. Bu makaleler Akyiğitzade Musa Bey, Ahmet Midhat Efendi, Kırkor Zohrap Efendi, Yusuf Akçura gibi dönemin pek çok aydını tarafından yazılsa da bu dergide milli iktisadın en büyük savunucularından biri Ziya Gökalp'tir. Milli iktisat savunucularının artmasıyla 1914-1918 yılları arasında uygulanmaya başlayan politikalar olumlu sonuçlar vermiştir. Bu dönemde milli sermaye artırılmış, girişimler Müslüman-Türklerin eliyle gerçekleştirilmiştir. Böylece ekonomide yabancı azınlığın

etkisinin azaltılması ve milli burjuvazi sınıfının oluşturulması hedefleri gerçekleştirilmiştir.

Ziya Gökalp, milli iktisat politikalarının benimsenmesinde yardımcı olduğu için Birinci Dünya Savaşı'nı kıymetli olarak görür. Çünkü savaş koşulları, dış ticarete dahil olmak üzere tüm dış ilişkileri durma noktasına getirmiştir. Sanayi ürünlerinde dışa bağımlı olan Osmanlı Devleti'nin ithalatı kesilmiş, devlet kendi imkanlarıyla ihtiyaçlarını karşılamak, kendi yağında kavrulmak zorunda kalmıştır. Sonuç olarak zorunluluktan bile olsa, sınırlı dış ticaret koşullarında devletin yerli ve milli sanayisini koruyarak yoluna devam etmeye çalışması, milli iktisat savunucuları için çok önemli bir adım olarak görülmüştür. Savaş koşullarının bir diğer getirisi ise Osmanlı Milli İtibar Bankası'nın kurulmasıdır. Milli iktisat politikaları kapsamında ticarete ihtiyaç duyulan krediyi sağlamak amacıyla kurulan banka yerli ve milli bir devlet bankası olma özelliğini taşır. Osmanlı Milli İtibar Bankası kuruluşunda hedeflenen amacı tam olarak yerine getirmemesine rağmen, bağımsız bir para politikası belirlerken öncü olduğu ve milli bir devlet bankası kurulabileceği fikrine katkı sağladığı için bankacılık tarihi açısından önemlidir.

Ziya Gökalp İngiltere'nin kendi gerçekliğini baz alarak savunduğu klasik iktisat doktrininin her ülke için geçerli olamayacağını söyler. Osmanlı Devleti aile iktisadı, şehir iktisadı, milli iktisat olmak üzere üç aşamalı bir süreçten geçerek milli iktisada ulaşabilir. Milli iktisat süreci ise iki aşamadan oluşur. Birinci aşama milli üretim yapabilmek için milli sermaye oluşturmak üzerine kurulur. Bu aşamada tüketim ve üretim dengesi sağlanmaya çalışılır. İkinci aşamada ise sosyal devlet ilkesi geçerlidir. Devlet bu aşamada vatandaşlarının yaşam kalitesini ve sosyal refahını artırabilmek için çalışır.

Ziya Bey'in milli iktisat ile beraber savunduğu bir diğer düşünce ise solidarizmdir. Dayanışmacılık anlamına gelen solidarizm fikri ise yine 19. yüzyılda Fransız Emile Durkheim tarafından ortaya atılmış bir düşüncedir. Toplumda iş bölümü ve uzmanlaşma ile ortaya çıkan solidarizm, meslek zümreleri arasında rekabetten uzak bir dayanışmayı belirtir. Rekabetin olmadığı toplumlarda sınıf çatışmaları da son bulur. Böylece toplumda her biri farklı bir meslek alanında uzmanlaşmış, rekabetten uzak,

sınıfsal çatışmanın olmadığı toplumu bir bütün olarak gören insanların oluşturduğu bir halk oluşur. Toplumsal dayanışma sayesinde, güçlülerin zayıfları sömürerek ayakta kalması fikri üzerine kurulan liberalizm de bertaraf edilmiş olur. Ziya Gökalp bu fikri tesanütçülük olarak adlandırır. Tesanütçülükle sınıfsal çatışmaların sona ereceğini, işçiler ve burjuvalar gibi iktisadi sınıfların ortadan kalkacağını ve dayanışma içinde iş yapan meslek zümrelerinin kurulacağını belirtir.

Ziya Gökalp milli iktisat temeline oturttuğu iktisadi fikirlerini savunurken bir diğer kriteri devlet müdahalesinin gerekliliğidir. Gökalp yazılarında, piyasaya serbestçe müdahale edebilen, güçlü, üretimde bireyleri destekleyen, kendi üreticisinin hakkını koruyabilen, vergi ve gümrük gibi denetim mekanizmalarını serbestçe kullanabilen bir devlet tasvir eder. Gökalp aktif bir şekilde piyasada var olan bir devlet figürünün gerekliliğinden bahseder. Gökalp'e göre, Osmanlı Devleti insan gücü ve milli sermaye konusunda yetersiz kaldığı için sanayileşmeyi ve ekonomik kalkınmayı devlet eliyle gerçekleştirmek zorundadır. Gökalp'e göre bireyselci liberalizmin ve sınıfsal ayrışmaların bulunduğu sosyalizmin tüm teorileri ancak, iş birliği ve dayanışmayı sağlayabilen bir devlet figürünün ekonomik hayatta bulunmasıyla bertaraf edilebilir.

Mülkiyet ve sermaye ile ilgili görüşlerinden bahsederken özel mülkiyet ve yabancı sermayenin gerekli olduğunu belirten Gökalp, bunu yaparken mutlaka sosyal faydanın gözetilmesi gerektiğine işaret etmiştir. Gökalp'e göre sosyal faydayı gözetecek ve denetleyecek kurum yine devlettir. Gökalp için yabancı sermaye konusu özel mülkiyetten daha derin bir konudur. Milli iktisat hedeflerini aksatacak, ekonomik bağımsızlığa zarar verecek, geçmişte olduğu gibi çeşitli imtiyazlar karşılığında gelecek yabancı sermayenin kesinlikle ülkeye alınmaması taraftarıdır. Burada Gökalp'in milliyetçi fikirleri ve yabancı sermaye ile ilgili görüşlerinin tezat oluşturduğu kanısına varılabilir. Ancak yeterli sermayeye sahip olmadan milli iktisat politikalarının uygulanmaya çalışıldığı ve dönemin ekonomik gerçeklikleri göz ardı edilmemelidir. Savaştan yeni çıkmış, kapitülasyonlardan yeni kurtulmuş, yeterli milli sermayesi bulunmayan bir devlet düşünüldüğü zaman yabancı sermaye konusu teoride

milliyetçilik fikri ile tezat oluştursa da, belirli şartlara bağlı kalmak koşulu ile uygulamada makul görülmüştür.

Gökalp, Türk düşünce literatürüne yaptığı değerli katkıların yanı sıra iktisadi konular hakkında da çok önemli ilmî katkılar sağlamıştır. İkinci Meşrutiyet ile beraber artan bu düşünceler, özellikle Ziya Gökalp'in savunduğu birçok fikir, yeni kurulacak olan Türkiye Cumhuriyeti için önem arz eder. Milliyetçilik, halkçılık, devletçilik gibi ilkelere ilham kaynağı olarak kabul edilen bu düşünceler pek çok araştırmacı için incelenmeye değer görülmüştür. Gökalp'in yazılarında ve tespitlerinde millî iktisat düşüncelerinin ve solidarizminin izlerini fazlasıyla görmek mümkündür. Gökalp'in o dönemde savunduğu milli iktisat fikirlerinin yeni araştırmacılar tarafından incelenmesi, günümüze uyarlayarak geliştirilmesi, yaşanan ekonomik sorunlara ve toplumsal ahlak çöküntülerine ışık tutması açısından faydalar sağlayacaktır.

KAYNAKÇA

Abdülkadiroğlu, N. (1985). Ziya Gökalp'e İslamiyet Telakkisi. *Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü*, 23 (1-2), 93-126.

Acet, M. T. (2014). *Ziya Gökalp'te Din ve Milliyetçilik*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Diyarbakır.

Ahmad, F. (1999). *İttihatçılıktan Kemalizme*. İstanbul: Kaynak Yayınları.

Ahmad, F. (2010). *Bir Kimlik Peşinde Türkiye*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Ahmad, F. (2014). Osmanlı İmparatorluğu'nun Son Dönemlerinde Milliyetçilik ve Sosyalizm Üzerine Bazı Düşünceler. (Ed. Mete Tunçay ve Erik Jan Zürcher), *İçinde, Osmanlı İmparatorluğu'nda Sosyalizm ve Milliyetçilik 1876-1923*, 7. Baskı. İstanbul: İletişim Yayınları.

Akçuraoğlu, Y. (1914). 1329 Senesinde Türk Dünyası. *Türk Yurdu Mecmuası*, (16 Nisan 1914/ 3 Nisan 1330), 6 (3), 2098-2104.

Akçuraoğlu, Y. (1917). İktisat. *Türk Yurdu Mecmuası*, (2 Ağustos 1917/ 2 Ağustos 1333), 12 (12), 3521-3523.

Akçura, Y. (1924). Gökalp Ziya Bey. *Türk Yurdu Mecmuası*, (30 Kasım 1924/ 30 Teşrinisani 1340), 14/1 (3), 156-162.

Akkuş, T. (2008). Bir İktisadi Siyasa Projesi: Milli İktisat ve Bursa. *ÇTTAD*, 7 (16-17), 119-141.

Altın, H. (2010). Ziya Gökalp'in Eğitim Tarihimiz Açısından Önemi, *History Studies International Journal of History*, 2 (2), 493-509.

Arsoy, B. (2019). "Anadolu'da Yeni Gün" Gazetesinde Millî Mücadele Dönemi Ekonomisi. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Aydın, M. (2002). *Ziya Gökalp'te Teolojik Yenilenme ve Sosyal Teoloji*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Üniversitesi, Ankara.

Baltacıoğlu, İ. H. (1966). *Ziya Gökalp*. İstanbul: Yeni Matbaa.

Baran, E. (2009). *Yeni Mecmua Üzerine Bir İnceleme*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Niğde Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Niğde.

Bars, M. E. (2017). *Ziya Gökalp ve Türkçülük Üzerine Bazı Değerlendirmeler*. *Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 4 (2), 38-51.

Berkes, N. (1954). *Ziya Gökalp: His Contribution to Turkish Nationalism*. *Middle East Journal*, 8 (4), 375-390.

Berkes, N. (2003). *Türkiye'de Çağdaşlaşma* (Çev. Ahmet Kuyaş). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Beysanoğlu, Ş. (1956). *Ziya Gökalp'in İlk Yazı Hayatı 1894-1909*. İstanbul: Şehir Matbaası.

Beysanoğlu, Ş. (1963): *Bütün Cepheleriyle Diyarbakır*. Diyarbakır: Ticaret ve Sanayi Odası Yayınları.

Beysanoğlu, Ş. (1992). *Kültürümüzde Diyarbakır*. Ankara: San Matbaası.

Binbaşoğlu C. (1995). *Türkiye'de Eğitim Bilimleri Tarihi*, İstanbul: M.E.B. Yayınları.

Böke, P. (1994). *"Yeni Gün"den "Cumhuriyet"e Yunus Nadi*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlke ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İzmir.

Bulut, Y. (2004). *Türkiye'de Sosyoloji Sınıflandırmaları ve Ziya Gökalp*. *İstanbul University Journal of Sociology*, 3 (10), 91-103.

Coşar, Ö. S. (1972). *Millî Mücadele Basını*. Ankara: Gazeteciler Cemiyeti Yayınları.

Çağman, E. (2017). Ahmet Mithat Efendi'nin "Ekonomi Politik" Adlı Eserinde İktisadî Serbestiyet ve Korumacılık Düşünceleri. *Dil ve Edebiyat Araştırmaları* ,16 (16), 31-48.

Çelik, C. (2006). Gökalp'in Bir Değişim Dinamiği Olarak Kültür-Medeniyet Teorisi. *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 21, 43-63.

Çeştepe, H. & Güven, T. (2016). Osmanlı İmparatorluğu'nda Dahili Gümrük Vergisi İstisnaları. *AİBÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 16(2), 1-20.

Çıkın, C. (2007). *Yeni Gün Gazetesi (1918-1923)*. Yayımlanmamış yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Çolaker, V. (2022). *Bir Kentin Kimlik Değişimi -Selanik- (1908-1928)*. Yayımlanmamış Doktora Tezi, Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Denizli.

Davison, A.(2002). Türkiye'de Sekülerizm ve Modernlik. İstanbul: İletişim Yayınları

Demir, B. M. (2017). *Osmanlı ve Cumhuriyet Türkiye'sinin Dünya Kapitalizmiyle Eklemlenme Süreçleri Üzerine Bir Karşılaştırma: 1854-1913 ve 1980-2001*. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Demirci, O. (2022). Ziya Gökalp Felsefesinde İrade Özgürlüğünün İmkânı ve Değerlerin Doğası: Hüsün ve Kubuh Teorisi. *Eskişehir Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 9 (2), 1014-1032.

Durkheim, E. (2006). *Sosyoloji Dersleri*. (Çev. Ali Berktaş). İstanbul: İletişim Yayınları.

Durkheim, E. (2014). *Toplumsal İş Bölümü*, (Çev. Özer Ozankaya) İstanbul: Cem Yayınevi.

Duru, K. N. (1975). *Ziya Gökalp* (3. Baskı). İstanbul: M.E.B. Basımevi.

Eke, B. (2011). Ziya Gökalp'te Büyük Adam Sorunu. *Sosyoloji Konferansları, Istanbul Journal of Sociological Studies*, 14 (Eylül 2011), 62-84.

Eldem, V. (1994). Harp ve Mütareke Yıllarında Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomisi. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayını.

Ergin, K. (2017). İttihat ve Terakki Döneminde Milli İktisat Anlayışı (1913-1918). *Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 1(1), 114 - 127.

Ergun, D. (2005). Sosyoloji ve Tarih, Sosyolojide Yöntem Sorunu (4. Baskı). Ankara: İmge Kitabevi.

Erişirgil, M. E. (1951). Ziya Gökalp Bir Fikir Adamının Romanı. İstanbul: Remzi Kitabevi.

Erkan, Ü. (2014). *Türk Yurdu Dergisi'nde Milliyetçilik (1911-1931)*. Yayımlanmamış Doktora Tezi, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Ersoy, A. (2008). İktisadi Düşünceler Tarihi. Ankara: Nobel Yayınları.

Erverdi, E & Özer, D. & Debbağoğlu, A. (1979). Türk Milliyetçiliği ve Batılılaşma (2. Baskı). İstanbul: Dergâh Yayınları.

Eryiğit, S. (1989). Ahi Birliklerinde Yönetim ve İşletme Fonksiyonlarının Temel Yapısı. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Filiz, Ş. (2009). Küçük Mecmua I-II-III. Antalya: Yeniden Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Yayınları.

Genç, M. (2013). Yed-i Vâhid. *TDV İslam Ansiklopedisi*. 43, 378-383.

Georgeon, F. (2006). Osmanlı Türk Modernleşmesi 1900-1930. (Çev. Ali Bertay). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Gökalp, Z. (1904). Kışla Meydanı. *Diyarbakir Gazetesi*, (23 Mayıs 1904/ 10 Mayıs 1320), 1388.

Gökalp, Z. (1906). Muhasebe-i İktisadiye: Dışten Artmaz İşten Artar. *Diyarbakir Gazetesi*, (8 Kasım 1906/ 26 Teşrinievvel 1322), 1503.

Gökalp, Z. (1907). Ticaret: El-Kasib. *Diyarbakir Gazetesi*, (28 Şubat 1907/ 15 Şubat 1323), 1516.

Gökalp, Z. (1907). Ticaret ve Yeni Ticaret Odası. *Diyarbakir Gazetesi*, (11 Şubat 1907/ 29 Kanunusani 1322).

Gökalp, Z. (1911). Yeni Hayat ve Yeni Kıymetler. *Genç Kalemler Mecmuası*, (25 Temmuz 1911/ 12 Temmuz 1327), 2 (8), 138 – 141.

Gökalp, Z. (1913). Kızıl Elma. *Türk Yurdu Mecmuası*, (13 Ocak 1913/ 31 Kanunuevvel 1328), 3 (7), 193-203.

Gökalp, Z. (1913). Türkleşmek İslamlaşmak, Muasırlaşmak 2. *Türk Yurdu Mecmuası*, (3 Mart 1913/ 18 Şubat 1328), 3 (12), 331-337.

Gökalp, Z. (1914). Türkleşmek İslamlaşmak, Muasırlaşmak 5. *Türk Yurdu Mecmuası*, (8 Ocak 1914/ 26 Kanunuevvel 1329), 5 (8), 1088-1093.

Gökalp, Z. (1914). Türk Milleti ve Turan. *Türk Yurdu Mecmuası*, (2 Nisan 1914/ 20 Mart 1330), 6 (2), 2053-2058.

Gökalp, Z. (1915). İçtimai Nev'iler. *İslam Mecmuası*, (28 Ocak 1915/ 15 Kanunusani 1330), 2 (20), 517-523.

Gökalp, Z. (1916). Milli İktisat Nasıl Vücuda Gelir. *İktisadiyat Mecmuası*, (7 Aralık 1916/ 24 Teşrinisani 1332), 1 (35), 1-3.

Gökalp, Z. (1916). Millet Nedir, Milli İktisat Neden İbarettir I ?. *İktisadiyat Mecmuası*, (21 Şubat 1916/ 8 Şubat 1331), 1/1 (1), 3.

Gökalp, Z. (1916). Millet Nedir, Milli İktisat Neden İbarettir II ?. *İktisadiyat Mecmuası*, (10 Nisan 1916/ 28 Mart 1332), 1/1 (7), 1-2.

Gökalp, Z. (1917). Türklerde Milli İktisat Devreleri. *İktisadiyat Mecmuası*, (8 Mart 1917/ 8 Mart 1333), 1 (44-48). 1-4.

Gökalp, Z. (1918). Halkçılık. *Yeni Mecmua*, (14 Şubat 1918/ 14 Şubat 1334), 2/1 (32), 102.

Gökalp, Z. (1918). İktisadi Vatanperverlik. *Yeni Mecmua*, (9 Mayıs 1918/ 9 Mayıs 1334), 2/1 (43), 322-323.

Gökalp, Z. (1918). Milliyetçilik ve Beynelmilellyetçilik. *Yeni Mecmua*, (14 Mart 1918/ 14 Mart 1334), 2/1 (35), 162-164.

Gökalp, Z. (1918). Münteşir ve Mut'azzi Müeyyideler. *Yeni Mecmua*, (2 Mayıs 1918/ 2 Mayıs 1334), 2/1 (42), 307-308.

Gökalp, Z. (1918). Para ve Tesanüt. *Yeni Mecmua*, (25 Nisan 1918/ 25 Nisan 1334), 2/1 (41), 282-283.

Gökalp, Z. (1918). Rusya'daki Türkler Ne Yapmalı. *Yeni Mecmua*, (4 Nisan 1918/ 4 Nisan 1334), 2/1 (38), 233-235.

Gökalp, Z. (1918) Türkçülük ve Türkiyecilik. *Yeni Mecmua*, (4 Temmuz 1918/ 4 Temmuz 1334), 2/1 (51), 482.

Gökalp, Z. (1922). Ahlâka Doğru. *Küçük Mecmua*, (26 Haziran 1922/ 26 Haziran 1338), 1 (4), 1-4.

Gökalp, Z. (1922). Felsefi Vasiyetler I: Babamın Vasiyeti. *Küçük Mecmua*, (25 Eylül 1922/ 25 Eylül 1338), 1 (17), 1-3.

Gökalp, Z. (1922). Felsefi Vasiyetler: II: Hocamın Vasiyeti. *Küçük Mecmua*, (2 Ekim 1922/ 2 Teşrinievvel 1338), 1 (18), 1-5.

Gökalp, Z. (1922). Felsefi Vasiyetler III: Pîrimin Vasiyeti. *Küçük Mecmua*, (9 Ekim 1922/ 9 Teşrinievvel 1338), 1 (19), 1-5.

Gökalp, Z. (1922). İktisadi Mucize. *Küçük Mecmua*, (30 Kasım 1922/ 30 Teşrinisani 1338), 1 (23), 1-4.

Gökalp, Z. (1922). İktisadi Vatanperverlik. *Küçük Mecmua*, (29 Ocak 1922/ 5 Haziran 1338), 1 (1), 18.

Gökalp, Z. (1922). Mefkure Nedir?. *Küçük Mecmua*, (24 Temmuz 1922/ 24 Temmuz 1338), 1 (8), 1-6.

Gökalp, Z. (1922). Mefkure ve Şe'niyet. *Küçük Mecmua*, (30 Temmuz 1922/ 30 Temmuz 1338), 1 (9), 1-5.

Gökalp, Z. (1922). Tekâmül Mefkuresi. *Küçük Mecmua*, (18 Eylül 1922/ 18 Eylül 1338), 1 (16), 1-3.

Gökalp, Z. (1923). Fırkaların İçtimaî Tasnifi. *Hakimiyet-i Milliye Gazetesi*, (29 Nisan 1923/ 29 Nisan 1339), 1.

Gökalp, Z. (1923). İktisadi İnkılap İçin Nasıl Çalışmalıyız?. *Küçük Mecmua*, (5 Mart 1923/ 5 Mart 1339) 1 (33), 2-7.

Gökalp, Z. (1923). İktisadi Kongre. *Küçük Mecmua*, (15 Ocak 1923/ 15 Kanunusani 1338), 1 (30), 13-14.

Gökalp, Z. (1924). Çınaraltı: Teşkilatçılar. *Cumhuriyet Gazetesi*, (15 Mayıs 1924/ 15 Mayıs 1340), 1 (9), 3.

Gökalp, Z. (1924). Ecnebi Sermayesi. *Cumhuriyet Gazetesi*, (29 Ağustos 1924/ 29 Ağustos 1340), 1 (112), 2.

Gökalp Z. (1976). Kızıl Elma. (Haz. Hikmet Tanyu). Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

Gökalp, Z. (1976). Türkçülüğün Esasları. (Haz. Mehmet Kaplan). Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

Gökalp, Z. (1976). Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak. (Haz. İbrahim Kutluk). Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

Gökalp, Z. (1976). Yeni Hayat Doğru Yol. (Haz. Müjgan Cunbur). Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

Göksel, A. N. (1952). Ziya Gökalp: Hayatı Sanatı Eseri. İstanbul: Varlık Yayınevi.

Göksel, A. N. (1956). Ziya Gökalp'in Neşredilmemiş Yedi Eseri ve Aile Mektupları. İstanbul: Işıl Matbaası.

Göze, A. (1968). Korporatif Devlet -XIX. ve XX. Yüzyıllarda Avrupa'da Korporatif Devlet Teorileri ve Korporatif Devlet Sistemleri. İstanbul: Fakülteler Matbaası.

Göze, A. (1980). Liberal Marxist Faşist ve Sosyal Devlet Sistemleri. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları.

Göze, A. (2007). Siyasal Düşünceler ve Yönetimler (11. Baskı). İstanbul: Beta Yayınları.

Gül, B. (2020). *Yeni Gün Gazetesi (1918-1919) 1-180 Sayılarındaki Edebi Metinlerin Çeviri Yazısı ve Değerlendirilmesi*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Nevşehir.

Gümüšoğlu, F. (2009). Türk Yurdu. *Modern Türkiye'de Siyasal Düşünce-Milliyetçilik*, (4. Cilt). İstanbul: İletişim Yayınları.

Gürsel, S. (1985). 1838 Osmanlı-İngiliz Ticaret Antlaşması. *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, (3. Cilt). İstanbul: İletişim Yayınları.

Gürsoy, Ş. & Çapcıoğlu İ. (2006). Bir Türk Düşünürü Olarak Ziya Gökalp: Hayatı, Kişiliği ve Düşünce Yapısı Üzerine Bir İnceleme. *AÜİFD*, 2, 89-98.

Heyd, U. (1980). Türk Milliyetçiliğinin Temelleri. (Çev. Cemil Meriç), İstanbul: Sebil Yayınevi.

Heyd, U. (2002). Türk Ulusçuluğunun Temelleri. (Çev. Kadir Günay). Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

İN, M. (2019). *Yeni Mecmua'da Milli İktisat ve Solidarizm*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta.

İnalcık, H. (1965). Sosyal Değişme, Gökalg ve Toynbee. *Türk Kültürü Dergisi*, 3 (31), 421-433.

İnalcık, H. (2016). Doğu Batı Makaleler-I. Ankara: Doğu Batı Yayınları.

Kaçmazoğlu, H. B. (1999). Türk Sosyoloji Tarihi Üzerine Araştırmalar, İstanbul: Birey Yayınları.

Kansu, A. (2015). 1908 Devrimi. (Çev. Ayda Erbal), İstanbul: İletişim Yayınları.

Karakaş, M. (2008). Ziya Gökalg'e Yeniden Bakmak: Literatür ve Yeniden Değerlendirme, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 6 (11), 435-476.

Karal, E. Z. (2011). Osmanlı Tarihi (V Cilt). Ankara: TTK Yayınları.

Karaveli, O. (2008). Ziya Gökalg'i Doğru Tanımak. İstanbul: Doğan Kitap.

Karpat, K. H. (2002). "Ziya Gökalg'te Korporatifçilik, Millet-Milliyetçilik ve Çağdaş Medeniyet Kavramları Üzerine Bazı Düşünceler". İçinde, *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce-Cumhuriyete Devreden Düşünce Mirası, Tanzimat ve Meşrutiyetin Birikimi*, C.I, İletişim Yayınları, İstanbul, 328-333.

Kasalak, K. (2012). Teşvik-i Sanayi Kanunları ve Türkiye'de Sanayileşmeye Etkileri. *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 24, 65-79.

Keyder, Ç. (1980). Ottoman Economy and Finances (1881-1918), içinde, *Türkiye'nin Sosyal ve Ekonomik Tarihi (1071-1920)*, (Ed. Osman Okyar ve Halil İnalçık), Ankara: Meteksan Basım.

Kızıltoprak, A. A. (2012). *1330 Tarihli Rusumat Salnamesi'ne Göre Osmanlı Gümrükleri*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ortadoğu Üniversitesi, Ortadoğu Araştırma Enstitüsü, İstanbul.

Kibritçioğlu, A. (1996). Friedrich List'in Bebek Endüstriler Tezi. *Munich Personal RePEc Archive*, MPRA Paper No: 2549, 49-81.

Kocabaşoğlu, U. (2015). Millî Mücadelenin Sözcülerinden: Anadolu'da Yenigün. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 36 (1), 179-202.

Kongar, E. (1982). Türk Toplum Bilimcileri-I. İstanbul: Remzi Kitabevi Yayınları.

Koraltürk, M. (2001). İktisadiyat Mecmuası ve Dizini. *Kebikeç Dergisi*, 11, 295-331.

Korkmaz, A. (1994). Ziya Gökalp Aksiyonu Meşrutiyet ve Cumhuriyet Üzerindeki Tesirleri. İstanbul: M.E.B. Yayınları.

Köktener, A. (2004). Bir Gazetenin Tarihi: Cumhuriyet. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Kurdakul, N. (1981). Osmanlı Devleti'nde Ticaret Anlaşmaları ve Kapitülasyonlar. İstanbul: Döler Neşriyat.

Kushner, D. (1979). Türk Milliyetçiliğinin Doğuşu (1876-1908). (Çev. Ş. S. Türet, R. Ertem, F. Erdem). İstanbul: Kervan Yayınları.

Kütükoğlu, M. S. (1974). Osmanlı - İngiliz İktisadi Münasebetleri (1580 – 1838), (1. Cilt). Ankara: Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü (TKAE) Yayınları.

Kütükoğlu, M. S. (1976). Osmanlı-İngiliz İktisadi Münasebetleri (1838-1850), (2. Cilt). İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.

Kütükoğlu, M. S. (1992). Baltalimanı Muahedesi. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (5. Cilt). 38-40.

Lewis, B. (1993). Modern Türkiye'nin Doğuşu. (Çev. Metin Kıratlı).(5. Baskı). Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Linz, J. J. (2012). Totaliter ve Otoriter Rejimler (3. Baskı). (Çev. Ergun Özbudun). Ankara: Liberte Yayınları.

Makal, A. (1999). Türkiye'de Tek Partili Dönemde Çalışma İlişkileri: 1920-1946. Ankara: İmge Kitabevi.

Mardin, Ş. (2008). Jön Türklerin Siyasi Fikirleri (1985-1908). İstanbul: İletişim Yayınları.

Muhittin, A. (1915). Milli İktisat- Milli Sermaye- Milli Sermaye Teşkilatı- 1. *İslam Mecmuası*, (11 Ağustos 1915/ 29 Temmuz 1331), 2 (33), 729-734.

Nirun, N. (1999). Sistematik Sosyoloji Açısından Ziya Gökalp. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

Ocak, C. (2019). *Türk Milliyetçiliğinde Ekonomi Meselesi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Oktar, S. &Varlı, A. (2009). İttihat ve Terakki Dönemi'nin Ulusal Bankası: Osmanlı İtibar-ı Milli Bankası. *Marmara Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi*, 3 (18), 1-20.

Olgun, İ. (1976). Türkiye'deki Oluşumlar İçerisinde Ziya Gökalp. *Journal of Economy Culture and Society*, İstanbul Üniversitesi Yayınevi, 14, 1-14.

Oral, M. (2006). Çağdaşları Tarafından Ziya Gökalp'in Eleştirisi. *Çağdaş Türkiye Araştırmaları Dergisi*, 5 (12), 21-34.

Oral, S. (2003). *Siyasi Tarih İlkçağlardan 1918'e*. (12. Baskı). Ankara: İmge Kitabevi.

Ortaylı, İ. (1981). *İkinci Abdülhamit Döneminde Osmanlı İmparatorluğunda Alman Nüfuzu*. Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Basımevi.

Ortaylı, İ. (2020). *Osmanlı İmparatorluğunda Alman Nüfuzu*. İstanbul: Kronik Kitap.

Ökçün, A.G. (1974). Teşvik-i Sanayi Kanun-ı Muvakkatı, 1913. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 30 (1), 25-44.

Ökçün, A. G. (1975). 1909-1930 Yılları Arasında Anonim Şirket Olarak Kurulan Bankalar, İçinde, *Türkiye İktisat Kongresi Semineri*. (Ed. Osman Okyar), s.408-475. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Yayınları.

Önsoy, R. (1981). Ziya Gökalp'in İktisadi Görüşleri. *Tarih Enstitüsü Dergisi*, 11, 355-366. İstanbul: Edebiyat Fakültesi Matbaası.

Özakpınar, Y. (2002). Türk Düşünce Tarihinde Ziya Gökalp'in Yeri. *Türkler Ansiklopedisi*, 14, 835-850. İstanbul: Yeni Türkiye Yayınları.

Özdemir, B. (2009). 1854-1914 Borçlanmaları Galata Bankerleri ve Osmanlı Bankası Düyun-u Umumiye İdaresi Türkiye Cumhuriyeti'nin Kabul Ettiği Osmanlı Devlet Borçları. Ankara: Ankara Ticaret Odası Yayını.

Özdemir, Ö. (2004). *1911-1931 Yılları Arasında Yayınlanan Türk Yurdu Dergileri'nde Gelişen Eğitim Anlayışı ve Cumhuriyet Dönemine Etkileri*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.

Özden, M. (2005). Atatürk Döneminde Kemalist Metinler: Arafda Bir Kemalizm: Tekin Alp ve Kemalizm. *Journal of social sciences of the Turkish World*, 34, 45-81.

Özel, U. (2017). *Osmanlı İmparatorluğu'nda XIX. Yüzyıl'da Banker Camondo Ailesi ve İktisadi Faaliyetleri*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Osman Paşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tokat.

Özgüven, A. (2001). *İktisadi Düşünceler-Doktrinler ve Teoriler*. İstanbul: Filiz Kitabevi.

Öztaş, G. G. (2015). *Korporatizm: Özgürlükten Yoksun Bir Üçüncü Yol Vaadi*. (Ed. H. Birsen Örs), İçinde, *19. Yüzyıldan 20. yüzyıla Modern Siyasal İdeolojiler*, (8. Baskı), s. 517-522, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Öztürk, R. H. (2022). *Osmanlı Ekonomisinde Serbest Ticaret Politikasına Yönelik Eleştiriler: Akyiğitzade Musa Bey'in Görüş ve Değerlendirmeleri*. (Ed. Yüksel Akay Unvan), İçinde, *İktisadi ve İdari Bilimler Araştırma, Metodoloji ve Değerlendirme* (ss. 119-145), Livre de Lyon Yayınları.

Pamuk, Ş. (1994). *Osmanlı Ekonomisinde Bağımlılık ve Büyüme (1820-1913)*, (2. Baskı). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Pamuk, Ş. (2008). *Osmanlı Ekonomisi ve Kurumları*, İstanbul: İş Bankası Yayınları

Pamuk, Ş. (2016). *Türkiye'nin 200 Yıllık İktisadi Tarihi*, (6. Baskı). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Parla, T. (1993). *Ziya Gökalp, Kemalizm ve Türkiye'de Korporatizm*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Ritzer, G., Stepnisky, J. (2013). *Çağdaş Sosyoloji Kuramları ve Klasik Kökenleri*. (Çev. Irmak Ertuna Howison). Ankara: De Ki Sosyoloji Basım Yayım.

Sağlam, S. (2004). *Ziya Gökalp'te Solidarizm ve Millî İktisat*. *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 1, 67-84.

Semiz, Y. & Kodaz, Y. (2019). Birinci Dünya Savaşı Yıllarında Milli İktisat Fikrinin Gelişimi ve İtibarı-ı Milli Bankası. *International Social Sciences Studies Journal*, 5 (39), 3803-3812.

Şahin, C. (2011). Ziya Gökalp'in Düşünce Sisteminde Din, Eğitim ve Kültür. *EKEV Akademi Dergisi*, 15 (48) 385-400.

Şahin, S. (2009). *İkinci Meşrutiyet Dönemi İktisadi Fikir Akımları*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Şapolyo, E. B. (1943). Ziya Gökalp İttihat ve Terakki ve Meşrutiyet Tarihi. İstanbul: Güven Basımevi.

Tekeli, İ. & İlkin, S. (1997). Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası. Ankara: Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası Yayınları.

Tekeli, İ. & İlkin, S. (2014). İktisadi Politikaları ve Uygulamalarıyla İkinci Dünya Savaşı Türkiye'si. (1. Cilt). İstanbul: İletişim Yayınları.

Tekeli, İ. & İlkin, S. (2016). İktisadi Politikaları ve Uygulamalarıyla İkinci Dünya Savaşı Türkiye'si. (2. Cilt). İstanbul: İletişim Yayınları.

Tekin Alp (1915). Milli İktisat. *İslam Mecmuası*, (25 Şubat 1915/ 12 Şubat 1330), 2 (22), 530-532.

Tekin Alp (1916). Mecmuamızın Mesleği: Milli İktisada Doğru. *İktisadiyat Mecmuası*, (21 Şubat 1916/ 8 Şubat 1331), 1 (1), 1-2.

Tekin Alp (1916). Türkiye'de Bankalar. *İktisadiyat Mecmuası*, (23 Kasım 1916/ 10 Teşrinisani 1332), 1 (34), 1-2.

Tienken, H. C. (2013). Neoliberalism, Social Darwinism, and Consumerism Masquerading as School Reform, *Interchange* 43(4) 295-316.

Tokluoğlu, C. (2013). Ziya Gökalk ve Türkçülük. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 68 (3), 113-139.

Toprak, Z. (1977). İkinci Meşrutiyet'te Solidarist Düşünce: Halkçılık. *Toplum ve Bilim Dergisi*, 1, 92-123.

Toprak, Z. (1980). Türkiye'de Korporatizmin Doğuşu. *Toplum ve Bilim Dergisi*, 12, 41-49.

Toprak, Z. (1985). Milli İktisat. *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, 3, 740-747. İstanbul: İletişim Yayınları.

Toprak, Z. (1995). Türkiye'de Ekonomi ve Toplum (1908-1950) Milli İktisat-Milli Burjuvazi. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Toprak, Z. (2013). Türkiye'de Popülizm 1908-1923. İstanbul: Doğan Kitap.

Toprak, Z. (2017). Türkiye'de Millî İktisat 1908-1918 (2.Baskı). İstanbul: Doğan Kitap.

Tuna, K. (2011). Ziya Gökalk'ın Milli Sosyoloji Anlayışı. *Istanbul Journal of Sociological Studies*, (21), 51-67.

Tunaya, T. Z. (1952): Türkiye'de Siyasal Partiler (1859–1952). İstanbul: Arba Yayınları.

Tuncay, H. (1978). Ziya Gökalk (3. Baskı). İstanbul: Toker Yayınları.

Turan, K. (1990). İş Hukukunun Genel Esasları. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Turan, Ş. (2022). *1924-1934 Yılları Arasında Cumhuriyet Gazetesi Örneği Üzerinden Türkiye'deki Din Algısı ve Değişimi*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Turhan, R. & Kaya T. (2006). Ziya Gökalk'ın Yaşam Öyküsü, *Sosyoloji Dergisi*, 3 (13), 1-6.

Tutar, K. (2014). *Ziya Gökalp'te Korporatizm ve Toplumsal Dayanışma Düşüncesinin Değerlendirilmesi*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Türk Dil Kurumu, <https://sozluk.gov.tr/> (Erişim Tarihi: 25.06.2024).

Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi (8. Cilt), İstanbul: Dergâh Yayınları.

Türkdoğan, O. (1970). Türkiye'de Türk Sosyolojisinin Temel Sorunları. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yayınları..

Türkman, S. (2010). Yusuf Akçura ve Ziya Gökalp. *Atatürk Dergisi*, 3(4), 135-161.

Türkoğlu, İ. (2020). Musa Akyiğitzâde. *TDV İslam Ansiklopedisi*, 31, 213-214.

Tütengil, C. O. (1954). Diyarbakır Basın Tarihi Üzerine Notlar. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları.

Tütengil, C. O. (1964). Ziya Gökalp'in İktisadi Görüşleri. *Sosyoloji Konferansları*, 5, 122-141.

Uzun, M. A. (2017). "İslam Mecmuası" Üzerine Sosyolojik Çözümleme. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.

Ülgener, F. S. (2006). Makaleler. İstanbul: Derin Yayınları.

Ülken, H. Z. (1992). Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi. İstanbul: Ülken Yayınları.

Ülken, H. Z. (2007). Ziya Gökalp. İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.

Vakkasoğlu, A. V. (1980). Tarih Aynasında Ziya Gökalp. İstanbul: Yeni Asya Yayınevi.

Varlık, B. (1976). 19. Yüzyılda Emperyalizmin Batı Anadolu'da Yayılması. Ankara: TÖM İktisatçılar Birliği Yayınları.

Vayni, C. (2012). Ziya Gökalp'in İktisadi Görüşleri. *Sosyoloji Konferansları*, 1 (46), 35-43.

Yakut, K. (2017). II. Meşrutiyet ve Millî Mücadele Dönemlerinde Ekonomik Yapı. K. Yakut (Ed.), İçinde, *Türkiye Cumhuriyeti İktisat Tarihi*, s.3-28. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.

Yıldız, E. (2013). *Friedrich List'in Toplumsal, Siyasal ve İktisadi Görüşleri*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Yılmaz, Y. (2016). Türk Yurdu Dergisi'nde Mefkûre Üzerine Tartışmalar (1911-1918). *Sosyoloji Konferansları* , 53 (1), 357-387.

Zohrap, G. S. (2022). *İttihat ve Terakki Döneminde Ekonomi Anlayışı: Milli İktisat Fikri ve Alman Modeli ile Bir Karşılaştırma*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kocaeli.